

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Katedra sociologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Společné rysy a specifika v urbánním vývoji
v NDR a na území České Republiky

Common Attributes and Specifics of Urban
Development in GDR and the Territory of the Czech
Republic

vedoucí diplomové práce: JuDr. Michal Illner, CSc.

Lucie Králová

srpen 2008

"Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu".

v Praze, 13.9.2008

Abstrakt

Cílem studie je srovnání urbánního vývoje ve východním Německu a v České republice. Hlavním informačním vkladem práce je charakterizace východoněmecké situace, zatímco účelem části o České republice je poskytnutí informací a pohledů potřebných pro srovnání s německým vývojem.

Jako východisko je uvedena situace obou zemí po druhé světové válce, detailně je popsáno období socialistické éry a rovněž je nastíněn vývoj urbanizace v letech devadesátých. Pozornost práce se orientuje nejen na celkový urbánní vývoj - např. na způsob, formu a kvalitu bydlení, bytovou politiku, pohyb obyvatelstva, fyzický vývoj měst, ale také na některé činitele, jež ovlivňovaly a stále ještě mají vliv na proces urbanizace v obou zemích. V rámci společenských, kulturních, ekonomických, demografických a jiných podmínek se v NDR a na území České republiky objevují společné rysy i specifika sociálně prostorových struktur měst. V této práci je pak samostatný prostor věnován osobitému vývoji obou hlavních měst - Berlína a Prahy. Zvláštní úlohu v urbánním vývoji hrají faktory, jež jsou signifikantní vždy pro danou zemi. Celá práce je strukturována do několika kapitol, které se jednotlivě zabývají obecným uvedením do tematiky urbanizace, samostatným vývojem v NDR, vlastním vývojem ČSR a komparační kapitolou, v níž jsou posuzovány společné rysy a specifika obou zemí. Práce je doplněna průvodními tabulkami, mapami, grafy a ilustračními obrázky. V rámci zkoumání byla hlavním zdrojem pro čerpání informací o německé urbanizaci bibliografie univerzitní knihovny Ruprecht-Karls-Universität v Heidelbergu.

Abstract

The aim of this thesis is to draw a comparison between urban development in East Germany and in the Czech Republic. While the main stress is put on characterization of the situation in East Germany, the objective of the description of Czech situation is to provide information and overview essential for comparison with the situation in GDR.

Description of situation in both countries after World War II is given as a starting point, followed by detailed depiction of the socialistic era, and short characterization of urban development in 90s is given as well.

The thesis is focused on overall urban development aspects such as style, form, and quality of housing, housing policies, migration, and expansion of cities. Specific factors, which influenced the urbanization in the past, and continue to have certain impact, are taken into account. Within context of social, cultural, economical, and demographical conditions, some common features may in social and spatial structure of the towns be found, but there are differences in both countries, too. Special attention is paid to individual development of both capitals - Berlin and Prague. Some factors are typical for each country, playing thus specific role in urban its development.

This thesis is structured into several chapters covering introduction into problematic, characteristics of individual developments in GDR and CSR, and a capture evaluating the common features and specifics of the two countries. Text is accompanied by tables, maps, charts and illustrative images. The main information source for the research of German

urbanization was the bibliography of the Ruprecht-Karls-Universität library in Heidelberg.

Obsah

I.	Úvod.....	6
I.	Předpoklady a východiska.....	8
	Řešitelské otázky.....	8
	Co je urbanizace.....	9
II.	Německá demokratická republika.....	12
	Stav Německa po druhé světové válce.....	12
	Socialistická vláda, regionální podmínky a migrace obyvatelstva.....	16
	Forma, způsob a kvalita bydlení.....	29
	Soukromé vlastnictví domů a bytů a nájemní vztahy.....	35
	Nástin urbánního vývoje po roce 1989.....	36
	Vlastnická struktura nemovitostí na počátku 90. let 20. století.....	46
	Berlín.....	52
III.	Území České republiky.....	65
	Stav Československa po druhé světové válce.....	65
	Socialistická vláda, regionální podmínky a migrace obyvatelstva.....	66
	Forma, způsob a kvalita bydlení.....	73
	Nástin urbánního vývoje po roce 1989.....	78
	Praha.....	81
IV.	Společné rysy a specifika urbánního vývoje v NDR a na území České republiky	90
V.	Závěr.....	109
VI.	Seznam bibliografie.....	111

I. Úvod

V této diplomové práci bude soustředován zájem na komparaci¹ urbánního vývoje ve východním Německu a na území České republiky po druhé světové válce se zaměřením na čtyřicetileté období socialismu. Přínosem studie je originální popis urbánního vývoje v NDR, přičemž popis urbánního procesu na území České republiky má sloužit jako zdroj informací potřebných pro srovnání s německým vývojem. Nezbytné vyústění práce představuje komparace vývoje obou zemí, která tvoří závěrečnou kapitolu. Jsou v ní shrnuty všechny základní a zásadní postřehy týkající se společných rysů a specifík ve vývoji urbanizace ve východním Německu a na území České republiky.

Není záměrem této práce provést detailní výzkum - ani sestavit absolutní přehled dané tematiky. Cílem bude zprostředkovat poznání dané látky s očekáváním, že předložené poznatky mohou být podkladem pro širší diskusi o vývoji měst. Mohou být argumentem pro obě strany ve sporu, který se dá pojmenovat jako „socialistická urbanizace vs. urbanizace jako součást modernizace“. Pokusím se vysvětlit tendence urbánního vývoje, resp. sociálně prostorovou strukturu, dvou zemí - Československa a východního Německa pomocí historických, ekonomických, společenských, demografických a dalších jiných procesů.

¹ Komparace ve smyslu srovnání/porovnání, které se zpravidla zakládá na srovnání/porovnání dvou stejných faktů, událostí, okolností nebo skutečností, je postup pro tuto problematiku velmi odvážný. Proto jej musíme vnímat s určitou opatrností.

Pokus o porovnání urbánního vývoje v obou zemích přináší určité problémy. V pomyslné badatelově cestě stojí mnoho nástrah - v podobě neúplných dat, jazykové bariéry a už i samotné nedokonalé znalosti sociokulturní historie obou zemí. To mohou být limity, které ovlivní úsudky badatele. Mou snahou je ale najít alespoň některé společné (a rozdílné) rysy ve vývoji urbanizace i s tím rizikem, že některá fakta mohou uniknout.

I přes mnohé obtíže, když se bližší a bližší prozkoumávání zdá být čím dál tím více složitější, a tím pádem snad i vzdálenější původnímu záměru, existuje důvod proč pokračovat. Argumentem pro jsou výsledky bádání, zjištěná fakta a skutečnosti, jež mohou napomoci k posunu vpřed ve zkoumání urbánního vývoje. Výsledné poznatky mohou obohatit fond kulturního poznání, a tím nepřímo dopomoci k řešení složitých problémů, se kterými se společnost setkává i dnes.

Než přejdu přímo k výkladové části, naznačím, jakým směrem se bude práce odvíjet. Neopomenu obecnější úvod do problematiky urbanizace a doplním tento úvod upřesňujícími informacemi a poznámkami. Poté si položíím otázky, na něž budu hledat odpovědi. Následovně se budu v textu zabírat detailnějším popisem celkového vývoje každé země a vývojem hlavních měst obou zemí. Zhodnotím jednotlivé situace a shrnu je v závěrečné kapitole, v níž provedu komparaci nalezených společných rysů a specifíků.

I. Předpoklady a východiska

V této kapitole položím otázky, na které se pokusím hledat odpověď. Nezbytnou součástí pro orientaci v tematice je obecný úvod a stručný přehled o tom, jaký rozsah významu pojem urbanizace vlastně zahrnuje, jestli má nějaké členění nebo vývoj a v jakém významu je vnímán v této práci.

Řešitelské otázky

Jak už bylo zmíněno v úvodu, je v této studii předmětem zájmu urbanizační proces východního Německa a na území České republiky po druhé světové válce, přičemž hlavní pozornost je zaměřena na socialistické období.

K tomu, abych mohla dojít k určitým závěrům a abych v rámci komparace mohla najít nějaké společné rysy a specifika, je důležité si uvědomit, co všechno urbanizační proces zahrnuje, jakým způsobem a do jaké míry se projevuje.

Zajímat mě budou procesy, které s urbanizací bezprostředně souvisí. Pokusím se najít odpověď na to, jak rozdílné nebo stejné byly situace na obou územích po druhé světové válce.

Jakou roli v procesu urbanizace hrála politická situace období socialismu, resp. kroky socialistické vlády, a jestli nějakým způsobem ovlivnily urbánní vývoj regionální podmínky. S urbanizací bezesporu souvisí i migrace obyvatel, která má v socialistické době svůj charakteristický rys - je tento rys rozdílný nebo stejný pro východní Německo a území České republiky? Rovněž důležitý je způsob, forma a kvalita bydlení - jak a kde lidé bydleli. Lze najít difference mezi tím, jak

žili východoněmečtí a čeští obyvatelé? Jak ve skutečnosti vypadal bytový i nebytový fond ve městech a jakou tvář - jaký vzhled - města měla. Nesporné je, že i rok 1989, resp. přechod na tržní ekonomiku, hrál ve vývoji urbanizace roli - do jaké míry a jakým způsobem se to projevovalo? To jsou otázky, na které v této studii budu hledat odpověď.

Pro výklad východoněmecké urbanizace bylo čerpáno z původních textů a publikací známých německých urbanistů, mezi něž se řadí Sigfried Grundmann, Wendelin Strubelt, Hartmut Häußermann nebo Heinz Sahner. Pro popis české urbanizace byly přínosem poznámky a tituly od Jiřího Musila, Martina Ouředníčka nebo Luďka Sýkory.

Vhodné je uvést ještě jednu poznámku k názvosloví, které budu používat. Je nutné upozornit na to, že pokud se jedná o německé názvy, které nebylo možné z nějakého důvodu přeložit a ke kterým neexistuje český ekvivalent, uvádím je v původním jazyce. V ostatních případech dávám přednost českému výrazu.

Co je urbanizace

Tony Champion vyděluje dva pohledy na urbanizaci - minulý a současný (současným se míní doba od poloviny 20. století). V rámci pohledu minulého lze urbanizaci chápat jako 1) zvyšující se koncentraci národních populací ve městech, 2) zvyšující se koncentraci venkovského městského obyvatelstva ve větších městech nebo 3) jako zvyšující se koncentraci obyvatelstva městského regionu v jádru na úkor okolí. Současný pohled pak urbanizaci umožňuje vidět jako kombinaci různých jevů, které se vyskytují ve společnosti. Jiří Musil urbanizaci definuje jako širší komplex celospolečenských

změn, jejichž aspekty jsou behaviorální, sociální, funkční, demografické, ekonomické a prostorové sociální². Tento přístup je z hlediska námi pozorované oblasti „nejvhodnější“. Když budu mluvit o urbanismu, budu mít na mysli tuto podobu.

Z hlediska vývoje lze proces urbanizace rozdělit do několika fází, které Van den Berg³ pojmenovává jako 1) urbanizace, kdy se lidé koncentrují v městském regionu, 2) suburbanizace, kdy v městském regionu dochází k decentralizaci obyvatelstva, 3) deurbanizace, kdy existuje negativní vztah mezi mírou migračního růstu a urbanizačním statusem a 4) reurbanizace, kdy dochází ke zpomalení úpadku městského regionu a obnovuje se centralizace⁴. Existuje však mnoho teorií o procesu urbanizace, které jsou více či méně sporné.

Vzhledem k tomu, že budu zkoumat dvě země, které se nacházejí v Evropě, je vhodné se zmínit o „evropské a americké urbanizaci“. Ta „evropská“ je oproti „americké“ charakteristická tím, že města v Evropě jsou historicky stará (od sídelní sítě až po tradici správy), koncentrace obyvatelstva do měst probíhala pomaleji, nalézá se zde velký počet středně velkých měst, nevyskytují se zde megalopole, silnou roli zde hraje sociální stát a města se vyznačují poměrně dobrou kvalitou městského života⁵.

Nezbytné je také upozornit na to, že existují dva pohledy na proces urbanizace v socialistických zemích. Problém stojí tak, zda lze hovořit o „socialistické urbanizaci“, která je

² HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002).

³ In: CHAMPION, T. (2001).

⁴ In: CHAMPION, T. (2001).

⁵ Bližší informace viz HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002).

odlišná od urbanizace, jež probíhá v rámci kapitalistických zemí. Nebo zda se urbanizace dá zařadit do obecných procesů modernizace, kdy „...za fasádou rozdílů a podobností kapitalistické a socialistické urbanizace existovala společná kauzalita...“⁶.

⁶ HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002:6).

II. Německá demokratická republika

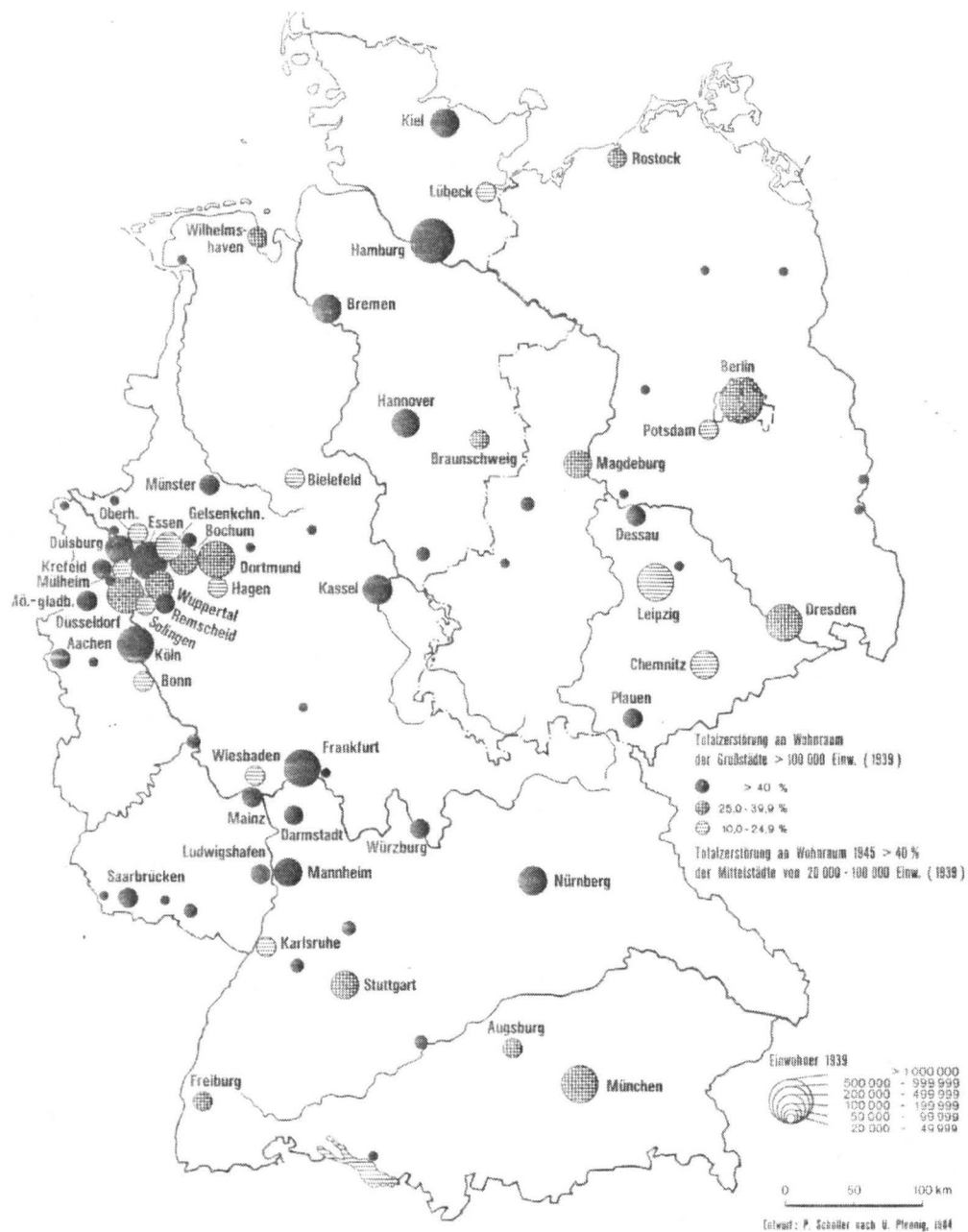
Následující řádky budou popisovat celkový vývoj v NDR. Zmíním historické události, kulturní a politické procesy, které měly vliv na východoněmeckou urbanizaci. Pozornost bude orientována i na pohyb obyvatelstva a jeho formu a kvalitu bydlení. Samostatnou část pak budu věnovat celkovému vývoji Berlína - jakožto hlavnímu městu východního Německa.

Stav Německa po druhé světové válce

K tomu, aby mohl být nějakým způsobem hodnocen vývoj urbanizace v NDR, je zapotřebí zmínit se o tehdejší celkové situaci a stavu východního Německa. Jelikož mne bude zajímat hlavně doba socialistická, která v podstatě začíná ihned po druhé světové válce, musím uvést několik skutečností. Přiblížím tak historické pozadí druhé poloviny čtyřicátých let, resp. výchozí pozici Německé demokratické republiky.

Po skončení druhé světové války bylo Německo všeobecně v katastrofálním stavu. Pro toto období je charakteristický dezolátní stav měst, zoufalé a vyčerpané obyvatelstvo a snaha o zavedení nové politiky. Přestože bylo východní Německo ve srovnání se západním Německem daleko méně poznamenané důsledky války, byl zde v poválečné době evidentní daleko větší úpadek velkých měst. Velmi utrpěla stotisícová města jako Lipsko, Berlín, Drážďany, Magdeburk a mnoho dalších středních měst do sto tisíc obyvatel. Tato města se ještě

Obr. 1

Zdroj: Städtepolitik, Stadtbau und Stadterhaltung in der DDR (1986).

Na mapce lze vidět, jaká města byla zničena a do jaké míry přišla o bytový fond po druhé světové válce. Zaznamenána jsou města s počtem obyvatel od 20 tis. Města byla poškozena do různé míry. Např. v Magdeburku (s počtem obyvatel do půl milionu) bylo zničeno 25,0 – 39,9% bytového fondu. Data o velikosti měst, resp. o počtu obyvatel, jsou z roku 1939.

dnes potýkají s problémy, které jsou neodvratnými následky druhé světové války. Jen co se týká celkového zničení bytového fondu, lze hovořit průměrně o čtyřiceti procentech, na některých místech až o šedesáti procentech. Pokud se k celkovému zničení bytového fondu ve městech připočtou jen částečně zruinované obytné budovy a škody na ostatních budovách - památkách, úředních budovách a budovách se sociálními službami jako školy, školky, jídelny, obchody nebo restaurace, lze říci, že města ve východním Německu byla téměř celá zničená a srovnaná se zemí. Najednou tu společnost stála před krutou realitou, kdy se musela vzpamatovat, postavit se na vlastní nohy a znovu začít „stavět“ podmínky pro nový život⁷.

Hlavními úkoly pro to, aby se lidé mohli vrátit do normálního života, bylo zajištění základních životních potřeb. Nejdříve bylo nutné zajistit pravidelnou dodávku jídla a pití, lékařskou pomoc a další důležité životní potřeby tak, aby lidé dále nestrádali a hlavně neumírali. Muselo se zajistit provizorní bydlení pro ty, jejichž domy a byty byly zničeny v průběhu války. Nutné bylo vyklidit a vyčistit města od sutí, naplavenin a prachu. Zapotřebí bylo spustit opětovně trh práce, nastartovat ekonomický trh a zajistit základní sociální služby. Až potom, kdy bylo obyvatelstvo samostatně životaschopné a relativně soběstačné, se začala řešit otázka, jak zlepšit životní situaci všech postižených ve městě i na venkově. Celou situaci komplikovala skutečnost, že do země přišlo mnoho německých obyvatel z oblasti Sudet v západním Československu. Zhruba jedna třetina, tzn. jeden milion,

⁷ GLEISS, M. (1995).

sudetských Němců přišla do oblasti východního Německa⁸. Občané přicházeli i z oblasti Polska a Pobaltí. Ne všichni přicházející ale měli ve východním Německu střechu nad hlavou.

Postupně mělo dojít ke zlepšení životní úrovně občanů do takové míry, aby měl každý občan určitý životní standard a nestrádal. V plánu byly rozsáhlé asanace zničených měst v podobě renovace starých zničených, ale stále ještě funkčních bytových zástaveb, měla se stavět nová obydlí, zlepšovat krajina a okolí. Po dobu čtyř let byla mobilizována veškerá síla na dosažení obvyklého předválečného životního standardu⁹.

Všechny tyto plány započaté s velkou nadějí a nadšením byly od roku 1949 vedeny najednou jiným směrem, než jak vypadaly v původních představách. V rámci politické situace po druhé světové válce, kdy bylo Německo rozděleno na základě Jaltské dohody do čtyř okupačních zón, které byly spravovány Svazem sovětských socialistických republik, Spojenými státy americkými, Velkou Británií a Francií, došlo k dalším politickým aktům. Díky zvyšování napětí mezi mocenskými bloky došlo v květnu 1949 na území západních zón k vyhlášení Spolkové republiky Německo - SRN. Jako reakce vznikla v říjnu 1949 samostatná Německá demokratická republika - NDR, jež prakticky spadala pod vládu SSSR. Jako hlavní město byla zvolena „sovětská“ část Berlína, který byl taktéž rozdělen na mocenské sektory. Od té doby měla sovětská politika až do roku 1990 značný vliv na vývoj východního Německa¹⁰.

⁸ BÜNA, K. (2002).

⁹ GLEISS, M. (1995).

¹⁰ STRUBELT, W. (1996).

Z hlediska vývoje města, který je závislý na řadě faktorů, jako je vývoj obyvatelstva, migrace, hospodářská úroveň, veřejné i soukromé bohatství, ale také na velmi specifických faktorech, byla socialistická vláda jedním z největších a nejintenzivnějších ovlivňovatelů vývoje urbanizace.

Socialistická vláda, regionální podmínky a migrace obyvatelstva

Cílem této subkapitoly je uvést základní informace o socialistické vládě a regionálních podmínkách, které ovlivnily urbánní vývoj. Důsledkem těchto dvou činitelů vznikla mimo jiné migrace východoněmeckého obyvatelstva, kterou dále v textu uvádím.

Nové politické zřízení na východoněmeckém území s sebou přineslo i několik zásad a pravidel odpovídajících socialistické představě společnosti. Spočívala zejména ve vidině principu rovnosti. Z tohoto hlediska bylo přistupováno i k řešení tehdejších společenských problémů, které nastaly po druhé světové válce. Města byla pět let po skončení války relativně vyčištěná od sutí a společnost se pomalu dostávala do normálního běhu života. Podle původních nesocialistických plánů to byl čas na zvyšování standardu obyvatel a nová vláda chtěla v tomto plánu pokračovat. Zlepšení životních podmínek hrálo prim, ale jejich uskutečňování probíhalo podle představ a vizí komunistického režimu. Nešlo jen o vyřešení tehdy největšího problému, jímž byla bytová nouze, ale jednalo se o komplexní uspořádání měst vůbec - o určitou kompaktnost

a komplexnost města. Město mělo být jednotou společenského organismu a stavebně-prostorového prostředí¹¹.

Nově zvolená socialistická ministerská rada, která se stala jediným a výhradním organizátorem ekonomického systému a vedoucím plánovitého vývoje, plánovala vše, co se mělo v zemi odehrát. Není tedy divu, že do socialistického centrálně řízeného konceptu patřil také vývoj urbanizace. Urbanizace tak byla úkolem jen pro státní orgán, a protože do té doby neexistovalo žádné určité státní ústrojí pro vývoj města, byla vytvořena instituce - tzv. Německá stavební akademie¹², kterou Heinz Sahner trochu cynicky označil za „...eine perfekte Politbürokratie!“¹³. Akademie v červenci roku 1950 vydala soupis 16 zásad (principů) urbanizace¹⁴, které principiálně zahrnovaly nejen obecné cíle, ale také harmonické uspokojování lidských nároků na práci, bydlení, kulturu nebo rekreaci.

Konkrétní kroky, které byly zmíněny socialistickou vládou, byly prezentovány jako výstavba poválečného socialistického města, s plánovaným hospodářstvím a s důrazem na centralismus¹⁵.

¹¹ SAHNER, H. (1996).

¹² Die Deutsche Bauakademie věděla o všech výstavbách a organizovala je. Za 30 let „objemné výstavby socialismu“, od raných 60. let do roku 1989, byla tato hierarchie v rukou těchto osob: Gruntera Mittaga, člena politické kanceláře a sekretariátu hospodářství, Gerda Trölitzsche jako vedoucího oddělení výstavby ústředního výboru, Wolfganga Sunkera jako člena ústředního výboru a ministra pro výstavbu – všichni tito muži určovali podobu mediálního obrazu výstavby, „pečovali“ také o skupinu architektů DDR. Více viz Sahner H. (1996: 393-483).

¹³ SAHNER, H. (1996: 397).

¹⁴ Např.: požadavek na individuální, jednorázovou a jedinečnou tvář města; kladl se důraz na stavební národní tradici, kdy centrum města tvoří politický střed pro život jeho obyvatelstva, v centru města leží ty nejdůležitější politicky administrativní a kulturní místa, na náměstích v městském centru se konají politické demonstrace, slavnostní pochody a národní oslavy svátků; centrum města mělo být zastavěno nejdůležitějšími a nejmonumentálnějšími budovami, které budou vládnout architektonické kompozici městských plánů a budou určovat architektonickou siluetu města). Více se lze dozvědět od Sahnera H. (1996: 393-483).

¹⁵ SAHNER, H. (1996).

Vzniklá situace pod vedením socialistické taktovky byla pro většinu zdrcených obyvatel něčím novým. V řadě lidí vzbuzoval nový socialistický přístup určitý pocit uspokojení a nadšení. Komunistická motivace, a tedy i vize budoucnosti, byla pro společnost něčím nadějným, co vyvolalo v lidech elán, se kterým k výstavbě přistupovali. Najednou se cíl o dosažení vyšší životní úrovně stal realizovatelným a lidé se ztotožňovali s myšlenkou: „Pěkné město pro pěkný život!“¹⁶

Zatímco do 50. let 20. století probíhala výstavba měst bez jakékoliv myšlenky městského plánování, bez ohledu na rozmístění obyvatel, od let padesátých dochází k národní reprezentativní výstavbě tzv. kompaktního města. Nová výstavba, orientovaná hlavně na stavbu typizovaných, uniformních, monotónních staveb, jejichž účelem bylo dosažení velké hustoty obyvatel, byla důležitější než renovace zničených městských částí. Velké projekty byly podporovány a zároveň uznávány jak vládou, tak samotnou společností. Začínala vznikat města s rozsáhlými bytovými komplexy, které plnily politické, ekonomické, sociální a kulturní funkce. Nedílnou součástí vývoje měst byly regionální podmínky, které přiblížím v následujících řádcích.

Industrializační proces, který se rychle rozvíjel již na konci 19. století na území Durynska, Saska, Saska-Anhaltska, Meklenburska-Předního Pomořanska, Braniborska a Berlína byl nasměrován tak, že vznikl výrazný územní kontrast mezi severem a jihem. Do poválečné doby měla oblast NDR všechny znaky rozvíjející se industriální země, jejíž regiony byly

¹⁶ GLEISS, M. (1995).

infrastrukturně vyvíjeny. Vlastnosti regionů pozdější NDR byly velmi rozdílné a lze je jednoduše charakterizovat takto: na poměrně zaostalém, méně rozvinutém severu - v Meklenbursku - Předním Pomořansku - převažovala zemědělská orientace, tzn. zemědělský, potravinářský, chovatelský a textilní průmysl, naproti tomu na rozvinutém jihu - Sasku nebo Durynsku - se průmyslová orientace zaměřovala na těžký a těžební průmysl. Toto rozložení bylo výsledkem přírodních podmínek, které vlastně „rozhodly“ o tom, ve kterých oblastech bude jedno či druhé odvětví.

Na základě socialistické politiky centralizovaného plánování docházelo k podpoře jen některých regionů - a to hlavně průmyslových, v nichž byla spatřována ekonomická síla, a tedy i blaho společnosti. Terciární sféra nehrála pro socialistickou vládu téměř žádnou roli, oproti průmyslu byla role služeb značně podřadná. Zemědělské oblasti měly sloužit jako zdroj potravin pro obyvatelstvo a krmiva pro hospodářská zvířata. Od těchto oblastí se neočekával žádný zisk - stát je vnímal jako dobrý a nezbytný zdroj pro zajištění základních potřeb lidí, nikoliv však jako zdroj finančních prostředků, jež by plynuly do státní pokladny. Z hlediska výdělečnosti nemohla být agrární sféra brána v úvahu. Preferovaná proto byla průmyslová města, mezi něž se řadí Halle, Lipsko, Saská Kamenice (Chemnitz, dřívější Karl-Marx-Stadt) nebo Drážďany¹⁷.

Na druhé straně docházelo i k tomu, že byly subvencovány i neindustriální oblasti. Jedním z hlavních důvodů proč se nakonec podporovala i tato neprůmyslová města, byla socialistická idea rovnosti jako taková. Rovnost měla existovat „ve všech směrech“ - blaho mělo pocítovat

¹⁷ STRUBELT, W. (1996).

i obyvatelstvo z oblastí severních, zemědělských, méně rozvinutých. Rozhodujícím faktorem v těchto případech nebyly místní objektivní podmínky, ale politická síla a strategická poloha měst. Tyto předpoklady splňovala města jako Rostoky (Rostock), Schwerin, Nuebrandenburg, Frankfurt nad Odrou, Cottbus, Postupim nebo Magdeburk. Tato významná politická a strategická centra bez průmyslové báze byla zprůmyslněna dopravně nebo strojírensky, a to do takové míry, aby odpovídala socialistickým požadavkům. Zakládala se i nová města „na zelené louce“. Patřila mezi ně Hojeřice (Hoyerswerda), Eisenhüttenstadt (dříve Stalinstadt), Schwedt, ale také příměstské části jako Halle-Nové město (Halle - Neustadt)¹⁸. Mezi městy měly být odstraněny rozdíly pomocí velkých industriálních projektů.

Pro všechna města byly důležité a platné tzv. stalinské principy¹⁹. Tato pravidla byla součástí ideje, jejímž vyjádřením bylo několik tezí v podobě nároků na společnost a průmyslový profil oblastí, v nichž lidé žili. Mezi požadavky můžeme najít mimo jiné i tyto zásady:

- *Nejvyšší možné přiblížení výroby k surovinovým zdrojům a spotřebě* - teze se dotýkala oblastí, kde sice byl již zavedený průmysl, ale zpracovávání a odbyt výrobků se odehrával někde jinde. Aby byly splněny nároky teze, docházelo k tomu, že se v průmyslové oblasti začaly stavět jak továrny na zpracovávání surového materiálu, tak bytová výstavba pro pracovní i kupní sílu.

¹⁸ STRUBELT, W. (1996).

¹⁹ WERNER, F. (1981).

- *Odstranění faktických průmyslových nerovností mezi oblastmi* - průmyslové oblasti byly jen v určité části NDR (viz výše); důsledkem teze docházelo k zprůmyslnění některých (výše zmíněných) zemědělských oblastí na severu.
- *Rychlejší rozvoj průmyslu - i v zaostalých oblastech* - rychlejší rozvoj byl umožněn díky přílivu investic z produktivních oblastí. Nutné je podotknout, že tyto dotace nebyly nijak veliké.
- *Plánovitá územní dělba práce mezi průmyslovými oblastmi s komplexním vývojem průmyslu.*

Podporovány byly i oblasti s velkou hustotou obyvatel, mezi ně patřil hlavně Berlín, který sice „více bral a méně dával“, ale byl politickým centrem s významnou historickou hodnotou. Berlín v době socialistické éry lze vnímat jako jedinečný solitér, jenž měl své specifické charakteristiky a pravidla. Jeho vývoj bude uveden v jedné z následujících kapitol.

V preferovaných městech docházelo k megalomanské výstavbě bytového fondu, ale stavěly se i budovy s občanskou vybaveností, pro služby apod. Do těchto měst se lidé stěhovali. I v těch oblastech, které byly do té doby méně rozvinuté²⁰, docházelo k podpoře bytové výstavby, a proto i k imigračnímu efektu²¹. Lidé se začali stěhovat do měst, hlavně malých a středně velkých (města s počtem do 20 tisíc obyvatel). V menších městečkách do 2 tis. ob. a na venkově byla situace zcela jiná, opačná. O venkov jako takový nebyl zájem ani ze strany občanů, ani ze strany státu.

²⁰ Myslím tím hlavně zemědělskou oblast severu.

²¹ Imigrační efekt závisel zpravidla na velikosti města.

Zprůmyslnění sice znamenalo záruku velmi podobného standardu ve městě i ve vybraných průběžně vylepšovaných zemědělských oblastech, ale zároveň si díky znárodnění a kolektivizaci zemědělství vystačilo jen s velmi málo podniky, které obhospodařovaly užitné hospodářské plochy. Uvážíme-li čím dál tím větší technizaci zemědělství, která znamenala pro řadu zemědělců ztrátu práce, nemůžeme se divit, že se na venkově začala objevovat nezaměstnanost, se kterou tamější obyvatelé bojovali tak, že odcházeli do města, kde pro ně byla práce v průmyslu²².

Obecné tendence pohybu obyvatelstva, které byly charakteristické pro celé východoněmecké území, lze popsat jednoduchým vzorcem. A to tak, že od padesátých do konce sedmdesátých let došlo k největšímu přesunu obyvatel z venkovských oblastí do oblastí městských vlivem centralizace a protěžování průmyslu do měst. Zároveň došlo k velkému migračnímu přírůstku na severu NDR. Ačkoliv sever nebyl ještě natolik rozvinutý, byl hodně žádaný a lukrativní pro mnoho obyvatel, kteří sem migrovali. Příčina, proč se lidé stěhovali do měst - do Rostoků (Rostock) nebo Neubrandenburgu byla obyčejná. Krajina a okolí severních měst byly daleko hezčí než v sídlech na jihu. Jižní města sice disponovala surovinami a byla dobře průmyslově vybavena, ale jednalo se zpravidla o města, kde od druhé světové války neustále probíhaly opravy a opětovné demontáže. Do těchto oblastí bylo nutné investovat hodně finančních prostředků, kterých ale nikdy nebylo tolik, aby byl v těchto místech vytvořen příjemný, a tedy i žádoucí, prostor pro bydlení.

²² STRUBELT, W. (1996).

Severní města byla na rozdíl od klasických průmyslových měst méně špinavá, zdemolovaná a disponovala větší rozlohou „zeleného“ okolí, které se nacházelo nedaleko. Lidem, kteří byli nuceni, aby se odstěhovali (zpravidla) ze svých zemědělských oblastí do města, bylo severské prostředí milejší a cítili se zde lépe²³.

Tab. 1

Migrační saldo v malých a středních městech v NDR (v abs. h.)

	2000-5000 ob.	5001-10.000 ob.	10.000-20.000 ob.
1964	- 9.863	+ 2.326	+ 13.275
1965	- 10.939	+ 325	+ 8.508
1966	- 769	- 3.194	+ 3.996
1967	- 2.625	+ 4.407	+ 1.019
1968	- 3.350	+ 8.000	- 974
1969	- 3.643	+ 2.400	+ 9.811
1970	- 5.334	+ 1.719	+ 2.825
1971	- 6.545	- 1.953	+ 3.534
1972	- 9.192	- 3.254	+ 2.682
1973	- 11.810	- 3.280	+ 1.193
1974	- 11.849	- 3.958	+ 976
1975	- 10.878	- 3.768	- 640

Zdroj: Siedlungstruktur und Urbanisierung (1981).

Tab. 2

Vývoj obyvatelstva 1950-1986 ve velikostních kategoriích měst v NDR (v %)

	do 2.000 ob.	2.001-10.000 ob.	10.001-20.000 ob.	20.001-50.000 ob.	50.001-100.000 ob.	100.001 ob. a více
1950	29,0	22,9	9,0	13,6	4,8	20,7
1964	27,0	21,1	9,3	14,8	5,9	21,9
1971	26,1	20,1	9,1	15,9	6,8	22,0
1981	23,6	18,9	8,7	14,8	7,9	26,1
1986	23,3	18,3	8,9	14,6	8,0	26,9

Zdroj: Wissenschaftliche Mitteilungen 1988 (25).

²³ STRUBELT, W. (1996).

Všechny kroky aplikované socialistickou vládou, jež měly vést ke stavu „rovnosti“, tzn. mimo jiné i pokus o poskytnutí stejné životní úrovně všude, byly nerealizovatelné. Už jen proto, že zavádění zprůmyslňování se netýkalo všech měst, ale jen těch vybraných. Šanci na přežití tak měla jen soběstačná a preferovaná města. Malá města a málo osídlené oblasti - ty nepodporované, obvykle vykazovaly jasný krizový vývoj ve formě i funkci²⁴. Malá města začala být nesoběstačná (zde uvedu příklad: malý potravinový krámk, který po dobu své existence živil tamější obyvatelstvo, musel být zavřen, protože při odchodu lidí do města už v něm téměř nikdo nenakupoval) nebo trpěla stigmatem nerovnoměrné demografické struktury (většinou se v těchto městečkách a obcích zdržovali staří lidé).

Je evidentní, že veškeré tyto procesy, probíhající od konce druhé světové války, vedly ke změně sídelní - ale také - společenské struktury na území NDR. Jako příčiny pro přesun obyvatel v poválečném čase lze jmenovat přizpůsobování se ekonomickému vývoji NDR, bytové politice NDR, ale také události po skončení druhé světové války, které nesmí být opomenuty. V tu dobu nastala nucená emigrace z československých pohraničních oblastí, z nichž se musela většina německých obyvatel odstěhovat. Do východního Německa přicházeli ale také lidé z polského území, kteří ve východním Německu hledali práci. V mnoha městech nastaly tzv. koncentrační procesy. Znamenalo to, že v některých městech docházelo ke koncentraci funkcí - funkce se soustředily zpravidla do většího nebo preferovaného města. V jiných

²⁴ STRUBELT, W. (1996).

sídlech, obvykle v obcích a městech do dvou tisíc obyvatel, došlo ke ztrátě funkcí, resp. došlo k tzv. zmenšení objemu funkcí. Z dříve multifunkčního města nebo obce, kde obyvatelé mohli nakupovat, zajít si na poštu apod., se stalo místo, v němž bylo mnoho obchodů zavřeno, případně byla otevírací doba omezena jen na několik hodin. Pošty byly uzavřeny, stejně tak i školy mateřské, základní a jesle; mnoho dalších služeb, které lidé do té doby mohli využívat, bylo zrušeno.

Urbanista Heinz Sahner se ve svém článku *Städte im Umbruch*, který se vztahuje k hodnocení socialistické urbánní éry, vyjadřuje takto: „V krizi města se projevila i krize společnosti“²⁵. Krize se projevila v celém způsobu života, myšlení a jednání jednotlivců i celé společnosti. Pozitivně lze však hodnotit to, že některým městům tato koncentrace pomohla. Z měst, po kterých by, jak se lidově říká „neštkl ani pes“, se stala centra, ve kterých se lidem líbilo, ve kterých chtěli bydlet a strávit tam část, popř. zbytek, svého života. Zmínit zde mohu Frankfurt nad Odrou nebo Suhl, o kterých se do té doby nedá nikde najít téměř žádná zmínka. Ke kladům se dá počítat i to, že pokud si ojedinělí vlastníci rodinných domků na venkově chtěli tyto domky udržet, nezbývalo jim často nic jiného, než se orientovat na zemědělství. Je sice pravda, že znárodnění, zrušení nebo sloučení některých podniků, vysoká technizace apod. omezily počet pracovních míst v zemědělském odvětví, ale hromadný odchod obyvatel z vesnických oblastí do měst daleko více ohrožoval feudální způsob života než samotná modernizace zemědělství²⁶.

²⁵ SAHNER, H. (1996).

²⁶ HÄUßERMANN, H. (1996).

Ze společenského hlediska lze za klad považovat i to, že díky socialistické správě všeho a všech, byly značně potlačeny patologické jevy jako pouliční kriminalita, drogová závislost, žebrání na pěších zónách a veřejných prostranstvích, což bylo charakteristické pro západní města. Dodržovaly se a udržovaly se tradiční hodnoty²⁷.

²⁷ HÄUßERMANN, H. (1996).

Obr. 2-5: Vývoj obyvatelstva. V následujících čtyřech mapách je znázorněn celkový vývoj obyvatelstva v NDR v různých časových rozmezích. Nejtmavější barva značí úbytek obyvatel, nejsvětlejší barva stejný počet nebo nárůst počtu obyvatel, tmavá barva nárůst obyvatelstva o 20% a více.

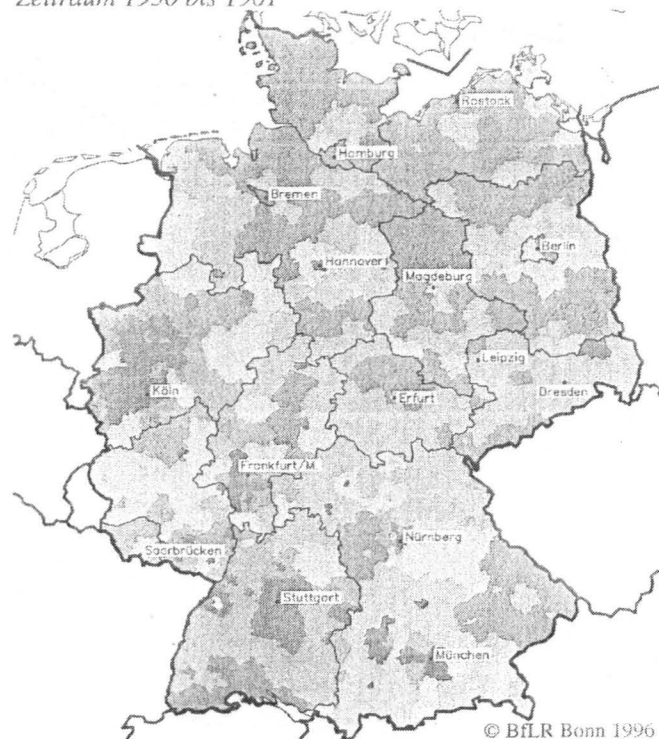
Karte 2a: Bevölkerungsentwicklung seit 1939
Zeitraum 1939 bis 1950

Relative Entwicklung der Bevölkerung in % (Bezugsjahre 1939 und 1950 jeweils = 100)

■	bis unter 90	■	110 bis unter 120
■	90 bis unter 100	■	120 und mehr
■	100 bis unter 110		

Zeitraum 1950 bis 1961

© BfLR Bonn 1996

Quelle: Raumordnungs-
bericht 1993, Karte 3.1

Obr. vlevo: Vývoj obyvatelstva
od roku 1939 do roku 1950.

Obr. vpravo: Vývoj
obyvatelstva od roku 1950 do
roku 1961.

Zdroj: Städte und Regionen: Räumliche Folgen des Transformationsprozesses (1996).

Zeitraum 1961 bis 1970

Zeitraum 1970 bis 1987

Obr. vlevo: Vývoj
obyvatelstva od roku 1961
do roku 1970.

Obr. vpravo: Vývoj
obyvatelstva od roku 1970
do roku 1987.

Zdroj: Städte und Regionen: Räumliche Folgen des Transformationsprozesses (1996).

Forma, způsob a kvalita bydlení

Jak jsem již uvedla, v preferovaných oblastech byly uskutečňovány velké průmyslové projekty, které si vyžadovaly dostatek pracovních sil. V rámci plnění stalinských principů (viz výše), muselo dojít k výstavbě bytových jednotek, které by byly poskytovány pracovním silám, nejčastěji tedy dělníkům a jejich rodinám.

Výstavba měla splňovat několik kritérií: měl být splněn požadavek určitého standardu pro rodiny, ale zároveň neměla být výstavba finančně náročná. Strategie plánované výstavby, resp. masová produkce bytů v podobě sídlišť, měla být pořizována s co nejnižším ekonomickým nákladem. Docházelo tedy k tomu, že se stavělo na méně místech, ale ve větším měřítku. Výstavba se konala „na zelené louce“, tj. na okraji měst, kde do té doby nebylo nic vystavěno a v podstatě zde neexistovala jakákoliv občanská vybavenost.

Stavěly se typické vícepodlažní budovy s nájemnými byty malometrážního charakteru s předpokladem krátké životnosti (doposud stavěné rodinné domky byly stavěny s úmyslem trvanlivosti pro dobu několika generací). Sídlíštní forma s předpokládanou životností dvaceti až třiceti let byla proto označována jako krátce životaschopná, a to i kvůli neplánovaným dodatečným opravám.

Problémem se postupně stávaly vnitřní části měst, ve kterých zůstávaly neopravené budovy, které začaly osidlovat sociálně slabé skupiny: nekvalifikovaná pracovní síla v méně důležitých zaměstnaneckých branžích, staří lidé, kteří neměli

finanční prostředky na to, aby platili nájem v nových bytech, a sociálně neadaptabilní obyvatelstvo²⁸.

Nájemné bylo několikrát stěžejním bodem debat při zasedáních socialistické vlády. Nashromážděné peníze neměly totiž sloužit ani k opravě sídlišť, jak bylo ostatně již předem dohodnuto, ani na opravu starých částí města, ale na podporu průmyslu v preferovaných oblastech, na stavbu dalších sídlišť a hlavně na výstavbu reprezentativních budov²⁹.

Původní vizi rovnostářství, kterou měli socialisté v plánu, se nakonec nepodařilo realizovat. Díky rozdílným platebním schopnostem obyvatelstva docházelo k jeho nerovnoměrnému rozmístění ve městě. Diference nevznikaly jen z hlediska rozložení obyvatel ve městech. Odlišnosti existovaly i v průmyslových oblastech a zbylých zemědělsky strukturovaných oblastech, mezi městem a venkovem a mezi severem a jihem. Přes všechny tyto různosti však nejde říci, že by životní podmínky nebo ekonomická situace byly někde výrazně pozitivní nebo negativní³⁰. Objevovaly se problémy jak na severu, tak na jihu, a jednalo se spíše o jednotlivé dílčí oblasti než o celé komplexní regiony³¹.

Konkrétní způsob bydlení lze popsat asi takto: (jak již bylo zmíněno) hned v poválečné době se lidé snažili dát zničená a zdevastovaná města do pořádku. Bydleli v zdemolovaných

²⁸ STRUBELT, W. (1996).

²⁹ Reprezentativními budovami myslím hlavně kulturní domy, budovy pro veřejné shromažďování, občanské vybavenosti apod.

³⁰ Životní úroveň zahrnuje - mimo jiné - rodinné příjmy, individuální spotřebu, vybavení domácností předměty dlouhodobé spotřeby. Obecně lze říci, že z hlediska všech těchto kritérií byly v rámci NDR všechny regiony na přibližně stejné úrovni.

³¹ GENOSKO, J. (1996).

domech bez sociálního zařízení a bez fungujícího topení. V padesátých a šedesátých letech došlo k výstavbě prvních rozsáhlých sídlišť na malém území a s velkou hustotou obyvatel. Po dobu tzv. nového ekonomického systému docházelo k radikální bezmyšlenkové výstavbě velkých bytových komplexů, bez ohledu na dopravní infrastrukturu a bez ohledu na sociální vybavenost³². Lidé se postupně začali bouřit a projevovali jasnou nespokojenost s takovým bydlením. Ve společnosti se začala rodit nepříjemná napjatá atmosféra, kterou bylo nutné nějakým způsobem vyřešit.

V sedmdesátých letech si vláda konečně uvědomila, že takto nekoordinovaná výstavba nemá budoucnost a pokud nemají nastat ve společnosti nepokoje, musí tento problém začít neprodleně řešit. Mělo jít o vytvoření takové struktury, nejen obytné, resp. sídelní, ale i společenské, která by vyhovovala socialistickým představám a zároveň funkčnosti společnosti. Nový plán vlády byl ještě více plánovitý, ale lépe uspořádaný než ten původní, a zohledňoval potřeby obyvatelstva. Dbalo se na sociální vybavenost nových bytových komplexů, což se projevilo tím, že se v jejich blízkosti nacházely mateřské školy, školky, zdravotnická zařízení, místa pro volný čas a společenské akce, nákupní střediska a místa poskytující služby (od zámečníka po kadeřníka). V neposlední řadě byla také vyvíjena snaha zajistit pro obyvatele jistou pracovní příležitost. Záměrem bylo vytvořit podmínky pro občany tak, aby byly uspokojeny jejich psychické a fyzické požadavky³³. Při nových výstavbách měly být zohledňovány i faktory, které

³² Jde o tzv. NÖK – Neu-ökonomisches System; doba NÖK zahrnuje časový úsek od vystavení Berlínské zdi až do druhé poloviny 70. let 20. století. V tomto období byly použity nové myšlenky k udržení procesu „vyrovnávání“ mezi venkovem a městem a severem a jihem. Toho mělo být dosaženo pomocí dostatečných pracovních příležitostí ve všech oblastech. Bližší informace lze získat z pramenů od Wernera, F. (1981). a Strubelta, W. (1996).

³³ SCHERF, K., RÖSELER, B., MORGENSTERN, A. (1981).

měly napomoci k identifikaci s místem, získání určité intimity a pocitu soukromí. Tyto faktory byly realizovány v podobě procházkových parků, parků pro děti a dorost, pro matky s dětmi a podobně.

Vrcholem byly i nové druhy staveb, které odpovídaly corbusierovskému³⁴ funkcionalistickému stylu. Mimo klasických panelových sídlišť, která dominují v NDR koncem 70. a 80. let, se stavěly i řadové domky.

Co bylo však společné pro předešlou výstavbu v padesátých a šedesátých letech a výstavbu v letech sedmdesátých a vlastně i osmdesátých, je i ještě dnes velmi znatelné a viditelné. Všechny tyto bytové komplexy byly postaveny na tzv. „*Großstandort auf erschlossenen Flächen*“³⁵, což znamenalo právě v okrajových oblastech města, které byly vzdáleny až 3-4km od centra. Znamenalo to mimo jiné také potřebu zajistit kvalitní dopravní infrastrukturu. Mezi největší bytové, resp. sídlištní, oblasti patřily: Marzahn v Berlíně, Grünau v Lipsku a Northwest v Rostokách.

V tomto období (70. a 80. léta) žilo v sídlišťích o počtu 15.000 až 100.000 obyvatel 65% německého obyvatelstva a na sídlišťích s 1.000 - 15.000 obyvateli dalších 25%³⁶. Překvapivě tedy žilo v sídlišťích různých forem neuvěřitelných 90% celého východoněmeckého obyvatelstva. A jelikož všechna sídliště vypadala podobně - měla i podobná okolí a poskytovala lidem přibližně stejné možnosti pro život - měli téměř všichni obyvatelé těchto sídlišť velmi podobnou životní úroveň. Na rozdíl od československého obyvatelstva se

³⁴ Pro tvorbu Le Corbusiera byl charakteristický smysl pro pořádek, geometrii a kombinaci různých materiálů.

³⁵ Volně přeloženo jako na velkých otevřených plochách. In: SCHÖLLER, P. (1986).

³⁶ SCHERF, K., RÖSELER, B., MORGENSTERN, A. (1981).

východoněmecké obyvatelstvo vyznačovalo menší finanční disponibilitou. Avšak i českoslovenští občané žili ve stejných podmínkách bez ohledu na jejich sociální příslušenství nebo ekonomické zázemí.

Obr. 6

Rozmístění bytových komplexů, resp. sídlišť, v Rostokách v NDR v 70. letech 20. století.

Zdroj: Städtepolitik, Stadtumbau und Stadterhaltung in der DDR (1986).

V 70. letech začaly růst hospodářské problémy socialistického Německa. Na konci let sedmdesátých byla situace taková, že vláda byla nucena zajistit opatření, aby regres zmírnila co nejvíce. Postupy, které uplatňovala, spočívaly v tom, že ještě více začala podporovat vybrané regiony. Struktura regionů však byla jiná než před sedmdesátými léty. Problematickými aglomeracemi se staly oblasti Halle - Lipsko - Dessau, Saská Kamenice - Cvikov - Plavno (tehdejší Karl-Marx-Stadt - Zwickau - Plauen). Tyto regiony začaly být považovány za nevhodné a přestaly být nadále podporovány. Zájem byl přenesen na území Durynska (Thüringen), konkrétně na okresy Erfurt, Gera a Suhl, Berlín a Polabí. I skladba průmyslu se změnila ve prospěch hutní výroby na východě státu. Bylo to způsobeno importem polského uhlí a sovětské rudy. Hojeřice (Hoyerswerda), Eisenhüttenstadt, Cottbus se zaměřily na zušlechťování černého uhlí. Všemi těmito kroky prakticky došlo k faktickému posílení východu³⁷.

Celý tento proces měl za následek to, že se obyvatelé problematických měst, v nichž upadala čím dál tím víc životní úroveň, začali stěhovat mimo tyto oblasti. Následkem procesu odstěhovávání obyvatel se stal jeho nárůst v „nově“ upřednostňovaných oblastech. Díky politice favorizovaných regionů dochází v 80. letech k tzv. krizi města. Postižené oblasti nebyly finančně disponibilní - scházely jim peněžní dotace ze strany státu, což způsobilo zavírání podniků a úbytek pracovních míst. Obce takto postižené nedostaly náhradu za nájemné z bytů, které obyvatelstvo opustilo. Následkem tohoto jevu postihl některá města úpadek, který se projevoval dezolátním stavem starých zástaveb a počátkem chátrání sídlištních komplexů, které začaly být velkým

³⁷ STRUBELT, W. (1996).

problémem konce let osmdesátých - a hlavně nového období let devadesátých^{38,39}.

Je nutno podotknout, že i když byla výstavba socialistického města s reprezentativními budovami, s rozsáhlými bytovými výstavbami, sociální vybaveností a konec konců i dopravní infrastrukturou velmi významná, od druhé poloviny sedmdesátých let docházelo i k částečné asanaci zničených starých budov a památek, na které se do té doby „nedostala řada“⁴⁰. I přes výše uvedené skutečnosti lze říci, že srovná-li se stav území NDR před druhou světovou válkou a na přelomu let osmdesátých a devadesátých, tak v předválečné době vypadalo východoněmecké území daleko lépe. Velký rozdíl panoval i ve vlastnické struktuře, která vlivem druhé světové války a znárodňování socialistického režimu nabyla zcela jiné podoby.

Soukromé vlastnictví domů a bytů a nájemní vztahy

V období socialismu nelze prakticky hovořit o termínu „soukromé vlastnictví“. V letech 1950 - 1989 bylo soukromé vlastnictví v podobě domů nebo bytů ve městech průměrně 5%, v malých městečkách maximálně 40% a ve vesnicích 55% vždy z celkového bytového fondu obce⁴¹. Pokud budou uvedená procenta vztažena na celou východoněmeckou populaci, jedná se ve skutečnosti o zanedbatelnou část obyvatelstva, která něco

³⁸ SCHÖLLER, P. (1986).

³⁹ Obecně se úpadek sídlišť datuje do doby 80. let, ale nelze jej generalizovat na celé území NDR, nebo jen upřednostňované regiony. Šlo o jev, který se v rámci deseti let pohyboval s různou intenzitou a projevoval se v různých částech východního Německa.

⁴⁰ Pro NDR je typická částečná asanace, která spočívá v částečné rekonstrukci a částečné demolici objektu.

⁴¹ HÄUßERMANN, H. (1996).

vlastnila. Těch, kteří vlastnili nějaký větší rodinný domek nebo činžovní dům, který pronajímali, bylo opravdu velmi málo. A vzhledem k tomu, že nájemné bylo malé - určoval ho stát, neměli vlastníci chátrajících činžovních domů prostředky na opravu. Nakonec byli i rádi, když jejich dům převzala obec, a tím je prakticky zbavila zátěže.

Lidé v nestátních sídlištních činžovních domech (a nejen činžovních) byli vázáni nájemní smlouvou, jejíž vypovězení mohlo nastat jediné z jejich strany. Nájemníci měli tak být jistý a nespornou výhodou bylo také to, že nájem nebyl nijak drahý. To však nebylo výhodné pro majitele. Vzhledem k tomu, že se z poplatků za nájem nijak neušetřilo, nebylo možné, aby majitel začal s rekonstrukcí čím dál tím více upadajících budov. Situace často docházela tak daleko, že se to dnes může zdát komické. Vrchní byty, které musely nejčastěji odolávat povětrnostním podmínkám (zejména dešti), byly nejvíce poškozeny, proto byly postupně opouštěny a obyvatelé se usidlovali do pater nižších⁴².

Celá tato situace se čím dál tím více prohlubovala do větší krize. Maloprostorové bydlení, přelidněnost, žádná privátní zóna, žádná estetická kvalita staveb, jen neútulné, monotónní, nepohodlné bydlení vyvolávalo - a stále vyvolává - zoufalé pocity ze socialistického města⁴³.

Nástin urbánního vývoje po roce 1989

Zlomovým bodem, který ovlivnil vývoj urbanizace na území východního Německa, bylo ukončení činnosti socialistické vlády v roce 1989. Znamenalo to nastolení nových centrálně

⁴² STRUBELT, W. (1996).

⁴³ SCHÖLLER, P. (1986).

neřízených tržních mechanismů, které prostoupily do všech složek (součástí) celého společenského systému.

V textu již bylo řečeno, jak východní Německo vypadalo na konci osmdesátých let. Situace byla popsána jako tristní a neúnosná. Podmínky pro bydlení občanů nebyly příznivé, čím dál tím více se zhoršovaly bez slibné budoucnosti. Cítili ale lidé tuto neúnosnost a vážnost situace? Jaká byla vlastně životní úroveň obyvatel?

Socialistická vidina rovnosti byla více citelná a viditelná co do prostorové struktury měst, než v složce životní úrovně, která se skládá z rodinných příjmů, individuální spotřeby, vybavení domácnosti a ze zboží dlouhodobé spotřeby⁴⁴. Mnoho zdrojů potvrzuje, že NDR sice bylo jedno teritorium, které bylo vytvořeno z prostorově velmi rozdílných struktur, pokud šlo o ekonomiku a sídelní politiku, ale co do subjektivní životní situace byly rozdíly přes všechny možnosti spíše rovnocenné⁴⁵.

Po pádu Berlínské zdi došlo k radikálním urbánním změnám na území NDR, které jsou hodnoceny velmi rozdílně. Na jedné straně se setkáváme s názory, že došlo k rozkvětu měst a jejich okolí na území východního Německa. Na straně druhé ale existují tvrzení, že to, co se odehrálo na počátku devadesátých let, bylo příčinou dnešní nevalné urbánní situace ve východním Německu. Příznivci kladného hodnocení argumentují dostatečnými finančními investicemi a podporou ze strany západního Německa. U odpůrců se můžeme setkat s korespondujícím názorem - leč doplněným o negativní

⁴⁴ GRUNDMANN, S. In: STRUBELT, W. (1996).

⁴⁵ FRIEDRICHS, J., GENOSKO, J., HÄUßERMANN, H., STRUBELT, W. (1996).

hodnocení. Značný zápor vidí odpůrci v neuváženosti urbanizačních jevů, které se odehrály.

V následujícím textu bude stručněji popsána tehdejší situace a podmínky, za kterých probíhaly urbanizační procesy, kam směřovaly a jaké měly dopady na společnost.

„Nové“ východní Německo

Po sjednocení Německa, které se uskutečnilo až téměř rok po revoluci, došlo k radikálním změnám ve vnímání východního Německa západním Německem. S ohledem na společnou minulost a opětovné spojení dvou německých částí začalo západní Německo značně finančně podporovat bývalou NDR. Německý urbanista Wendelin Strubelt ve svých poznámkách udává důvod, proč tomu tak bylo. Nejenže západní Německo pocitovalo jasnou odpovědnost, nejenže apelovalo na společnou minulost, ale také zdůrazňovalo, že pokud mají mít obě části - západní a východní část Německa - společnou budoucnost, není žádné jiné cesty než takové, že ve východním Německu za krátkou dobu bude společnost na ucházející, ne-li dokonce stejné životní úrovni. Znamenalo to značnou finanční zátěž, kterou západní Německo mohlo více méně dobře „zvládnout“, a tak podporovat východní Německo. Sjednocenému Německu byla poskytnuta pomoc ze strany USA a Evropské unie⁴⁶.

Zlepšení mělo nastat ve všech sférách společenského života. A tedy i v oblasti sídelní struktury, jež se začala dynamicky vyvíjet. Nová forma sídelní struktury se však stala nešťastnou a v současné době způsobuje značné komplikace.

⁴⁶ STRUBELT, W. (1996).

Na počátku devadesátých let byla ve východním Německu projevována velká snaha o zlepšení životní úrovně lidí. Poměštěné regiony na tom byly daleko lépe, než ty venkovské. Jejich úroveň byla srovnatelná s úrovní regionů západního Německa. Rozdíl byl ale v tom, že podmínky, ve kterých lidé východního Německa žili, byly neslučitelné s představami západního Německa o slušném a důstojném bydlení občanů. Proto se začala stavět nová obydlí na území za městem - uvnitř města nebyl prostor. Ten zabíraly budovy v rekonstrukci. Na okraji města stála paneláková sídliště, která se - bohužel nebo bohudík - nemohla v tu dobu zbourat, jelikož v nich sídlili obyvatelé. Jedinou možností kde vystavět domy nového charakteru bylo tedy území za městem. Tato obydlí vypadala jako činžovní dům, s malým počtem pater a s dvěma až třemi vchody. Neopomenuta zůstala i občanská vybavenost těchto příměstských oblastí. Suburbanizační prostor prodělal řadu změn a vystavěna zde byla administrativní centra, centra pro volný čas, nákupní centra, průmyslové komplexy, závodní outlety, zábavní parky a podobně⁴⁷.

Dobrý úmysl se stal v tomto případě velmi nevděčným. Tato nově vystavená sídla, nebyla nikdy zcela obydlena, tzn. že některé byty zůstávaly volné. Dodnes trpí velkou fluktuací obyvatel a trpí stigmatem kriminality a vandalismu. Bylo to způsobeno tím, že řada lidí začala po sjednocení Německa z území bývalé NDR doslova prchat a usazovat se zpravidla v západním Německu - vystavěné byty tak nebyly nikdy plně obsazeny.

V letech 1990-1994 klesl počet obyvatelstva východního Německa o 3,6%, ve velkých městech toto číslo dosahovalo až

⁴⁷ BARKE, K., DANGSCHAT J.S., HERFERT, G. (2001a).

6%. V roce 1991 odešlo na západ 240 tisíc obyvatel, v roce 1997/98 to byla už „jen“ polovina, tzn. 120 tisíc obyvatel⁴⁸. I přes tuto emigrační tendenci lze říci, že byl nastartován suburbanizační proces. Ten byl z počátku velmi dynamický, ale později ztrácel na intenzitě. Města se vlastně vyrovnávala s dvojitou ztrátou – do západního Německa a do suburbií nebo do menších měst, jako Lübeck nebo Cáchy (Aachen), emigrovalo obyvatelstvo. Naproti tomu v oblasti Lipska nebo Rostoků dochází k úbytku obyvatel. Tento úbytek obyvatel lze v přeneseném slova smyslu označit za vykrvácení měst. Migrovali většinou ti, kteří neměli majetek – těch bylo až 42%, oproti tomu vlastníci majetku emigrují na západ jen z 8%⁴⁹.

Suburbanizaci napomáhala nová tržní ekonomika, která přilákala mnoho stavebních firem, které začaly stavět domy na klíč nedaleko měst. Díky finančním dotacím ze západu a daňovým úlevám pro investory, se podařilo v podstatě rychle a účinně nastartovat tržní ekonomiku východního Německa, která měla za následek zlepšení životní úrovně východoněmeckého obyvatelstva. To se tak stalo finančně disponibilní, a tudíž si mohlo dovolit pořídit dům, přičemž nový bankovní systém s výhodným hypotečním úvěrem napomohl mnoha rodinám začít nový život.

Jedním z největších a dnes nejkritizovanějších jevů, které se v tuto dobu odehrály, je značná výstavba rodinných domků za městem bez ohledu na dopravní infrastrukturu. Za normálních okolností, myslím tím vývoj suburbanizace v západních zemích, který probíhal i více jak padesát let, se tento

⁴⁸ LENTZ, S. (2007).

⁴⁹ HÄUßERMANN, H. (1996).

suburbanizační proces odehrával podél nebo na dopravních tepnách a komunikacích. Na území bývalého východního Německa tomu však bylo jinak. Tento neuvážený a nekontrolovatelný děj, který v letech 1992 a 1993 dosahuje vrcholu, se stal příčinou mnoha současných problémů. Zmínit se můžeme například o nákupních centrech, která byla vystavěna jako součást občanské vybavenosti pro nově vznikající obytná území a která jsou dnes „velkým strašákem“ (a problémem) východního Německa. Zatímco ve východním Německu je vystavěno 20% všech nákupních center uvnitř měst a 80% vně měst, v západním Německu je to zcela naopak⁵⁰. Skutečnost, že ve východní části chyběla nákupní centra uvnitř měst, byla faktorem přispívajícím k procesu suburbanizace⁵¹, jež vyvrcholila v letech 1994 až 1998, a to hlavně ve městech do 20 tisíc obyvatel.

Od poloviny devadesátých let se zde začíná projevovat takzvaný „sprawl efekt“, kdy dochází k nekontrolovatelnému rozrůstání města do krajiny. Luděk Sýkora tento jev popisuje jako „... formu extrémního geografického rozptýlení bytové výstavby ve velkém množství lokalit, někdy umístěných ve volné krajině, aniž by přiléhaly ke stávajícím sídlům.“⁵² Zároveň vznikají takové změny v sídelní struktuře, které jsou oproti dřívějším zcela jiné⁵³. Známé suburbanizační tendence lze spíše než čísly potvrdit pozorováním měnícího se rázu městské krajiny. Existují důkazy o tom, že v Německu začíná

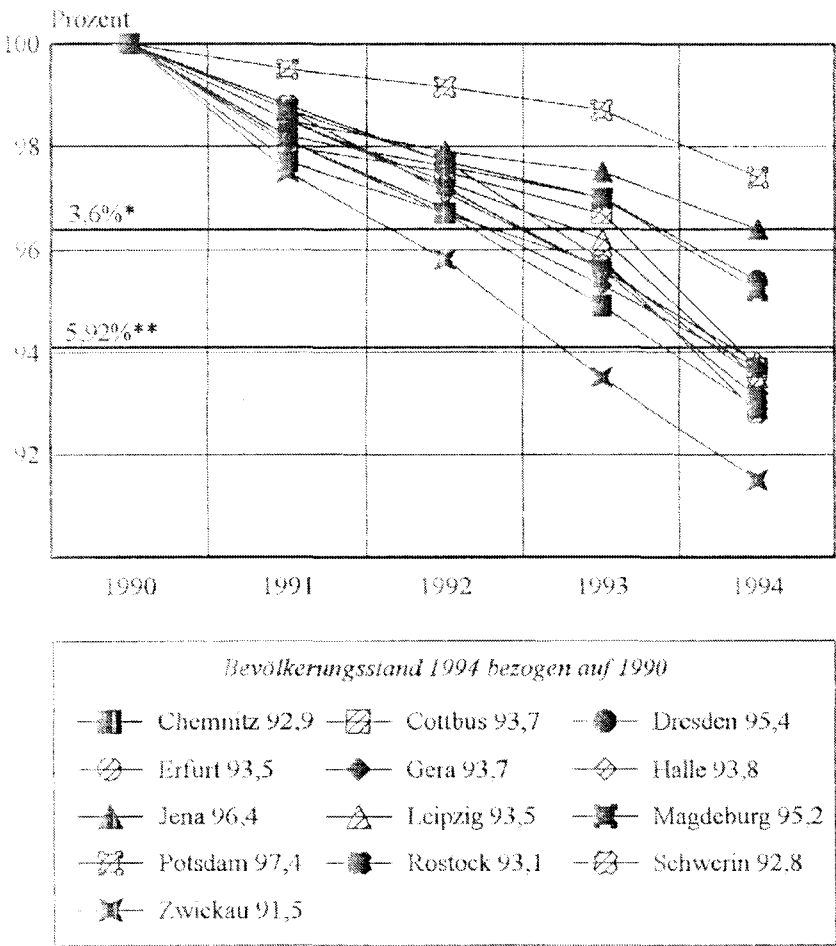
⁵⁰ BARKE, K., DANGSCHAT J.S., HERFERT, G. (2001a).

⁵¹ Suburbánní oblasti vzrostly o 50%. In: LENTZ, S. (2007).

⁵² SÝKORA, L. (2003: 220).

⁵³ Klaus Barke tyto struktury nazývá jako multicentrické suburbanizační struktury, tzv. Patchworks, neboli mozaikové suburbanizační a silničně orientované suburbanizační struktury. In: BARKE, K., DANGSCHAT J.S., HERFERT, G. (2001a).

Obr. 7

* Bevölkerungsverlust in Ostdeutschland im Jahre 1994 bezogen auf 1990
** Durchschnittlicher Bevölkerungsverlust der ostdeutschen Großstädte im Jahre 1994 bezogen auf 1990

Obr. 7:

* Ztráta obyvatel ve východním Německu v roce 1994 vzhledem k roku 1990.

** Průměrná ztráta obyvatel východoněmeckých velkoměst v roce 1994 vzhledem k roku 1990.

Zdroj: Städte und Regionen: Räumliche Folgen des Transformationsprozesses (1996).

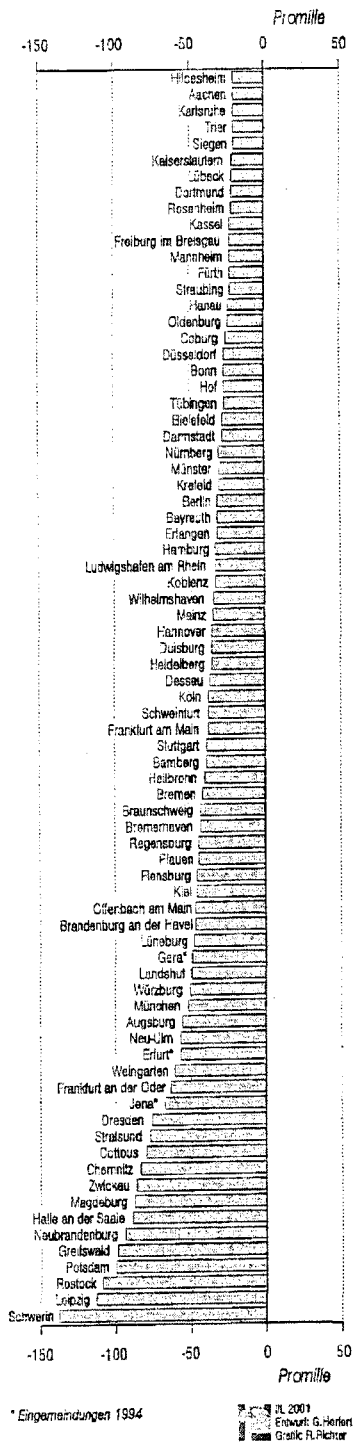
Obr. 8

Migrační saldo velkých „vrchních“ měst a jejich okolí v Německu letech 1993-1998. Uvedeno v promilích.

Zdroj: Suburbanisierung in Deutschland - aktuelle Tendenzen (2001a).

Obr. 8

Wanderungssalden von Oberzentren mit ihrem Umland 1993-1998

suburbanizační trend, ale tato tendence je zpochybňována faktickými čísly. Ta dokazují, že osidlování území těsně za městem nebylo početně nijak velké, protože se od poloviny devadesátých let začala zlepšovat situace vnitřních měst, a lidé se stěhovali i tam⁵⁴.

Proč a kam se jací lidé stěhovali, je další otázka, která by zasloužila podrobnější prozkoumání. Proto bude v textu tehdejší situace jen nastíněna.

V suburbiích byla až hrozivě homogenní struktura, tvořily ji rodiny převážně se dvěma dětmi, dříve velkoměstská domácnost s nadprůměrnými výdělky, nejčastěji s oběma zaměstnanými rodiči a s dvěma auty. Oproti tomu se ve vnitřních městech usidlovaly mladé páry a senioři převážně v důchodovém věku⁵⁵. K tomu, aby se lidé rozhodli pro koupi domu za městem, napomohla i ta skutečnost, že stále nebyla vyřešená otázka restituce majetku, který většinou tvořily domy či byty uvnitř měst. Lidé, kterých se navrácení majetku týkalo, ztratili jednoduše trpělivost a začali se stěhovat „do nového vlastního“. Vlastnická struktura nemovitostí je v textu ještě podrobněji přiblížena - je jedním z faktorů, které mohly z velké části ovlivnit vývoj východoněmecké urbanizace.

Další intervence, která sehrála na území východního Německa podstatnou roli, byla podpora zaměstnanosti a vzdělanosti. Důležité totiž byly nejen finanční dotace, ale také doporučované koncepty, které se zabývaly tím, jak ještě více pozvednout ekonomiku a udržet ji v „černých“ číslech. Znamenalo to zajistit pracovní místa a možnost pro vzdělání kvalifikované pracovní síly, tedy vybudování škol s patřičnou

⁵⁴ BARKE, K., DANGSCHAT J.S., HERFERT, G. (2001a).

⁵⁵ ARGIN, J., HERFERT, G. (2001).

výukou. Strukturální změny, jimiž Německo prošlo na počátku 90. let, na straně jedné značně zvýšily nezaměstnanost v některých regionech, konkrétně v zemědělských regionech a periferiích. Na straně druhé vykazovaly pozitivní kvóty oblasti Berlína, Drážďan nebo Lipska. Avšak i zde od roku 1992 dochází k značnému nárůstu nezaměstnanosti⁵⁶.

Veškeré procesy, které ve východním Německu do poloviny devadesátých let proběhly, byly nesený jasnou snahou o „dohnání zameškané modernizace“. Do jaké míry se to povedlo, je velmi těžké posoudit. Můžeme však z určitých náznaků celospolečenského vývoje usoudit, že ne všechna rozhodnutí byla správná, ne všechny prognózy vývoje byly v nastávajících letech dobře odhadnuté. Podle Hartmuta Häußermanna lze celkově vývoj východoněmeckých měst na počátku devadesátých let shrnout do tří bodů: a) velká část majetku, pozemků a podniků je již většinou v soukromém vlastnictví; b) typický sled vývojových urbanizačních fází, který je znám u západních zemí, zde existuje jen s tím rozdílem, že jednotlivé vývojové fáze proběhly v krátké době, intenzivně a zhuštěně, resp. u mnoha měst najednou; c) tento urychlený vývoj je náchylný ke krizi, protože je velmi závislý na společensko-hospodářském vývoji⁵⁷.

Na počátku devadesátých let žije v nových spolkových zemích ve více jak 125 velkých sídlištích (minimálně s 2,5 tisíci bytů) okolo 20% obyvatel. 18 sídlišť má přes 10 tisíc bytů, tzn. mají velikost středního města. Tato sídliště bývají dnes často označována jako „těžké dědictví“ socialistické

⁵⁶ STRUBELT, W. (1996).

⁵⁷ HÄUßERMANN, H. (1996).

výstavby, zatímco za doby NDR byla vnímána jako výsledek úspěšné socialistické stavební politiky.

V současné době jsou sídliště spojována se značnými problémy, konkrétně se jedná o stavebnětechnické škody, funkční závady, vzhledové a užitné nedostatky v obytném okolí, nedostatek služeb, nedostatek kulturních a volnočasových prostorů, nedostatek pracovních příležitostí a v neposlední řadě také nově vzniklé parkovací problémy, které souvisí s rozmachem automobilismu.

Největší sídliště se rozkládají v Berlíně, Lipsku, Halle a je v nich soustředěn počet obyvatel, který překračuje statistické hranice velkých měst. V těchto místech vznikají různé sociálně patologické jevy jako kriminalita nebo vandalismus. Oproti tomu podstatně méně problémové jsou oblasti tvořené nižšími panelovými domy. Jde o domy, které byly vystavěny v 60. a 70. letech, jsou situovány poměrně blízko sebe a obyvatelstvo, které tam žije, si této sociálně příjemné vzdálenosti cení.

Od poloviny devadesátých lze rozdělit východoněmeckou sídlištní bytovou strukturu do tří kategorií⁵⁸:

- sídliště, která jsou svou polohou funkčně integrována s městem (např. Marzahn, Potsdam v Berlíně)
- sídliště, která se nemohou integrovat do stavební a funkční struktury města nebo jedné oblasti (přiřazují se sem rovněž sídliště ve středních městech, která za NDR sloužila jako sídla dělníků jednotlivých továren, např. Guben-Obersprucke, Schwedt/Oder, Wolfen-Word)

⁵⁸ SAHNER, H. (1996).

- sídliště, která slouží k ubytování sociálně problematických skupin, přistěhovalců apod. (spadají sem sídliště, která mají oproti vlastnímu městu extrémně okrajovou polohu)

V této kapitole byl popsán vývoj urbanizace po roce 1989. Jako hlavní faktor ovlivňující urbánní vývoj byl jmenován tržní mechanismus zavedený ve všech sférách společenského života. Za zmínku jistě stojí i fakt, že byla opomenuta řada faktorů, které napomohly k nastíněnému urbanizačnímu vývoji ve východoněmeckých zemích. Jedná se o činitele, jako je např. nárůst individuální osobní automobilové dopravy. Rovněž stojí za upozornění, že po revoluci bylo zavedeno i jiné správní zřízení. Do roku 1989 bylo vše centralizované - města, obce a vesnice neměly samosprávu, takže nemohly nic zřídit, zefektivnit, upevnit, a zvýšit tak životní úroveň. Po roce 1989 se vše změnilo, jednotlivá města, obce a vesnice měly svá zastupitelstva, která sice byla tvořena stále z 1/3 „starými“ lidmi, kteří už předtím seděli v zastupitelstvu (jen 7% všech nových členů zastupitelstev východního Německa bylo ze západního Německa), ale byli kompetentní. Po zavedení samosprávy se obce ocitly ve zcela jiné situaci. V praxi to znamenalo, že zastupitelstva začala mít značný vliv na transformační proces ve městech⁵⁹, a mohla tak přizpůsobovat různé úkony dle možností - ale také nároků - obce.

Vlastnická struktura nemovitostí na počátku 90. let 20. století

V minulé kapitole jsem se zmínila o vlastnické struktuře nemovitostí po roce 1989. Jak už bylo textu naznačeno, byla

⁵⁹ SAHNER, H. (1996).

vlastnická struktura po znovusjednocení Německa nesmírně složitá. Tyto spletné vztahy, které nebylo jednoduché vyřešit, měly za následek to, že se urbanizace v Německu vyvíjela jiným způsobem, než bylo možné očekávat. Řešení restituční otázky je jev, který je charakteristický a specifický svou měrou a intenzitou, a proto si zaslouží pozornost.

Vyřešit vlastnické právo nebylo jednoduché a mnohé části bývalé NDR se potýkají s tímto problémem dodnes. Nejedná se jen o to, že by nemovitosti a pozemky měly být vráceny majitelům, kterým byly zabaveny v průběhu socialistické vlády, ale také o to, že takové rozřešení komplikuje fakt, že i tito majitelé nemusí být ti původní. Nesmí být opomenuto protiprávní vyvlastňování židovského majetku od roku 1933 až do konce druhé světové války, kdy byl majetek Židů bez jakýchkoliv oficiálních záznamů rozdáván hitlerovským prominentům, oblíbencům a hlavně árijcům⁶⁰.

Setkáváme se zde s velmi složitou vlastnickou strukturou, kterou lze jen velmi těžko spravedlivě a jasně objasnit. Jedná se o zrekonstruování vlastnických dějin pozemků a domů zpátky až k samotné Výmarské republice. Určování původního majitele je tedy dlouhodobý a náročný proces, který ne vždy končí úspěchem. Ne všechny domy, byty nebo pozemky, které byly vyvlastněny, mohly a mohou být vráceny. O restituci totiž nelze žádat v případě, že a) na majetku došlo ke škodě díky přírodním vlivům (např. přišla povodeň), b) že jde o majetek, který slouží veřejnému zájmu, c) že je využíván v obecně prospěšném zájmu (zde jde konkrétně o pozemky, na

⁶⁰ HÄUßERMANN, H. (1996).

kterých vyrostly komunikace), nebo d) že jde o majetek, který je využíván k podnikání, a při restituci by došlo k výraznému omezení nebo poškození podnikatele, resp. podniku⁶¹.

„Náhrada místo vrácení“ versus „vrácení před odškodněním“

Nové Německo chtělo všechny postižené spravedlivě odškodnit, ať už se jednalo o ty, kterým byl vyvlastněn majetek za socialistické doby, nebo o potomky Židů⁶². V některých případech to však nebylo možné, právě z již zmíněného důvodu, kdy se majetek stal veřejným zájmem, nebo se jednalo o nemovitosti, které ztratily svou hodnotu díky změnám sídelní struktury. Mohlo se ale také jednat o budovy, které již neexistovaly, ale původní majitelé se přihlásili aspoň o pozemek. Ve chvíli, kdy se žádalo přinejmenším o navrácení pozemku, docházelo k zdlouhavému procesu prozkoumávání, zda byli žadatelé o navrácení skutečnými původními majiteli a jakou náhradu by měli dostat. Strubelt totiž ve svých textech upozorňuje na to, že v devadesátých letech neexistovaly katastrální a majetkové podklady, podle nichž by se dalo jasně a zřetelně určit, jaké byly původní majetkové a vlastnické poměry⁶³.

Původní majitelé, kteří již nemohli dostat nazpět své vlastnictví, byli finančně odškodněni, nebo pokud s tím souhlasili, dostali jinou nemovitost - jinak a jinde situovanou, jako náhradu za svou původní. Tento proces se

⁶¹ HÄUßERMANN, H. (1996).

⁶² Židé často o restituci nežádali, poněvadž většina z nich žila nebo ještě stále žije mimo Německo a nestojí o navrácení majetku. Ať z důvodu zbytečnosti, byrokratické a soudní náročnosti, nebo jen nezájmu.

⁶³ STRUBELT, W. (1996).

nazývá „náhrada místo vrácení.“⁶⁴ Další termín, se kterým se v tehdejší době, a vlastně i dodnes, setkáváme, se nazývá „vrácení před náhradou“, což byla standardní situace, kdy majitelé dostali nazpět to, o co přišli⁶⁵.

Záleželo na situaci, vstřícnosti obou stran (státu a majitelů) a také na podmínkách, za kterých byly jednotlivé případy řešeny. Avšak byla zde jasná a logická snaha ze strany státu upřednostňovat spíše variantu „vrácení před náhradou“. S vráceným majetkem se vrátila i práva původního majitele, stát tak ztratil řadu povinností, které se týkaly udržování a správy budovy, bytu či pozemku. Přesto měla německá vláda vytvořený rozsáhlý plán, jak obstarat finance pro všechny žadatele, u nichž se jednalo o finanční „náhradu místo vrácení“. Část veřejného obytného majetku, který vždy „patřil“ státu a který v roce 1987 činil více jak 60% veškerého majetku státu, resp. více jak 9 milionů bytů, byl privatizován, resp. rozprodán soukromým podnikům, ale také jednotlivcům. Získané peníze se použily jako finanční zdroj pro odškodnění poškozených⁶⁶.

Jak už bylo uvedeno, byl tento proces velmi složitý a zdlouhavý - jeho konečná podoba vypadala tak, že se restituční proces vlekl a překážel zlepšení a modernizaci městských areálů.

Na venkově a v malých městech byly domy a pozemky za doby NDR využívány a spravovány nejednou jinými než svými původními majiteli. Vyskytovaly a vyskytují se případy restituce, kdy

⁶⁴ HÄUßERMANN, H. (1996).

⁶⁵ HÄUßERMANN, H. (1996).

⁶⁶ HÄUßERMANN, H. (1996).

se původní majitel o toto obhospodařované a zvelebované obydlí začal hlásit. Často pak docházelo ke konfliktům mezi dřívějšími vlastníky a současnými obyvateli, kteří se o svá práva strachovali. Rozsoudit takový spor je velmi složité a německé soudy s ním mají řadu problémů.

Jednotlivé německé regiony byly v různé míře zasaženy restitučním postupem⁶⁷, v Häußermannově tabulce (Tab. 3) vztahující se k roku 1995 je vidět, jak byl který region zaměstnán žádostmi o navrácení majetku, kolik jich do roku 1995 vyřídil, a jak byl kdo úspěšný.

Pozemky a domy, které měly být vráceny, ale na jejichž vrácení nebyl vznesen požadavek, byly prodány investičním firmám nebo developerům a jednotlivým zájemcům, kteří už se „postarali“ o rekonstrukci nejen objektu, ale i jeho okolí. Všichni museli prokázat, že nemají s nemovitostí spekulativní zájem, resp. že se nebudou snažit podržet si ji jen na jistou dobu, tzn. do té doby, než se okolí nemovitosti zrehabilituje, zrekonstruuje, a tím její cena stoupne a bude vhodné ji prodat. Všichni zájemci museli předložit projekt, ve kterém bylo jasné, jaké mají s nemovitostí úmysly. Velcí investoři byli úspěšní hlavně v centrech měst, jednotliví zájemci pak na jejich okraji.

Díky těmto nezvratným restitučním postupům vznikají ve městech nových spolkových zemí nové vlastnické struktury. I přes veškerou snahu nedochází k obnově starých pozemkových hranic a už vůbec ne k rekonstrukci starých vlastnických struktur.

⁶⁷ HÄUßERMANN, H. (1996).

Tab. 3

Stav restitučního procesu domů a bytů k dubnu 1995

Region	Počet žádostí o restituci (v abs. h.)	Počet vyřízených žádostí (v %)	Počet nevyřízených žádostí (v %)	Rozhodnutí žádosti: Vyhověno (v %)*	Rozhodnutí žádosti: Zamítnuto (v %)*
Berlín	75.401	43	57	21	13
Braniborsko	607.887	40	60	25	25
Meklenbursko – Přední Pomořansko	155.881	69	31	28	46
Sasko	380.651	64	36	29	34
Sasko - Anhaltsko	394.604	64	36	29	34
Durynsko	489.677	41	59	30	35

*Vzhledem ke všem žádostem o restituci domů a bytů.

Zdroj: Städte und Regionen: Räumliche Folgen des Transformationsprozesses (1996).

Z tabulky je patrné, kolik bylo ještě v dubnu roku 1995 nevyřízených žádostí o restituci domů a bytů. Nejlépe byly restituce řešeny v oblastech Meklenburska - Předního Pomořanska, Sasko a Sasko – Anhaltska. Naopak nejméně vyřízených žádostí o restituci nemovitostí se objevuje v Berlíně, Durynsku a Braniborsku.

Nové vlastnické struktury

Na základě privatizace státních majetků a vládního plánu revitalizace ekonomiky bývalé NDR měli velcí investoři volné pole působnosti hlavně uvnitř center velkých měst. Investiční firmy měly zájem nejen o pozemky, ale také o starou bytovou zástavbu, která byla původně v dezolátním stavu a která byla později rekonstruována. Tamější nájemníci byli do té doby zvyklí na nízké nájemné, jelikož v 80. letech se zájmy státní bytové a městské politiky orientovaly hlavně na velká sídliště a nikoliv na tyto staré obytné struktury. Po obnovení a vylepšení bytových domů se jejich majitelé rozhodli pro navýšení nájemného, což se obyvatelům nelíbilo. Poukazovali na svá nájemní práva a řada stížností skončila u soudu jednoznačným rozhodnutím ve prospěch majitele, a to

s právem na vystěhování nájemníků, kteří odmítli tak vysoké nájemné platit⁶⁸. Následkem takového postupu se objevil v tomto období rapidní nárůst bezdomovectví.

Na straně druhé zde existovalo i riziko pro majitele, kteří v rámci restituce dostali majetek nazpět, ale neměli dostatečné investice na celkovou opravu objektu. Ze zákona byli ale nuceni nemovitost udržovat v obyvatelném stavu. Protože nebyly jejich investice veliké, nemohli ani o mnoho zvýšit nájemné (kdyby ho zvýšili, byli by žalováni nájemníky a spor by v tomto případě, podle německých zákonů, nájemníci vyhráli). Podnájemníci tak získali přístup k lepšímu bydlení poměrně snadno.

Berlín

Berlín je v současné době hlavním městem Německa a po dobu, která trvala bezmála půl století, byl rovněž hlavním městem východního Německa. Berlín zažil tolik radikálních změn, cílených zásahů a společenských „kotrmelců“, jako žádné jiné město.

Nejenže bylo sídlem nacistického vůdce Adolfa Hitlera, který se ho snažil přetvořit k obrazu svému, pod jehož záštitou zde vyrostlo mnoho budov se znaky symbolizujícími nacistickou moc. Nejenže prošlo aktivními zásahy v průběhu studené války a bylo rozděleno na dvě části, ale dodnes má jisté problémy, které jsou důsledkem jeho minulosti.

⁶⁸ HÄUßERMANN, H. (1996).

Stav po druhé světové válce

Konkrétní detailní popis stavu Berlína z urbánního hlediska po druhé světové válce bohužel není nikde dostatečně popsán. Lze však konstatovat, že po druhé světové válce se Berlín ocitá v katastrofálním stavu, kdy více jak 20% budov bylo totálně zničeno a téměř 50% bylo středně nebo těžce poškozeno⁶⁹. Před válkou obývaly berlínskou oblast 4,3 miliony obyvatel, po skončení se tento počet snížil na polovinu⁷⁰. Dalšími problémy, kterým tehdy muselo město čelit, byl velký podíl žen a nedostatek mužů, kteří by pomáhali při odstraňování trosk, a nedostatek kvalifikovaných dělníků. Průměrný věk stoupl o deset let a nejhorší obtíží se stala otázka bydlení.

Prvním hlavním poválečným cílem bylo nastolit pořádek ve městě a bojovat proti neúnosnému chaosu, obnovit dodávky vody, plynu a elektrického proudu, provést taková opatření, která by zabránila šíření epidemií a hladu a v neposlední řadě také zajistit dopravu, poštu, telegraf a telefon. Po uklidnění situace došlo k diskuzím o tom, jak obnovit město jako takové. Ze zaminované krajiny Berlína se měla stát městská krajina. V rámci soutěže, kterou vyhlásil berlínský městský orgán Der Stadtrat für Bau- und Wohnungswesen (v čele s profesorem Hansem Schraronem), bylo navrhováno několik projektů, jak by měl budoucí Berlín vypadat, resp. jak by měly vypadat jeho nové sídelní struktury. Projekty musely splňovat podmínky tehdejší politiky, musely propojovat otázky bydlení a průmyslu.⁷¹

⁶⁹ GLEISS, M. (1995).

⁷⁰ REUTHER, H. (1985).

⁷¹ PETERS, G. (1995).

Kolektivní plán (ad 1, obr. 9) se zaměřil na osy řek - Sprévy (Spree) a Havoly (Havel), které Berlínem protékají. Rovnoběžky a kolmice těchto řek se protínají a utvářejí tak spleť čtvercovou síť. Každý čtverec má pak určitým způsobem určeno, jakým směrem tato konkrétní oblast bude zaměřena - jestli půjde o sídelní oblast, průmyslovou nebo tzv. smíšenou oblast, jak sídelní, tak průmyslovou. Hlavním kritériem však byla délka cesty od pracoviště. Tzv. „Zehlendorfer“ plán (ad 2, obr.9) bral v potaz hlavně dopravní strukturu, „Hermersdorfer“ (ad 3, obr. 9) plán se zaměřoval hlavně na industriální centrum. Plán Maxe Tauta (ad 4, obr 9) vycházel z toho, že Berlín nebyl v centru tolik zničený, a proto by některé budovy a jejich funkce mohly být obnoveny.

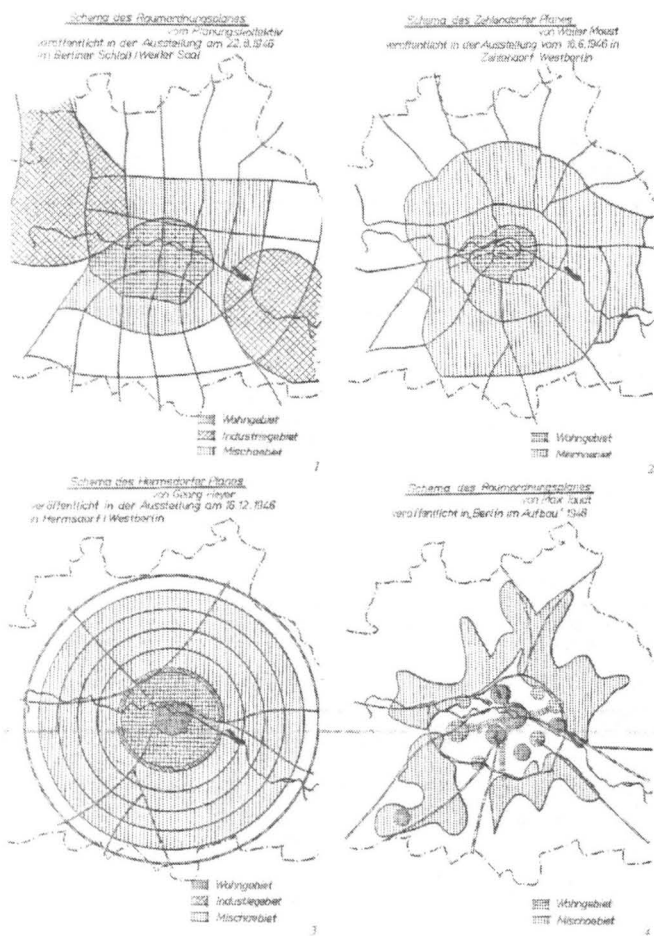
Všechny tyto plány zůstaly bez realizace, protože dlouhou dobu nedošlo ke shodě. Na konci roku 1948 byla rozdělena administrativní moc a stejně tak i území Berlína a od té doby si každá část „šla svou cestou“ až do listopadu 1989. Západní Berlín se stal spolkovou zemí tehdejší Spolkové republiky Německo a východní Berlín se stal hlavním městem NDR. Toto rozdělení vyvrcholilo vystavěním Berlínské zdi 13. srpna 1961⁷².

Berlín celé čtyřicetileté období fungoval jako izolovaná jednotka. Statistické údaje dokazují, že největší nárůst obyvatel zažilo toto město po druhé světové válce a na počátku jednadvacátého století. V mezidobí procházel Berlín náročnými společensko-politickými okolnostmi a emigrační a imigrační saldo nevykazovalo v průběhu let velké výkyvy. V následující kapitole bude předmětem zájmu vzhled města jako

⁷² PETERS, G. (1995).

takového - jaké prodělávalo změny v oblasti bytového fondu a jaký vliv mohly mít tyto změny na obyvatelstvo. Také určím příčinu těchto změn. Pokusím se tak vytvořit obraz urbánního vývoje Berlína.

Obr. 9 Plány na přestavbu Berlína

Obr. vlevo nahoře: Kolektivní plán

Obr. vpravo nahoře: tzv. „Zehlendorfer“ plán

Obr. vlevo dole: tzv. „Hermersdorfer“ plán

Obr. vpravo dole: plán Maxe Tauta

Zdroj: Kleine Berliner Baugeschichte von der Stadtgründung bis zur Bundeshauptstadt (1995).

Vzhled města

Berlín byl na počátku šedesátých let fyzicky rozdělen velkou Berlínskou zdí. Tato skutečnost popis vývoje urbanizace a jeho dílčích faktorů hlavního města značně komplikuje. Data o pohybu obyvatelstva nebo o jeho životních podmínkách jsou velmi ojedinělá. Proto se následující text bude zabývat spíše vzhledem města. Přesto mohou být tyto informace užitečné - mohou napomoci k utvoření představy o tom, v jakém městě lidé žili a jaký život vedli.

Mezi lety 1949/50 - 1990 byl zřízen téměř jeden milion nových obydlí⁷³. Existují rozdíly mezi východním a západním Berlínem, a to časové (resp. rozdíly v čase realizace výstavby a opravy staveb), kvalitativní a hlavně ekonomické. Obě poloviny města byly orientovány na výstavbu bytových jednotek, obnovu města a novou výstavbu - hlavně na výstavbu velkých sídlišť ve vnějších částech. Nejdříve bude popsán vývoj západního a pak východního Berlína.

Západní Berlín

Západní Berlín se nacházel pod vlivem západního Německa a potažmo i Spojených států amerických. Lze konstatovat, že v prvních dvaceti letech po válce se procesy probíhající v rámci městské struktury západního Berlína odvíjely bezmyšlenkovitě.

Od začátku byla výstavba města vedena funkcionalistickými myšlenkami, které pocházely od francouzského architekta švýcarského původu Le Corbusiera, celkovou architektonickou svobodou, decentralizovanými tendencemi a heslem: „Demolice

⁷³ PETERS, G. (1995).

před opravou"⁷⁴. V jednotlivých okrscích vznikaly bytové sídelní struktury v podobě rodinných domků, okálů, věžových domů, ale i domů s panelovou strukturou - avšak s ohledem na zelenou krajinu. Celková výstavba, jež se tu odehrála, byla finančně dotována ze západu a v 50. a 60. letech dosáhla nebývalého rozkvětu. Hlavní snahou zde bylo prosadit oddělení místa práce a bydlení. Ukázkovým případem je Čtvrť Hansa (Hansaviertel) vystavěná v letech 1956 - 1958, kde došlo k dokonalému splynutí bytové zástavby a zeleně, na druhou stranu velmi negativním příkladem může být Čtvrť Märkisch (Märkisches Viertel), kde se na přelomu 60. a 70. let vynořila síť odstupňovaných výškových panelových domů, které svíraly malé rodinné domky a v mnoha místech zabraňovaly průniku světla do bytů. V prvních letech měli obyvatelé tohoto sídliště integrační problémy, kritika celkového vzhledu a kvality sídlištního komplexu byla neutichající. Vedly se mnohé diskuse a prováděly se analýzy zabývající se zlepšením životní úrovně lidí. Byla zařízena obnova budov, vybavení domovní technikou apod. Díky těmto zásahům se podařilo, že se obyvatelé identifikovali s touto čtvrtí více. Z těchto velkých sídelních oblastí se později stala satelitní městečka, která měla veškerou sociální vybavenost - obchody, supermarkety, trhy, restaurace, kina, školky apod.

V 70. letech si vyžadoval pozornost nebývalý nárůst obyvatelstva⁷⁵ a začalo se uvažovat o tom, že by se měla vystavět velká sídliště se standardem, který by napomohl redukovat vysokou hustotu obyvatel. Měla být vybudována

⁷⁴ PETERS, G. (1995).

⁷⁵ Vzhledem k tomu, že imigrační a emigrační salda byla velmi malá, můžeme se domnívat, že nárůst obyvatelstva souvisí s přirozeným přírůstkem (rodilo se hodně dětí). To mohla, mimo jiné, umožnit i dobrá životní úroveň. In: PETERS, G. (1995).

sídliště s lepší dopravní infrastrukturou a sociálním zázemím. Dalšími sídlišti, která tedy byla vystavěna s veškerým sociálním vybavením, byla například Gropiusstadt nebo Falkenhagener, která byla většinou kombinací nižších panelových domů a několika věžových domů - nejednalo se však o velké obytné komplexy jako u sídlišť, která byla zmíněna dříve.

Západní Berlín začal v tu dobu doslova zářit několika unikátními architektonickými stavbami, jako je Kongresová hala, Mezinárodní kongresové centrum, Kulturní fórum (skládající se z Národní galerie, Chrámu svatého Matyáše, Muzea umění a Filharmonie) nebo Mehringplatz jako specifické sídlo s byty. Bylo tvořeno dvěma soustřednými kruhy patrových

Obr. 10 Čtvrť Märkisch

Zdroj: Die große Zerstörung Berlins (1985).

Obr. 11 Čtvrť Hansa

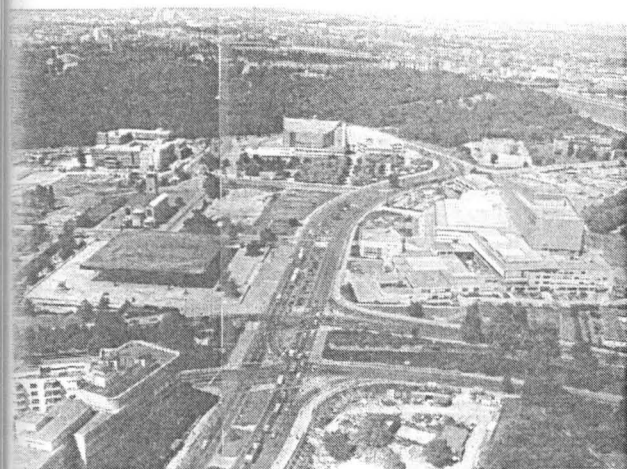

Zdroj: www.berliner-hansaviertel.de

domů a tvořilo centrální bod tří hlavních komunikací - Wilhelmstraße, Friedrichstraße a Lindenstraße. Nebývalému rozkvětu se těšila i dopravní výstavba, jež zdokonalovala pohyb obyvatelstva po celém západoberlínském území.

Nesmím opomenout tu skutečnost, že v roce 1971 byla schválena domluva o tranzitní dopravě mezi BRD a západním Berlínem. Jelikož se tak stalo v období studené války, muselo dojít k dohodě mezi všemi zúčastněnými státy: Velkou Británií, Spojenými státy americkými, Svazem sovětských socialistických republik, Francií a tehdejší Spolkovou republikou Německo. Od

Obr. 12 - 14

Mezinárodní kongresové kulturní centrum

Kongresová hala

Mehringplatz

Zdroj: Die große Zerstörung Berlins (1985); obr. 12-14

té doby až do konce osmdesátých let přešla stavební politika západního Berlína do nové dimenze - zakládala se na vidině moderního velkoměsta s rozmanitou kulturou a dobrou nabídkou obchodů a restaurací. Na základě této dohody se mohl západní Berlín rozvíjet, což by bez této úmluvy bylo při tehdejších napnutých vztazích jen těžko možné⁷⁶.

Východní Berlín

Ve východním Berlíně se nenacházeli téměř žádní stavební pracovníci, proto se stavební práce rozběhly až na přelomu 40. a 50. let. Zároveň nebyl východní Berlín nijak finančně podporován a šetřil si „sám na sebe“. V praxi to znamenalo jediné - obnova města po druhé světové válce se mohla realizovat až o osm deset let později než v západním Berlíně⁷⁷. Přesto již v padesátých letech existovaly návrhy, jak by východní Berlín měl vypadat i s dopravními tepnami. V 60. letech došlo k rekonstrukci Aleje Karla Marxe (Karl-Marx-Allee, dříve Stalinallee, jedná se o 90 metrů širokou ulici, lemovanou obytnými domy se sedmi až devíti patry); Alexandrova náměstí (Alexanderplatz); Královské ulice (Königstraße); známé třídy Pod Lipami (Unter den Linden) nebo výstavby Televizní věže (Fernsehturm). Neopominutelnou stavbou na počátku těchto šedesátých let je i Berlínská zeď, která byla katastrofou zejména pro rodiny, jejichž příbuzní bydleli na opačných koncích Berlína. Došlo k vyhrocení vztahů mezi státy východního a západního bloku a od té doby až do konce osmdesátých let spadal východní Berlín nekompromisně pod sovětskou vládu.

⁷⁶ REUTHER, H. (1985).

⁷⁷ PETERS, G. (1995).

V 70. a 80. letech zde byl realizován nový generální plán na výstavbu, který spočíval ve zlepšení kulturní, hospodářské, vědecké, vzdělávací a výchovné sféry, což si vyžadovalo novou výstavbu. Došlo k velké restrukturalizaci obytného fondu. Bylo postaveno několik velkých sídlišť jako Marzahn, Hohenschönhausen, Hellersdorf nebo Treptow, došlo k dopravnímu zlepšení, protože byla zlepšena městská hromadná doprava: byla rozšířena dopravní síť tramvají (S-Bahn) a bylo vybudováno metro (U-Bahn), zrenovovány byly i vodovody, kanalizace a topení.

Velká sídliště byla - stejně jako v celé NDR - vybavena všemi sociálními službami - fungovaly zde školy, školky, nákupní centra, biografy, zábavní centra (kulturní domy) a rozličné drobné služby pro tamější obyvatelstvo jako například kadeřnictví.

Některé budovy a stavby, které byly historicky nebo funkčně spjaté se západním Berlínem, byly i v tomto třicetiletém období východoberlínské izolace podporovány, a to i přes veškeré komplikace, které tehdejší společenské podmínky přinášely.

Rok 1989

9.11.1989 došlo ke zboření Berlínské zdi. Německo tak manifestovalo prolomení sovětské moci a vzbouření se proti socialistickému režimu.

Mnoho lidí bylo velmi šťastných, protože se po třech desítkách let zase mohli setkat se svou rodinou, která žila za druhou stranou zdi. Následující vývoj v Berlíně se odehrával v podobě radikální emigrace do západního Berlína.

V kapitole o socialistické vládě, regionálním vývoji a migraci obyvatelstva byla uvedena tendence k rozsáhlé migraci na západ. Lze říci, že Berlín byl malou kopií celého tohoto procesu. Lidé z východního Berlína prchali a usazovali se na území západního Berlína. Celá situace byla ovlivněna majetkovými poměry východoněmeckých obyvatel, také záleželo na tom, zda měli v západním Berlíně rodinu a zda pro ně existovaly i jiné možnosti.

Hlavním cílem v porevoluční době bylo znovuoživení Berlína jako hlavního města Spolkové republiky Německo. Znamenalo to řadu kroků, které napomohly městu fungovat opět jako celek. Nutné bylo převést východní část z plánovité ekonomiky do tržního hospodářství. Tento proces byl přenesen rovněž do sféry bytového fondu, jímž východní Berlín disponoval, neznamenal to nic jiného než „přeměnu“ části státního majetku v soukromý sektor. Znamenalo to také ale zvýšení nájemného, na které tehdejší východoberlínští obyvatelé neměli. A tak bývalý západní Berlín východnímu pomáhal finančními dotacemi. Ve skutečnosti šlo sice ještě o investice západního Berlína z jeho rozpočtu, resp. rozpočtu podporovaném ze západního Německa, ale zároveň šlo již o investici do nového Berlína jako celku. Došlo k dostavbě několika novostaveb a jejich zmodernizování (například centrálním vytápěním), celkové renovaci a rekultivaci města. Východní Berlín se začal přibližovat západnímu v kvalitě a ve výši životní úrovně. Byl zaveden jednotný daňový a finanční systém⁷⁸.

Sídliště v Berlíně měla zcela jiné postavení, než ve zbytku nového Německa. I když se některá stala v průběhu

⁷⁸ PETERS, G. (1995).

třicetiletého odloučení symbolem kriminality a vandalismu, stále měla dobrý potenciál pro dobrý budoucí vývoj, byla schopná konkurence jak kvalitou bydlení, tak okolím. Sídliště ve východní části byla s podivem v daleko lepším stavu než v západní části. Bylo to způsobeno tím, že sovětská vláda a její idea o krásném funkcionalistickém městě byla neustále udržována při životě⁷⁹. Východoberlínská sídliště byla v podstatě více opatrována a více se o ně pečovalo. Napomohl tomu i fakt, že se tato část Berlína musela starat v podstatě o sebe sama, nedostávala žádné finanční dotace jako část západní, která si díky peněžité podpoře mohla dovolit další jinou výstavbu.

V první fázi porevolučního desetiletí let ztratilo jádro Berlína 1,4% obyvatel, přičemž bezprostřední okolí Berlína získalo 16,8% obyvatel⁸⁰, celkově však Berlín a jeho okolí své obyvatelstvo ztrácel. Situace se změnila na konci devadesátých let. O Berlín jako o město s převážně socialistickými prvky charakteristických sídlištních struktur a funkcionalistické architektury, se lidé, a to hlavně mladí a bez závazků, začali zajímat. V Berlíně za posledních deset let vzrostl značně počet obyvatel. Společenské události, které se za dobu izolace Berlína a jeho rozdělení na dvě poloviny udály, radikálně ovlivnily spíše vztahy ve společnosti, než konkrétní urbanizační berlínský vývoj⁸¹. O suburbanizaci zde lze hovořit až v době devadesátých let, kdy začali lidé odcházet do berlínského zázemí, do kterého v době izolace nemohlo být logicky expandováno.

⁷⁹ ARGIN, J., HERFERT, G. (2001).

⁸⁰ PETERS, G. (1995).

⁸¹ BEYER, W., SCHULZ, M. (2001).

Ve srovnání s celým územím NDR a s tím, co se na něm odehrálo, byl Berlín diamantem mezi ostatními východoněmeckými městy. Jako hlavní město NDR byl východní Berlín předmětem zájmu východoněmecké vlády. Ta o něj „pečovala“ a snažila se v něm udržet jistý pořádek dle svých představ. Jako součást západního Německa bylo o západní Berlín postaráno jako o mnoho měst na západoněmeckém území. Pokud jde o rozdíly mezi východním a západním Berlínem ve výstavbě a bytové politice, vznikala v obou částech velká sídliště funkcionalistického charakteru, přičemž na západě byla rovněž umožněna různorodost obydlí, která naopak v druhé části nebyla vůbec možná. Vlastnické struktury byly v obou částech zcela jiné a byly jen dalším faktorem v utváření struktury „obou měst“. Mnoho dalších činitelů se podílelo na tom, jak každá samostatná část Berlína vypadala. Lze ale říci, že i přes rozdílnost politik, přístupů i finančních možností vznikaly v obou oblastech megalomanské architektonické solitéry, kterými se mohou pochlubit.

III. Území České republiky

K tomu, aby mohla být nějakým způsobem hodnocena a srovnána situace v NDR se situací na území České republiky, nebo aby mohly být nalezeny společné rysy v urbánním vývoji, je nezbytné, aby se i v případě českého území vycházelo, stejně jako u východního Německa, z jeho výchozí situace po druhé světové válce. Nastínění tehdejší historické situace by mělo napomoci uvědomění si dřívějších celkových podmínek a také by mělo pomoci nalézt výše zmíněné společné - a případně odlišné - znaky urbanizačního vývoje.

Pokud bude v následujícím textu uveden termín československý, Československo apod., mám tím vždy na mysli území České republiky. Slovenské území není předmětem zájmu této práce. Jeho role však byla v urbánním vývoji českého území významná, a proto bude v některých pasážích vliv Slovenska poznamenán.

Stav Československa po druhé světové válce

Stav Československa po druhé světové válce byl velmi odlišný od ostatních evropských států, hlavně z hlediska škod. Podle Musilových slov zde existovala netypická bytová situace⁸², která byla o mnoho příznivější než v NDR. Ve srovnání s Německou demokratickou republikou, lze říci, že se na českém území nevyskytovalo tolik zničených budov (obytných i ostatních - historických nebo i průmyslových staveb a továren).

⁸² MUSIL, J. (1971).

Více než projevy válečných škod v podobě bombardování a ničení budov zasáhl Českou socialistickou republiku odsun obyvatelstva německé národnosti do Německa. Odhaduje se, že počet německy mluvících obyvatel činil 2,9 až 3 miliony obyvatel⁸³. Němci byli odsunuti z celého českého a slovenského území, ale hlavně pak z českého a moravského pohraničí. Pás kolem hranic byl najednou silně poznamenán ztrátou obyvatelstva⁸⁴, po němž zbyly opuštěné domy s veškerým vybavením a příslušenstvím. Na proces vysídlení Němců navázalo stěhování československého obyvatelstva z vnitrozemí do pohraničních oblastí, pohraniční oblasti tedy určitou roli pro vývoj české urbanizace měly.

V rámci českého urbánního vývoje, který bude předveden ve stručnější formě sloužící jako podklad pro srovnání urbánního vývoje východního Německa, uvedu několik stěžejních bodů - regionální a hospodářská situace, rozmístění měst, migrace obyvatelstva a v neposlední řadě tehdejší sociálně-politické koncepce.

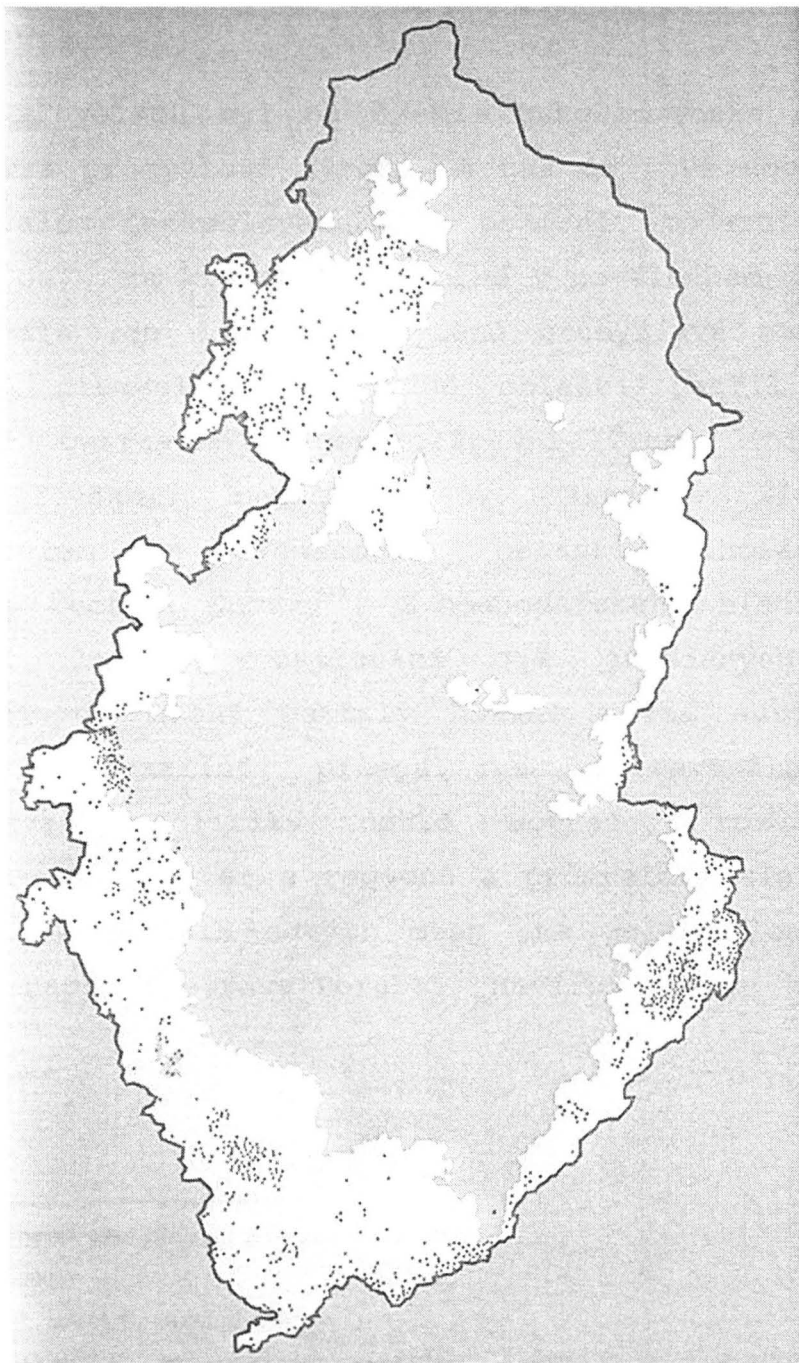
Socialistická vláda, regionální podmínky a migrace obyvatelstva

Stejně tak jako v pozorované NDR se v Československu v poválečném období prosadila socialistická politická koncepce. A stejně jako v NDR došlo na československém území k opatřením, která vyhovovala centrálně řízenému hospodářství a idejím komunistického pojetí společnosti.

⁸³ HOUŽVIČKA, V. (2005).

⁸⁴ MUSIL, J. (1977).

Oblast Sudet

Zdroj: Zmizelé Sudety (2004).
Bílé části znázorňují oblast Sudet. Body znamenají zaniklé vesnice.

Jak už bylo uvedeno v kapitole týkající se Německa, jde hlavně o ideje rovnosti, rovnosti stejných životních podmínek pro všechny členy společnosti, znárodnování soukromých podniků apod. Hlavní snahou socialistické vlády bylo odstranění regionálních sociálních rozdílů, které na českém území existovaly⁸⁵.

Již před válkou byl na území Československa dobře rozvinut průmysl a průmyslová výroba. A tak do nové socialistické éry vstupovalo Československo s poměrně moderní industriální základnou⁸⁶, na kterou bylo možné v poválečném období navázat. Existovala zde dobře rozptýlená průmyslová síť měst - mezi nejvíce průmyslově rozvíjené oblasti patřil sever Moravy (hlavně Ostravsko), severozápadní Čechy (hlavně Mostecko a Sokolovsko), region Prahy, Brna a Zlína, agrárním charakterem se vyznačovaly oblasti jihozápadní Moravy, jižních Čech a Šumavy⁸⁷. Z hospodářského hlediska docházelo v první řadě k rozšiřování již zavedených průmyslových odvětví, do nichž patřily hlavně těžba surovin, chemický průmysl, textilní průmysl a potravinářství. V rámci vyrovnávací politiky došlo rovněž k rozvíjení starých průmyslových center a regionů a průmyslově slabých oblastí⁸⁸. Vzniklo i několik nových měst „na zelené louce“, mezi něž patří např. Ostrava-Poruba, Havířov nebo nově postavený Most⁸⁹.

⁸⁵ Nebyly ale natolik velké jako v jiných evropských zemích.

⁸⁶ MUSIL, J. (2001).

⁸⁷ HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002).

⁸⁸ Na slovenském území bylo rozšířené hlavně zemědělství, což ovlivňovalo od počátku situaci na českém území. Na úkor české strany směřovaly investice hlavně na Slovensko.

⁸⁹ MATUŠEK, V. (1968).

Na celém českém i slovenském území tím mělo dojít k optimálnímu růstu společenské práce⁹⁰.

Do rozvíjejících se měst se začali stěhovat lidé ze zemědělských oblastí. Kolektivizování a znárodnování zemědělství, zavádění nových technologií do zemědělství a také přizpůsobování venkova městu zapříčinilo to, že venkovští obyvatelé začali ztrácet práci⁹¹ a odcházeli za ní do měst.

V prvních letech po válce byla osidlována hlavně oblast pohraničí. Imigrace obyvatel na toto území byla způsobena především tím, že lidé měli možnost nastěhovat se do opuštěných domů a bytů Němců⁹². Osidlována byla hlavně středně velká až velká města jako Ústí nad Labem nebo Liberec. Naopak obyvatelé opouštěli vnitrozemské oblasti jako Plzeňsko, podkrkonoší, Klatovsko, Rakovnicko nebo některá území středních Čech. Tyto vyprázdněné oblasti se o něco později staly vhodným místem pro bydlení pro obyvatelstvo, které nově přicházelo za prací - pro ty, kteří přicházeli zpravidla z venkova⁹³.

⁹⁰ HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002: 259).

⁹¹ Tehdejší politika zapříčinila to, že zanikly menší a malé podniky, pro které nebyly v takto centrálně řízeném hospodářství vhodné podmínky. V lepším případě došlo ke sloučení několika menších podniků dohromady a k jejich přesídlení do středních měst.

⁹² Domy a byty po Němcích byly většinou vysoce kvalitní. Z hlediska úrovně kvality a vybavenosti domů a bytů v Československu byla úroveň německých domů a bytů nadstandardní.

⁹³ MUSIL, J. (1971).

Tab. 4

Velikostní struktura měst nad 10. 000 obyvatel v ČSSR 1950

Velikost města	Počet měst	Počet obyvatel (v abs. h.)
10.000-20.000 ob.	59	814.255
20.001-50.000 ob.	25	714.186
50.001-100.000 ob.	6	350.363
100.001-500.000 ob.	4	788.843
500.001-1.000.000 ob.	1	932.569
celkem	95	3.597.306

Zdroj: Wissenschaftliche Mitteilungen 1988 (25).
Uvedené údaje se vztahují na celé české a slovenské území. Proto musí být brány velmi obezřetně.

Středně velká města mají pro urbanizaci na území České republiky značný význam. Jejich podíl se v průběhu celého socialistického období značně zvyšoval. Oproti tomu se ale zpomalil růst velkoměst.

Tab. 5

Vývoj obyvatelstva 1950-1980 ve velikostních kategoriích měst (v %) v ČSSR

Rok/Velikost města	do 2.000 ob.	2.001-10.000 ob.	10.001-20.000 ob.	20.001-50.000 ob.	50.001-100.000 ob.	100.001 ob. a více
1950	48,6	21,7	6,1	6,7	2,9	14,0
1961	42,5	25,0	7,2	7,2	4,0	14,1
1970	37,7	23,4	7,9	8,9	6,1	16,0
1970*	30,9	24,6	9,1	10,3	8,4	16,7
1980*	27,3	21,8	10,8	11,4	10,8	17,9

Zdroj: Wissenschaftliche Mitteilungen 1988 (25).
* S ohledem na změnu administrativních hranic (došlo k připojení menších obcí k obcím větším). Uvedené údaje se vztahují na celé české a slovenské území. Proto je vhodné k nim přistupovat opatrně.

V osmdesátých letech se objevily vnitřní periferie - jedná se o mikroregiony tvořené níže uvedenými městy s jejich zázemím⁹⁴. Jde o oblasti vnitřních regionů Čech a Moravy.

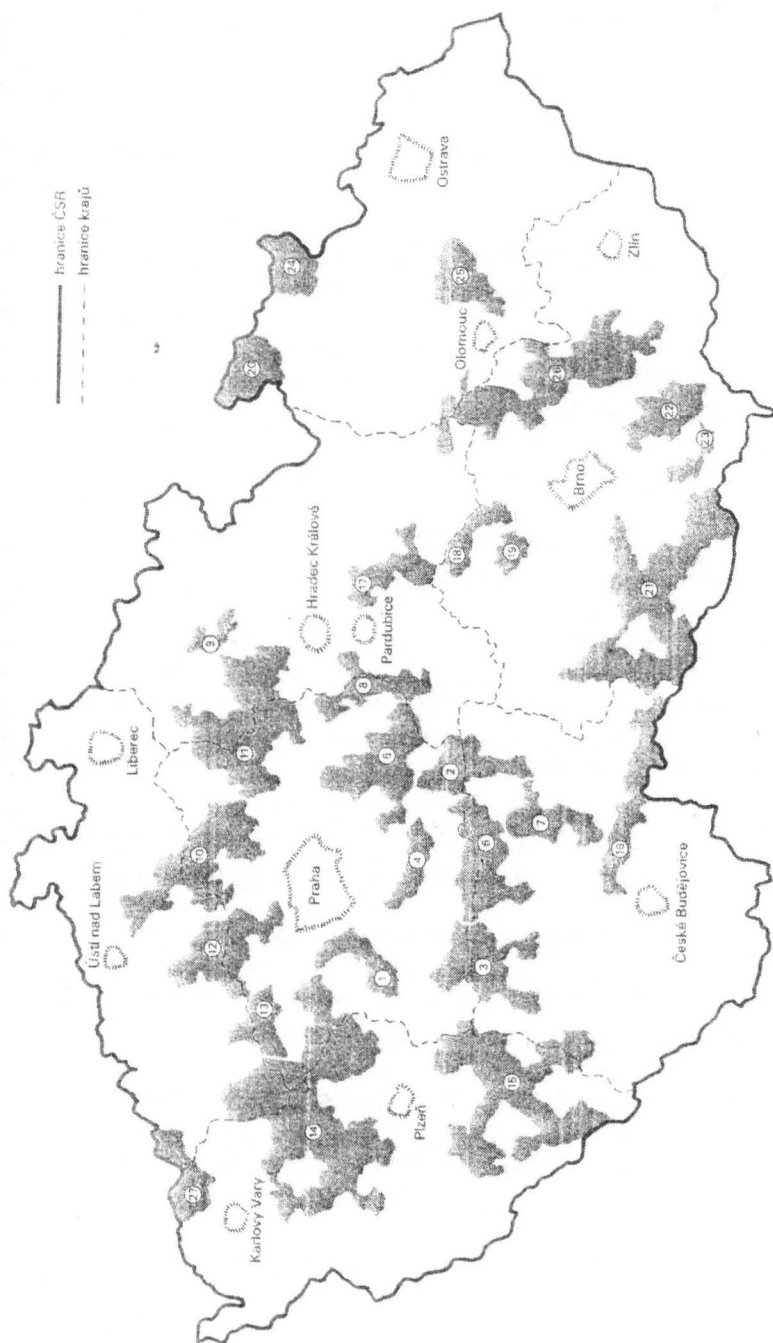
⁹⁴ Autor, který se problematikou vnitřních městských periferií zabýval, byl Jiří Musil (1977). O vnitřní periferii mluví jako o nepředvídané změně, která i přes řadu opatření v podobě socialistického plánování, regionální politiky a koncepce urbanizace nastala.

Zpravidla se vyskytovaly v oblastech, v nichž města ztratila řadu svých funkcí, které převzala města větší. Lidé se v nich začali setkávat s čím dál tím více horší kvalitou života, objevovaly se signály sociálních problémů a v neposlední řadě docházelo ke zhoršování stavu bytového fondu. Obyvatelé začali upadající oblasti opouštět. Na počátku osmdesátých let nastal citelně znatelný úbytek počtu obyvatel až o třetinu. Mezi nejztrátovější oblasti patřil Pernink - Jáchymov - Vejprty, Týnec nad Labem - Vrdy - Rovnov, Trhový Štěpánov - Košetice - Cerekev, prstenec ve vzdálenosti 50-70 km od Prahy a mnoho dalších⁹⁵. Periferie vznikaly i v malých městech nebo městečkách, které plnily v minulosti hlavně funkce správní nebo hospodářské. Řadí se sem např. Podbořany, Velvary, Jemnice, Klobouky u Brna apod.⁹⁶

⁹⁵ HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002).

⁹⁶ Všechna tato města trpěla značným úpadkem bytového fondu. I ostatní budovy jako školy, obchody, soudy atd. - a také komunikace - nebyly dostatečně využívány, a tím pádem bylo o ně i méně postaráno. Na silnicích, které vedly do vedlejších měst, byly udržovány jen nejvíce nezbytné spoje hromadné dopravy. Doprava byla ve skutečnosti natolik omezena, že jakýkoliv pohyb z jednoho izolovaného města do druhého byl velmi komplikovaný a časově náročný. Veškeré společenské činnosti, k nimž lze zařadit návštěvy lékaře, knihoven apod. byly limitovány časovou náročností. Emigrace obyvatel izolovaných měst se týkala hlavně mladých lidí a rodin s dětmi. Staří lidé většinou v těchto periferiích zůstávali – zpravidla už „neměli“ sílu na přestěhování, a místo, kde bydleli, neopouštěli, protože k němu měli „citový vztah“. Více viz Horská, P., Maur, E. Musil, J. (2002).

Vnitřní periferie

Zdroj: Zrod velkoměsta (2002).

Forma, způsob a kvalita bydlení

Podobně jako v jiných socialistických státech, docházelo na českém území k velmi uniformní výstavbě, bytový fond nesl znaky typizovanosti a monotónnosti. Výstavba rodinných domků byla již od začátku socialistické éry zakázána, nebo se vyskytovala jen výjimečně, a to mimo města.

Bytová výstavba v prvních letech po válce nebyla značná. Reagovala hlavně na budování průmyslových podniků - další industrializaci a na potřebu poskytnout ubytování pracovním silám, které přicházely do průmyslových měst. Výstavba rovněž reagovala na situaci lidí, kteří se ocitli bez přístřešku, kdy vznikala jen jakási provizorní bydlení. Hlavním cílem v prvních poválečných letech bylo naplnění vize o odstranění nebo omezení rozdílů v kvalitě života všech občanů. Znamenalo to zavést všude, kde to bylo jen trochu možné, takové sociální a osobní služby pro obyvatelstvo, aby byly uspokojeny všechny základní potřeby, tzn. bezproblémové fungování domácnosti.

Přestože výstavba bytového fondu nebyla na počátku socialistického období předmětem zájmu, vznikala v malém počtu první sídliště. Stavěla se bezprostředně „u bran“ průmyslových podniků, a to bez ohledu na stávající systém rozmístění sídlišť⁹⁷. Dosažená úroveň vybavení bytů těchto sídlišť nebyla velká a okolí sídlišť bylo většinou značně zaprášené. Konkrétně se jednalo zpravidla o provizorní budovy pro dělníky, často s jejich rodinami. V okolí se nenacházela základní sociální vybavenost jako mateřské a základní školy, osobní služby apod. Jednalo se o malometrážní byty, ve kterých obvykle žily i tři generace najednou, bez jakékoliv

⁹⁷ ŠVIDKOVSKIJ, O.A. (1966).

intimity a práva na svobodu. Na druhou stranu lze najít i pozitiva u takových velkých obytných souborů. „Urbanistická řešení této první generace sídlišť však byla v řadě případů dobrá, vytvářela přitažlivé a někdy i přívětivé prostory s poměrně jasným členěním území sídlišť na veřejná, poloveřejná a polosoukromá.“⁹⁸ Další sídliště vznikala v průběhu padesátých let na Ostravsku a v severních Čechách. Jednalo se o poměrně malá sídliště s nízkou mírou dosaženého standardu - byty byly velmi malé, často bez sociálního příslušenství. Sídliště neměla dlouhou životnost a začala postupně upadat. Domy a byty v pohraničí, které zůstaly neobydleny, chátraly. Lidé se neměli kam nastěhovat a neměli kde bydlet. Od poloviny padesátých let docházelo ke změně bytové politiky s důrazem na kvalitu bydlení. Vznikla družstevní a podniková výstavba s vyšším standardem bytů.

Byty s vyšším standardem měly vznikat v nových typech sídlišť pro lidi s různým sociálně-ekonomickým statusem. „Od té doby převládá rozvolněná rozdrobená výstavba sídlišť vzájemně si podobných jak vejce vejci, od východu na západ...“⁹⁹

Nebylo ale možné realizovat výstavbu tolika bytů, kolik bylo potřeba. Finanční rozpočet československé vlády nebyl tak velký, aby z něj mohl být financován velký počet bytů. Obrat nastal až v sedmdesátých letech, kdy došlo k rozkvětu a vrcholu bytové výstavby. Takovému rozvoji a nebývalému nárůstu obyvatel se těšila města Praha, Brno, Ostrava, Plzeň, Ústí nad Labem, Most, Chomutov, Teplice, aglomerace Hradec Králové - Pardubice, Karlovy Vary - Cheb - Sokolov, České

⁹⁸ HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002: 277).

⁹⁹ KRATOCHVÍL, P. (1989).

Budějovice, Liberec - Jablonec, Zlín, Jihlava nebo Olomouc - Přerov - Prostějov¹⁰⁰.

V osmdesátých letech pak nastává období růstu největších sídlišť - obytné komplexy dosáhly velkého počtu. Sídlště vznikala obvykle na okrajích města, kde ještě nebyla zastavěná plocha. Tato sídlště jsou i v současnosti k vidění například v Praze, Kladně, Mostě, Chomutově a Jirkově, ale také v Chebu, kde se dřívější dominantní, krásné a malebné historické jádro setkala tváří v tvář s „drsnou“ a geometricky laděnou funkcionalistickou architekturou. Stejná situace nastala v řadě českých a moravských středně velkých a malých měst.

V textu jsem zmínila výstavbu velkých sídlištních komplexů v Německé demokratické republice. Stejná, nebo přinejmenším velmi podobná strategie byla uplatňována i v Československu. Největší důraz byl kladen na uniformitu, monotónnost¹⁰¹, na standardizaci a praktičnost spočívající zejména v uplatnění průmyslového způsobu výstavby. Neopomíjena zůstávala i funkčnost budov - inspirace funkcionalistickým stylem Le Corbusiera je dodnes zcela viditelná. Tato výstavba měla splňovat požadavek „levného“ bydlení dostupného pro všechny vrstvy obyvatelstva a měla dosahovat vyššího standardu kvality bydlení¹⁰², než který se objevoval do té doby. Často byla tato sídlště stavěna s občanskou vybaveností -

¹⁰⁰ V průběhu deseti let, od roku 1971 až 1980 bylo vystavěno v tehdejší České republice něco okolo 821 000 bytů, což bylo přibližně stejně jako za posledních pětadvacet let. Více viz HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002).

¹⁰¹ Uniformity a monotónnosti mohlo být snáze dosaženo technologickými pokroky; zavedení výroby panelových bloků dalo této výstavbě zelenou.

¹⁰² Panelové budovy se zabudovanými výtahy byly většinou sedmipatrové, ale vyskytovaly se i tzv. věžové domy, které dosahovaly i patnácti pater. Byty v nich měly zpravidla dva až tři samostatné pokoje, kuchyň, sociální zařízení, balkon nebo lodžii, případně ještě nevelkou místnost na odkládání různého nářadí, méně používaného náčiní ale také potravin. Takto situovaný prostor pro bydlení byl vhodný - a byl zejména určen - pro jednu mladou rodinu, resp. pro rodiče s dětmi. Více viz Musil J. v práci Zrod velkoměst. Také viz ŠVIDKOVSKIJ, O.A. (1966).

postaveny byly mateřské a základní školy, zdravotní střediska a menší obchodní a kulturní centra¹⁰³. Státní finanční prostředky však často nedostačovaly, a proto bylo možno postavit jen obytnou část. Sídliště se tak stala místem pro pouhé přespání a všechny jeho další funkce - výchovné, kulturní apod. zmizely. Sídliště se stala se monofunkčními¹⁰⁴.

Stejně tak jako v raných bytových zástavbách, tak i velkých panelových sídlištích se časem objevily problémy většího či menšího rozměru. Některé obtíže byly charakterističtější pro starší bytové komplexy, jiné pro nové megalomanské komplexy. Starší zástavba potřebovala značnou rekonstrukci - opravy kanalizace a vodovodů, zavedení (soudobé) nejmodernější technologie do bytů - topení, teplá voda apod. Budovy „malých“ sídlišť nebyly kvalitní - závadné příčky, větrání, topení, vodovod, kanalizace, netěsnící okna a dveře, vnitřní vybavení v podobě malé koupelny, stejně tak i malých obytných místností, špatné zvukové izolace, to vše zhoršovalo kvalitu bydlení, zároveň bylo mnoho bytů postaveno bez balkónů a lodžií. Všechny tyto stinné stránky „malých“ sídlišť byly překonány nefunkčností jednotlivých domů velkých sídlišť. Na velkých sídlištích byla využita moderní technologie a na výstavbu byly použity betonové panely s krátkou životností¹⁰⁵ a tento nekvalitní materiál se jim stal osudným. Postupně docházelo k jejich většímu úpadku než v sídlištích starších generací. Bydlení v takto vypadajících komplexech už

¹⁰³ Specifickou stavbou, se kterou se lze na českém území setkat, je výstavba tzv. kolektivního domu. Hlavním cílem projektu kolektivního domu byla eliminace domácích prací na minimum. Proto se bezprostředně přímo v tomto komplexu nacházely služby všeho druhu od mateřské školky, přes jídelnu, prádelnu, kadeřníka, biograf až po koupaliště. Tato stavba si na počátku své existence získala velký obdiv, avšak postupem času se ukázala realizace myšlenky kolektivního domu jako nefunkční, a proto se více kolektivních domů v Československu nepostavilo. Více se lze o kolektivních domech dozvědět viz Karel Teige (1930-1931).

¹⁰⁴ HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002).

¹⁰⁵ Uváděná životnost je cca 20-40 let.

nepronášelo životní standard, a tudíž ani nebylo žádané. Velká sídliště se stala velkým problémem po roce 1990.

Tab. 6

Technické vybavení bytů v ČSSR a ČR v letech 1970 a 1980 (v %)

Technické vybavení/Rok	1970		1980	
	ČSSR	ČR	ČSSR	ČR
Vodovod	75,3	81,4	89,5	92,4
Koupelna/Sprcha	55,7	59,1	77,8	78,4
Topení	30,9	32,0	57,4	58,4
Plynovod	30,5	35,6	40,2	42,9

Tab. 7

Technické vybavení bytů v NDR v letech 1961, 1971 a 1981 (v %)

Rok/Vybavení	Topení	Teplá voda	Koupelna/Sprcha	WC uvnitř bytu	Vodovod
1961	2,5	-	22,4	33,0	66,0
1971	10,8	26,1	38,5	39,2	82,0
1981	35,9	64,0	67,9	60,1	93,9

Zdroj: Tab. 6, 7 Wissenschaftliche Mitteilungen 1988 (25).

Stále zhoršující se podmínky pro bydlení, socialistický režim sám o sobě, zákazy výstavby rodinných domků - to vše umocňovalo neblahý pocit stísněnosti a nenaplněných přání a tužeb lidí. Existovala zde však možnost využít volné domky v pohraničí, nikoliv jako bytové jednotky, ale zejména jako chaty či chalupy. Tyto podmínky a vzniklá atmosféra ve společnosti přispěla k tomu, že nastal „chalupářský boom“. Chalupaření nebylo na českém území nic nového a nabývalo jisté tradicionality, ale nikdy nedosahovalo takového rozsahu¹⁰⁶. Toto hobby, kdy se lidé mohou seberealizovat, uplatňovat své zdatnosti a dovednosti, kterými nahrazují svůj monotónní život ve městech, do kterého mohou bez obav investovat své peníze, které jim umožňuje ukojit pocit, že

¹⁰⁶ DUFFKOVÁ, J. (2006).

něco vlastní, nabíral každým socialistickým rokem na důležitosti¹⁰⁷. Můžeme hovořit dokonce o českém fenoménu chataření a chalupaření, který nemá nikde jinde v Evropě obdoby.

Nástin urbánního vývoje po roce 1989

Rok 1989 a události s ním spojené, měly na vývoj urbanizace českého území nezpochybnitelný vliv. Zavádění tržní ekonomiky do všech sfér společenského, hospodářského a politického života znamenalo velké změny. Systém bydlení bylo nutné podřídit, lépe řečeno přizpůsobit, tržním principům, jak nejvíce to jen bylo možné. Transformace, které nastaly v porevolučním období, měly ve vývoji urbanizace na území České republiky velký význam, toto téma rozvedu v příští kapitole. Tento nástin změn však nemá být úplným výčtem transformací, které proběhly, ale spíše přiblížením dané situace.

Po roce 1989 došlo k radikální změně role státu ve všech aspektech bydlení, ať už se jedná o výstavbu, údržbu, opravu nebo management. Téměř celá třetina bytové výstavby byla převedena na obce, které mohly s nově nabytým majetkem disponovat podle svých představ. Obce, resp. jejich zastupitelstva, najednou mohly rozhodovat o tom¹⁰⁸, jak nejlépe naložit s bytovým fondem a ostatními budovami.

Po roce 1991 došlo k restituci domů a pozemků do rukou vlastníků nebo jejich dědiců. Restituční proces nebyl

¹⁰⁷ DUFFKOVÁ, J. (2006).

¹⁰⁸ Samozřejmě s ohledem na proměnné jako jsou přírodní podmínky, věková struktura, dopravní struktura apod.

v českých zemích ani tak zdaleka složitý jako v NDR, proto probíhal rychleji a za jasnějších okolností. Vráceno do původního vlastnictví bylo na 11% z vyvlastněného majetku¹⁰⁹.

Organizační struktura bytových družstev nabyla „legálního statusu“ - do té doby byla de facto kontrolována státem. Jejich struktura byla po roce 1989 přeorganizována a družstva se zmenšila. Družstevní podniky a města začaly prodávat byty, o který nebyl takový zájem, jak se původně očekávalo. Tato situace pravděpodobně nastala proto, že si lidé nechtěli kupovat byty v - prakticky - dezolátním stavu, nebo na to neměli finance. Zmínit lze i přesprílišnou byrokracii, která potenciální kupující značně odrazovala. Rovněž určitou roli sehrála restituce majetku a vlastnictví chat či chalup. Lidé měli spíše tendence tato obydlí, jež byla situována ve vhodné lokalitě, přestavovat a rekonstruovat na rodinné domky. Tento proces se bývá označován jako přeměna druhého bydlení na první bydlení¹¹⁰, výsledkem tohoto procesu jsou sídla, která je možno trvale obývat.

Mnoho nečinných státních organizací, které zařizovaly a zřizovaly výstavbu, bylo nahrazeno nově vzniklými malými privátními stavebními firmami, po nichž se po revoluci hladovělo. V novém období nedocházelo ze strany státu k velké výstavbě bytových komplexů. Do roku 1994 bylo vystavěno 40 tisíc státních bytů za rok, po tomto roce už jen 20 tisíc. Na druhou stranu vzrostl podíl asanace a modernizace domů a bytů a to ve velkém měřítku - docházelo k jejich zateplování, k výměně starých dřevěných oken za plastická, která byla více

¹⁰⁹ MUSIL, J. (1995).

¹¹⁰ DUFFKOVÁ, J. (2006).

izolační, k technickému vylepšení nebo k výměně strojového zařízení výtahů apod.

Značně diskutovaná byla i deregulace nájemného, která byla kritizována hlavně ze strany družstev a majitelů bytového fondu, kteří je mohli pronajímat - měli strach o ztrátu nájemníků. Námitky měli i samotní nájemníci, kteří měli strach z vysokého nájmu a z vidiny ztráty ubytování. Nejvíce se diskutovalo o tom, že deregulace může být nepřekonatelným problémem pro sociálně slabé rodiny, mladé páry a staré lidi¹¹¹.

V českých zemích se objevil i nový bankovní, resp. hypoteční systém. Tento systém hypoték ale nebyl z počátku nikterak výhodný. Pro srovnání lze uvést cenu domu v Německu: zatímco v českých zemích stál rodinný dům 185 krát jeden měsíční plat, v Německu tento násobek činil jen 20ti násobek¹¹². To znamená více jak 9(!) krát méně. To si za tehdejší nepříteli příznivé ekonomické situace obyvatel České republiky mohla dovolit jen omezená skupina obyvatelstva s velkým finančním zázemím.

I přesto, že proběhly v mnoha městech po revoluci značné změny, které zapříčinily změnu sociální skladby obyvatelstva v centrech měst a jejich okrajových částí, lze říci, že „...oblastí největších transformací se v posledních několika letech stala příměstská zóna.“¹¹³ Nastal proces suburbanizace¹¹⁴.

¹¹¹ Skutečností ale zůstává i fakt, že řada starých lidí žijících ve staré zástavbě s regulací nájmu (např. v centru Prahy) si velký byt, ve kterém většinou bydlí sami, „drží“ pro vnoučata a pravnoučata. Tímto chováním (znemožňují jednoduchou cestu bez dojíždky za prací) ale ztěžují situaci mladým lidem a párům, které jsou ekonomickou silou společnosti.

¹¹² MUSIL, J. (1995).

¹¹³ SÝKORA, L. (2003).

¹¹⁴ Tento fenomén se od poloviny devadesátých let značně vyskytuje i v zemích českých.

V českých zemích, ale také v celé Evropě, probíhá suburbanizace tak, že nedochází ke vzniku nových suburbií a tedy nových sídel, ale transformují se sídla již existující¹¹⁵. Urbanizační procesy, které vznikají v porevoluční době, jsou natolik složité, že by nebylo vhodné se jimi zabývat jen povrchně. V tomto textu šlo jen o nastínění procesu transformace a jejích důsledků na společnost a hlavně na sídelní strukturu společnosti. Podrobnějšímu popisu by bylo třeba věnovat samotnou detailní studii. Nicméně je nesporné, že zavedením tržního hospodářství došlo k nebývale velkým, rychlým a značným změnám, jejichž důsledky se budou projevovat ještě dlouhou dobu. Povaha těchto změn je taková, že je nelze popsat jednoduchým vzorcem nebo modelem.

Praha

Stejně tak, jako byl popsán urbánní vývoj hlavního města Německé demokratické republiky - Berlína, bude popsán i urbánní vývoj hlavního města Československa - Prahy. Praha neprodělala tolik radikálních zásahů a změn ve svém vývoji jako Berlín, ale její urbanizační vývoj je zajisté zajímavý.

Výchozí pozice

Situace Prahy už před druhou světovou válkou nebyla nijak slibná. Problémy přinášela tíživá situace dopravy a otázky modernizace různých veřejných zařízení. Druhá světová válka zasáhla řadu budov jako ČKD, Emauzy, Staroměstskou radnici

¹¹⁵ SÝKORA, L. (2003).

s přilehlými budovami, bytové jednotky apod¹¹⁶. Zničení ale nedosahovalo takového rozměru jako v Berlíně. Prahu více trápilo dědictví bouřlivého a živelného pražského rozvoje od poloviny 19. st. do počátku 2. světové války, kdy byl založen nevyhovující bytový fond, nedostatek veřejných zařízení a kritický stav městských komunikací¹¹⁷.

Ihned po ukončení bojů došlo k prudkému poklesu počtu obyvatel Prahy. Příčin bylo několik, ale jako nejzávažnější se považuje samotný odsun Němců z pohraničí, které se tak pro mnoho Pražanů stalo velmi zajímavým místem pro bydlení. Lidé odcházeli z poměrně zničené a zaostalé Prahy v podstatě dobrovolně a s vidinou lepšího života¹¹⁸. V tu dobu bylo na pražském území 2600 těžce poškozených a dalších 2500 zničených bytových jednotek¹¹⁹ a pražští obyvatelé neměli kde bydlet. Situace byla ještě zhoršena pozastavenou bytovou výstavbou v průběhu války a problematickou se stala i otázka zásobování po válce. Pražané tak v bydlení mimo Prahu spatřovali představu snadnějšího života.

Socialistická Praha

První plány, které se zabývaly renovací, rekonstrukcí a novou výstavbou, slibovaly v roce 1948 osm tisíc bytů, ale realita byla zcela odlišná. Do té doby se podařilo postavit pouhých 870 bytů¹²⁰. První malá sídliště začala vznikat na Pankráci, Žižkově nebo Strašnicích. Zároveň mělo dojít k „předělání“

¹¹⁶ LEDVINKA, V., PEŠEK, J. (2000).

¹¹⁷ JANÁČEK, J. (1967).

¹¹⁸ VLK, J. a kol. (1998).

¹¹⁹ VLK, J. a kol. (1998).

¹²⁰ VLK, J. a kol. (1998).

hlavního města k obrazu socialistického sídla s původním historickým jádrem.

Tempo výstavby¹²¹ se zvyšovalo až od padesátých let a na přelomu 50. a 60. let. Ani toto navýšení pro tehdejší populaci Prahy nestačilo. Do šedesátých let prakticky počet obyvatel Prahy nerostl. Když se ale od roku 1964 rozrostla výstavba sídlišť, infrastruktury - vznikla např. Severojižní magistrála nebo Nuselský most, došlo k asanaci historického jádra¹²², tak poté počet obyvatel začal růst. V 50. letech vzniklo první sídliště pro pět až patnáct tisíc obyvatel v oblasti Invalidovny. Do této doby byla sídliště stavěna bez občanské vybavenosti. Byty, které tak sloužily spíše jako noclehárny, se nenacházely v zeleni, s žádným sportovištěm, bez sociálních nebo osobních služeb, bez kulturního vyžití. Opravy bytových jednotek byly pramalé, pozorovány však mohly být v oblasti Libně, Břevnova, Holešovic a Žižkova, kde docházelo taktéž k výstavbě nových sídlišť. Začaly se zastavovat prostory proluk, plochy ve starých obytných čtvrtích a postupně byla zahájena stavba na okraji Prahy¹²³.

O desetiletí později se stavěly sídlištní komplexy s občanskou vybaveností, službami apod. Mezi prvními oblastmi, kde byla použita tato kombinace bytového fondu a ostatních budov, byla Krč. Začaly se objevovat i výškové domy s více jak dvanácti patry v oblasti Hloubětína, Petřín, Zahradního Města, na Novodvorské nebo Proseku^{124, 125}. V 70. a 80. letech bylo zbouráno určité množství bytového fondu kvůli výstavbě

¹²¹ Zpravidla se jednalo o jednopokojové byty, bez kuchyně, sociálního zařízení apod.

¹²² Bylo opět pečováno o Karlův Most, Smetanovo divadlo, areál Emauz nebo Martinický palác. In: VLK, J. a kol. (1998).

¹²³ LEDVINKA, V., PEŠEK, J. (2000).

¹²⁴ Prosek byl vystaven v letech 1964-1977 jako megalomanský sídlištní komplex pro třicet tisíc obyvatel.

¹²⁵ VLK, J. a kol. (1998).

metra. Tento fond byl „nahrazen“ sídlištními komplexy v Kobylisích, Bohnicích nebo Ďáblicích, kde našlo útočiště pro bydlení na pětatřicet tisíc osob. V osmdesátých letech vyvrcholila sídlištní výstavba v oblasti Hůrky, Lužin, Stodůlek, Černého Mostu, Počernicích, Řep nebo Horních Měcholup. Veškerá tato výstavba byla stavěna kvůli neustále rostoucímu počtu obyvatel. Počet obyvatel nerostl jen díky lidem, kteří do Prahy přicházeli, ale také díky připojování okolních obcí k původnímu pražskému území - připojeny byly Modřany, Velká Chuchle, Kbely, Letňany, Háje nebo Chodov, kde vznikla opět velká komplexní sídliště. V sedmdesátých letech se začala připojovat i jiná území, území, jež měla zcela zemědělský charakter - Klánovice, Újezd nad Lesy nebo Zbraslav¹²⁶. Mimo těchto velkých sídlištních komplexů existovaly v Praze i vilové oblasti jako Ořechovka nebo Baba, které ale vznikly již před druhou světovou válkou¹²⁷.

Za dobu socialistické éry byly stavěny v hojné míře i budovy nepatřící do bytového fondu. Výstavba se týkala vzniku solitérů a dopravních staveb. Za zmínku stojí Štefáníkův most (dříve most Jana Švermy), Letenský tunel, Dům módy, Dům potravin, hotely International a Jalta, obchodní centra jako Kotva, Máj, Družba a DBK. Vznikaly samoobslužné velkoprodejny, mateřské a základní školy, zdravotnická a sociální zařízení, kulturní, sportovní a rekreační areály - Stadion Strahov¹²⁸, fotbalový stadion Sparty nebo tenisový stadion Štvanice. Narůstající bytový fond a všechny ostatní stavby umožňovaly pražským občanům značný komfort, resp. zvedl se standard kvality života.

¹²⁶ VLK, J. a kol. (1998).

¹²⁷ LEDVINKA, V., PEŠEK, J. (2000).

¹²⁸ V roce 1975 získal dnešní podobu, avšak jeho výstavba začala již v roce 1926.

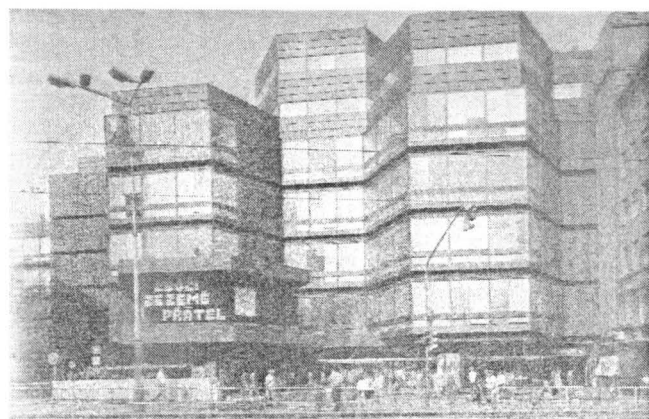
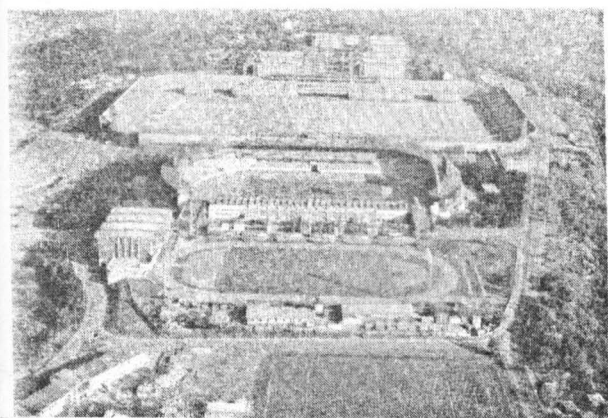

Severní Město – Bohnice

Jižní Město

Strahovský stadion

OD Kotva

Zdroj: PRAHA 1000 let stavby města (1983).

Po druhé světové válce došlo k homogenizaci obyvatelstva. Zatímco před válkou bylo pro centrum Prahy signifikantní větší procento starších lidí - na okraji pak převažoval počet dětí ve věku do 14 let, po válce byly tyto rozdíly méně markantní (údaje byly měřeny v letech 1930 a 1950¹²⁹ a žádná ze skupin: 0-4, 5-14, ..., 75-84, 85+; nepřevažovala v žádné zóně Prahy¹³⁰). Homogenizace soužití obyvatel nastala rovněž i v dalších sociálně-demografických kategoriích jako: třída (nižší/vyšší) nebo velikost domácnosti (jednočlenná/vícečlenná domácnost)¹³¹. Naopak v šedesátých letech, kdy začíná výstavba sídlišť, dochází k obratu a v některých pražských částech se začínají soustřeďovat určité skupiny obyvatelstva. Na okraji města se „shlukují“ mladí lidé s rodinami - díky socialistické politice upřednostňování rodin před jednotlivci. Ve starších částech, kde byla vystavěna starší bytová výstavba a kde byl - i kvalitativně - horší bytový fond, zůstávali zpravidla starší lidé¹³². Některé skupiny, jako lidé s vyšším vzděláním nebo lidé s většími příjmy, zase projevovaly svůj zájem o vnitroměstské území.

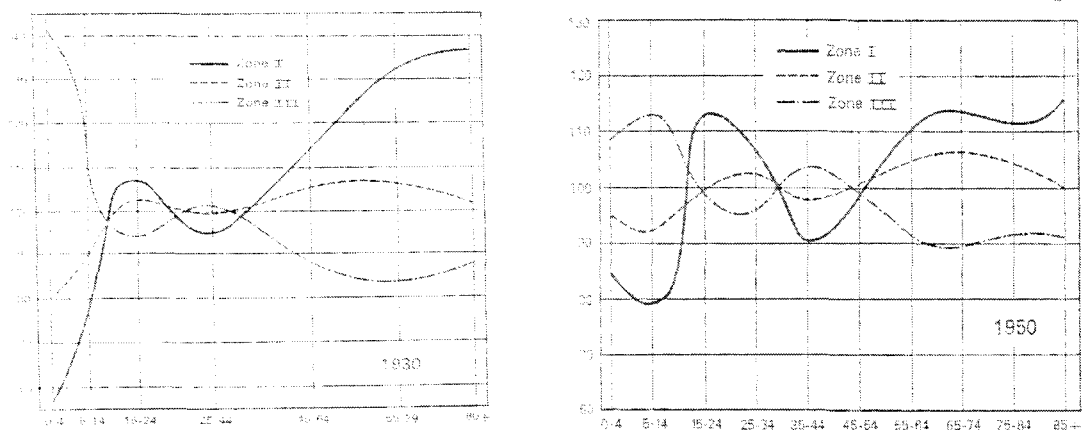
¹²⁹ MUSIL, J. (1968).

¹³⁰ Termín zóna používá J. Musil ve svém článku The Development of Prague's Ecological Structure. Vychází z divizního členění, kdy má Praha tři zóny: 1. historické jádro, 2. prostor mezi historickým jádrem a okrajem Prahy, 3. okraj Prahy.

¹³¹ Příjem domácnosti koreloval s kvalitou bydlení jen velmi málo - nestavěly se moc nové byty, výstavba rodinných domků byla téměř zakázána, členové různých tříd neměli moc na výběr.

¹³² MATĚJŮ, J. (1980).

Demografická struktura Prahy

Zdroj: Readings in urban sociology (1968).

Zóna I – historické centrum, Zóna II – území mezi historickým centrem a okrajem Prahy, Zóna III – okraj Prahy.

Rok 1989

V důsledku politických událostí došlo v listopadu roku 1989 na československém území k tzv. Sametové revoluci – započala se přeměna společenského a politického řádu. Společnost stála před nutností přejít z plánovitého centrálně řízeného hospodářství na tržní ekonomiku. Bylo tedy umožněno soukromé podnikání¹³³.

Okolo 70% nemovitostí v centru Prahy bylo restitucemi vráceno do soukromého vlastnictví. Díky tomuto navrácení majetku došlo k uvolnění velkého množství pozemků a bytů a vznikl tak trh s nemovitostmi – což zase umožňovalo funkční a efektivní využití ploch¹³⁴. Najednou vznikaly značné finanční rozdíly mezi cenami pozemků a bytů v centru a na okraji města.

¹³³ HRUZA, J. (1996).

¹³⁴ SÝKORA, L. (2001).

Analogicky se vyvíjely i ceny nájmu. Běžné obyvatelstvo nebylo schopné vysoké nájemné zaplatit, a tak se centrum stalo zónou pro bohaté cizince a firmy (ne nutně vždy). Ve vnitroměstské části existovala poptávka hlavně po prostoru pro kanceláře a po obchodních prostorách. Nezřídka se stávalo, že bytové jednotky byly předělávány na nebytové, kancelářské či jiné objekty. Tzv. proluky byly zastavovány objekty (např. budova obchodního centra Myslбек), aby došlo ještě k efektivnějšímu využití těchto nezastavěných prostor. Developerské firmy prozíravě soustředily zájem na pozemky na okraji Prahy, kde zahájily výstavbu rodinných domků.

Díky novým tržním mechanismům došlo k deindustrializaci Prahy - z mnoha továrenských oblastí a továren, např. v Karlíně a Smíchově, vznikaly nové bytové prostory. Z jiných zůstala jen opuštěná místa - brownfieldy. Došlo k nebývalému rozšíření terciární sféry a přílivu zahraničního kapitálu. Vzrostla sociální diferenciace a individuální automobilová doprava.

Hned na počátku devadesátých let byla ukončena výstavba panelových domů. Dostavovány byly jen ty, které byly už rozestavěné, ale vyprojektované návrhy se už nerealizovaly. Jakékoliv plánování bylo striktně odmítnuto, a tak velmi často docházelo k rozptýlené a nekontrolované a nekontrolovatelné výstavbě „všeho“ a „všude“. V roce 1993 se začaly objevovat první suburbanizační znaky v příměstských oblastech Prahy. Centrum města se stalo zónou, kde lidé přestávali bydlet. Počet městského obyvatelstva, které v centru trvale bydlelo, se z původních 170 tisíc snížil na přibližnou třetinu¹³⁵. Lidé neměli zájem o privatizaci

¹³⁵ HRŮZA, J. (1996).

sídlištních bytů i přesto, že řada komplexů byla renovována, vylepšena a „oživena barvami“. Objevuje se zde otázka, zda zde nenastane problém jako v jiných zahraničních městech/státech, např. v Německu - zda se na sídlišťích neobjeví sociální nebo etické segregace. Mohlo by také dojít k opouštění bytů, což by vyvolalo následné procesy sociální patologie v podobě vandalismu a kriminality. Do dnešní doby se však s touto situací pražská ani jiná sídliště na českém území prakticky nesetkala¹³⁶.

Suburbanizace Prahy dostala od poloviny devadesátých let zelenou. Nový bankovní, resp. hypoteční systém, restituce pozemků, vzrůstající rozdíly v nákladech a kvalitě bydlení byly faktory, které napomohly spustit a rozvíjet pražskou suburbanizaci v nebývalém měřítku¹³⁷. Zpočátku byla možnost vystavění obydlí na okraji hlavního města dostupná hlavně pro zámožnější obyvatelstvo, které si mohlo starší dům přímo koupit a rekonstruovat, nechat si ho postavit na klíč, anebo bylo schopno se prokázat dostatečnou finanční disponibilitou při sepisování hypoteční smlouvy. Později, na základě změny hypotečních podmínek, si mohli - tento stále ještě nadstandard - dovolit i lidé spadající do nižších příjmových kategorií.

Procesy, které zde nastaly v novém politicko-ekonomickém období, jsou velmi složité. Na příkladu Prahy by se dalo vypožorovat mnoho různých tendencí a pohybů ve vývoji města. Nesporné však je, že období zahrnující posledních patnáct osmnáct let, byly, stále jsou a bezesporu i budou velmi významné pro urbánní vývoj Prahy.

¹³⁶ Proč? Je to jen otázka času, nebo jde o specifický vývoj, který probíhá jen v některých městech, na základě určitých faktorů? To jsou otázky pro diskusi.

¹³⁷ OUŘEDNÍČEK, M. (2003).

IV. Společné rysy a specifika urbánního vývoje v NDR a na území České republiky

V předešlých kapitolách jsem nastínila vývoj každé země samostatně. V tomto místě považuji za účelné, aby byly tyto procesy shrnuty a abych upozornila na patřičné společné rysy - nebo naopak na charakteristické rozdíly ve východním Německu a na území České republiky. Porovnávání však může narážet na určitá úskalí v různých podobách. Limity, se kterými se lze setkat, jsou různé. Problémem, který je možno uvažovat, je neúplný dostatek informací o podrobném stavu skutečností ve východoněmecké urbanizaci. Tento nedostatek je zapříčiněn většinou tím, že k řadě jevů, které byly předmětem zkoumání, nejsou bohužel dostupné patřičné podklady, databáze, informace nebo odkazy. Obtíže přináší i skutečnost, že osobě autorky této práce, tj. mně, příslušníkovi jiného státu, mohou být některé jevy z cizí země nedostatečně známé, nebo mi mohou pro některá fakta, nebo z nějakého jiného důvodu, unikat. I přes všechna tato rizika a omezení se budu v této kapitole snažit o komparaci situace urbánního vývoje obou pozorovaných oblastí.

V rámci systematickosti budu dodržovat koncept sledu kapitol diplomové práce. Budu tedy porovnávat výchozí pozice, socialistické vlády, regionální podmínky a migraci obyvatelstva, formu, způsob a kvalitu bydlení, vývoj obou zemí po roce 1989 a v neposlední řadě budu porovnávat vývoj obou hlavních měst.

Výchozí pozice

Výchozí pozice obou států byla diametrálně rozdílná. Východní Německo bylo v katastrofálním stavu a muselo se vypořádat s velkými válečnými ztrátami. Ve velmi vážném stavu se nacházela velká města a města do sto tisíc obyvatel, v nichž dosahovaly ztráty na nemovitostním fondu až padesát procent. Německé obyvatelstvo, které přežilo, bylo vyčerpané a bez síly. Proto bylo prvním a hlavním úkolem německé vlády zaopatřit bydlení pro lidi bez přístřeší. Druhá světová válka značně poznamenala pozdější vývoj východoněmeckých měst stejně tak jako vývoj jejich obyvatel. Český stát měl pro další poválečný vývoj o mnoho lepší výchozí pozici než NDR. Situace na českém území nebyla tolik dramatická a byla o poznání lepší. Ztráty na obyvatelích nebyly tak značné a ani způsobená škoda na bytovém i ostatním fondu nedosahovala v Československu takové vysoké míry. Československý stát měl tedy pro další poválečný vývoj o mnoho lepší výchozí pozici než NDR.

Ve východním Německu docházelo kvůli zdevastování a zničení německého území a měst k prvním poválečným plánům na obnovu celého společenského života, a proto německá vláda založila několik státních institucí, jejichž cílem bylo obnovit předválečnou situaci ve městech. Vypracovávány tak byly poměrně často plány na obnovu a výstavbu celých měst. Česká města v dezolátním stavu tak velkého rozměru nebyla a musela se převážně „jen“ vyrovnat s danými ztrátami v podobě částečného zničení budov. Ustavování institucí, které by měly na starosti urbánní vývoj měst, nebylo prioritou české vlády. Na rozdíl od NDR nebylo tedy nutné v Československu věnovat pozornost bytové výstavbě v prvních poválečných letech. Nejpozději od konce šedesátých let nastala tato nutnost

i zde. V té souvislosti vznikají v Československu instituce, které se zabývají bytovou výstavbou a obecněji urbanistickou problematikou. Jedná se o Výzkumný ústav výstavby a architektury, který se po roce 1989 stal součástí Ústavu územního rozvoje, TERPLAN apod.

Socialistická vláda, regionální podmínky a migrace obyvatel

V obou zemích se dostala v poválečném období k moci socialistická vláda, jež prosazovala realizaci ideje o rovnosti všech členů společnosti. Zaváděla nová opatření v podobě znárodňování, kolektivizování, zprůmyslňování a zavádění vyrovnávací politiky, také preferovala vybraná města. Za důležité považují zmínit výstavbu měst - celých nebo jen jejich částí (zpravidla bytového fondu) a opravu zničených budov. Všechny tyto kroky měly napomoci dosáhnout úrovně určitého standardu, platného pro všechny občany, a všechny tyto kroky se výrazně projevily zejména na migraci obyvatel. Faktem je, že pro východní Německo byla výstavba nových měst, zprůmyslňování měst a preferování vybraných měst daleko více charakterističtější než pro Československo. Obecně lze konstatovat, že působení socialistické politiky bylo významným faktorem v procesu urbanizace obou zemí. Zapříčinilo mnoho procesů, které by se zřejmě na východoněmeckém a na českém území za jiných podmínek neodehrály.

Obě země měly jeden společný problém týkající se migrace obyvatelstva od roku 1945. Jak už bylo zmíněno, na jednu stranu nebyla ztráta českých obyvatel, kteří ve válce zemřeli, značná. Úbytek populace na českém území se ale objevil v prvních poválečných letech, kdy z československého pohraničí a oblasti Moravy odešly tři miliony převážně

sudetských Němců. Odcházel zpravidla do východního a západního Německa, kde začínali svůj nový život. NDR pak trpěla přílivem obyvatelstva, které přicházelo z celého československého, polského i pobaltského území. NDR se tak ocitla v situaci, kdy se musela vypořádat se složitými okolnostmi. Nejenže se musela vyrovnat s katastrofální tíživou bytovou situací, musela se vyrovnat i s nárůstem obyvatelstva, které nemělo kde bydlet. Následkem skličující bytové situace došlo ve východním Německu v prvních letech po válce k obnově a výstavbě značného množství bytového - ale i ostatního - fondu, a to hlavně pro obyvatelstvo, které bylo bez přístřeší. Jednalo se převážně o výstavbu bytových jednotek se základní občanskou vybaveností v oblasti průmyslových podniků, které mohly nabídnout lidem práci.

V průběhu celého čtyřicetiletého socialistického období dochází v NDR k poměrně velkým posunům obyvatelstva (v rámci východoněmeckého území). Zpočátku obyvatelstvo migruje zpravidla do středně velkých měst ve střední a severní části země. Od sedmdesátých let, v době, kdy v důsledku východoněmecké ekonomické regrese došlo ke změně strategie a kdy byla preferována jiná města, se lidé začali stěhovat převážně na severovýchod a na jih země - rovněž do středně velkých měst. Na českém území vnitrozemská migrace obyvatelstva probíhala také. Mimo již zmíněný odchod obyvatel do pohraničí se v 80. letech objevují vnitřní periferie, v nichž se obyvatelstvo setkávalo s čím dál tím více upadající úrovní kvality života. Proto začalo obyvatelstvo tyto mikroregiony opouštět.

Rozdíly mezi zeměmi lze spatřovat i v regionálních podmínkách. Obě země sice vstupovaly do nového období se

značným zděděným průmyslovým potenciálem, ale každá z nich trochu jinak. Východní Německo „trpělo“ tzv. severojižním spádem. Na chudém severu existovalo převážně zemědělství orientované na potravinářství, chov dobytka ale také kožedělní průmysl. Tato odvětví byla pro východní Německo bezesporu důležitá, avšak nebyla zdrojem finančních prostředků jako oblasti s těžkým průmyslem. Na bohatém jihu byl soustřeďován těžký a těžební průmysl s velkými průmyslovými centry. V rámci socialistické vlády, která naplňovala ideu rovnosti, docházelo k podpoře velkých průmyslových center, ve kterých bylo spatřováno bohatství a blaho společnosti, byla ale také podporována neprůmyslová centra. Tato centra měla dobrou strategickou polohu, a proto byla zprůmyslňována. Subvence se nakonec netýkala jen neindustriálních a industriálních měst, ale také měst s velkou hustotou obyvatel. K podobné situaci docházelo i na českém území. Podstatný rozdíl spočívá ale v tom, že na českém území byla prakticky rovnoměrněji rozmístěna průmyslově-zemědělská síť. I když na českém území existují typicky průmyslové oblasti a zemědělské oblasti, je i přesto rozmístění průmyslových a zemědělských oblastí daleko rovnoměrnější než ve východním Německu. Zprůmyslňování měst zde tedy nebylo tak dramatické. Vyrovnávací procesy mezi východoněmeckými městy byly daleko rozsáhlejší a intenzivnější a musely se striktně držet stalinských principů. Pokud by se v rámci Československa zohledňovalo i slovenské území, které bylo ryze zemědělské, pak lze o intenzivním průmyslovém přeorientování hovořit i zde.

Zavádění průmyslu do typicky neprůmyslových měst mělo vliv i na stěhování obyvatelstva. Zatímco v Německu zprůmyslňování měst, znárodňování zemědělství a zavádění technizace do

zemědělství mělo za následek, že v době 50. a 70. let došlo k radikálnímu odchodu venkovského obyvatelstva do nově průmyslových měst jak na severu, tak jihu země, v Československu se takto masivní odliv venkovanů z těch samých důvodů nekonal. V obou státech ale můžeme pozorovat značný nárůst počtu a podílu obyvatel v malých a středně velkých městech, což je charakteristický rys pro všechny socialistické země.

Typologie měst

Na základě zjištěných informací o východoněmeckých městech, jsem se pokusila o jistou typologii měst. Nejde o absolutní kategorizaci, a je tedy možné, že se některý typ města mohl v průběhu svého vývoje stát druhým typem města.

Ve východním Německu se lze setkat nejčastěji se třemi „typy“ měst. Jedním typem byla města „na zelené louce“. Byla charakteristická tím, že se jednalo o zcela nově vystavěná města bez historického centra, při jejichž výstavbě se postupovalo bez sebevětších rozmyslů jak kde jaké budovy stavět. Stejně tak jsou tato města poznamenána značnou výstavbou sídlištních komplexů v městských okrajových částech. Vznikala tak sídla, se kterými se na českém území můžeme setkat jen velmi ojediněle. Ryzím příkladem východoněmeckého města bez historického jádra jsou Hojeřice, Eisenhüttenstadt, Schwedt, ale také příměstské části jako Halle-Nové město. V České republice může být zmíněn severočeský nový Most, který však nevznikl těsně po válce, ale v šedesátých až osmdesátých letech. Původní starý Most stál na okraji průmyslové důlní oblasti a musel ustoupit těžebním zájmům. Jako další můžeme jmenovat Ostravu-Porubu nebo Havířov. Druhým typem východoněmeckých měst jsou

„zprůmyslňovaná“ města, která byla charakteristická svým vlídným a příjemným prostředím. Zpravidla v nich byl zaveden lehký průmysl - příkladem mohou být Roztoky, v nichž byl zaveden rybářský průmysl. Třetím typem jsou pak města „upadající“. Jedná se o stará industriální města, která byla z velké části v průběhu války zničena a nabyla tak nového vzhledu. Zruinované domy byly zpravidla zdemolovány a místo nich byly postaveny nové. Obvykle byla zachovávána historická centra měst. Často ale docházelo k tomu, že nebyly dostupné dostatečné finanční prostředky na zdemolování, natož na postavení nových domů. Docházelo tedy k tomu, že ve městech zůstávaly staré zničené budovy, o které se nikdo nestaral a které dál chátraly. Zařadit sem lze např. Drážďany.

Pro východní Německo je charakteristický úpadek dynamických průmyslových měst, o která přestal být zájem, protože nebyla dostatečně vhodná pro kvalitní způsob života. Lidé se začali stěhovat spíše do měst „na zelené louce“ a do nově zprůmyslňovaných měst, v nichž bylo příjemné prostředí. Na území České republiky se lze také setkat s městy „úpadkovými“, „zprůmyslňovanými“ nebo městy „na zelené louce“. Nikdy ale nebyla v hojné míře zastoupena. Proto je nelze tak jednoznačně kategorizovat jako v případě NDR. Úpadková průmyslová města se v Československu objevila až v 80. letech, zprůmyslňovaných měst nebylo velké množství (na slovenském území ale docházelo ke značnému zavádění průmyslu do měst) a rovněž neexistovalo velké množství měst „na zelené louce“.

Tab. 8

Typ města	Charakteristika
„úpadkové“ město	<ul style="list-style-type: none"> - staré průmyslové město - funkcionalistická* stavba budov se projevuje hlavně v oblasti bytového fondu - zpravidla neposkytuje možnost na vysokou kvalitu života
„zprůmyslněné“ město	<ul style="list-style-type: none"> - vlnité a příjemné město - funkcionalistický* styl budov se objevuje hlavně u bytového fondu, částečně pak u nebytového fondu - zpravidla poskytuje šanci na vysokou kvalitu života
město „na zelené louce“	<ul style="list-style-type: none"> - zcela nově vystavěné město bez historického centra - typický je čistě funkcionalistický* styl budov bytového i ostatního fondu - zpravidla poskytuje šanci na vysokou kvalitu života

**Resp. socialistický realismus – jenž byl na funkcionalismu založen.*

Z hlediska architektonického lze vnímat socialistické německé město více „socialisticky“ než socialistické československé město. Nově postavená a přestavěná východoněmecká města a nové budovy v různých částech zničených měst byly postaveny v čistě funkcionalistickém stylu bez ohledu na to, zda se jednalo o bytové nebo nebytové budovy jako divadlo, kulturní domy, společenská zařízení apod. V československém městě se na jednu stranu běžně nenajde tolik funkcionalistických nebytových budov – setkat se s nimi je možné převážně - v již zmíněných - městech „na zelené louce“. Na stranu druhou v řadě českých měst dominují velké bytové sídlištní komplexy, které jsou pro funkcionalismus a socialismus tak charakteristické.

Významným rysem měst v obou zemích je koncentrační proces, jenž je důsledkem koncentrace funkcí města do jednoho většího města. Malá města se tak stala monofunkční.

Forma, způsob a kvalita bydlení

V rámci výstavby bytového fondu lze pozorovat několik rozdílů mezi oběma zeměmi. Ve východním Německu začala bytová výstavba ihned v poválečné době, oproti tomu se ale na českém území začalo mluvit o problematice bytové otázky až v druhé polovině let padesátých. Mezi započatou výstavbou v obou státech existuje tedy desetiletý až patnáctiletý rozdíl. V prvních letech po válce docházelo v Německu k výstavbě bezmyšlenkovitě, většinou byly stavěny malometrážní byty bez sociálního zařízení a v okolí se nenacházela občanská vybavenost. Tehdejší vláda se soustřeďovala spíše na rychlou výstavbu bytů (byť i pochybné kvality), ve kterých by lidé mohli bydlet (lidí, kteří přišli o střechu nad hlavou v důsledku války, byla celá řada). Závažným problémem byli navíc příchozí němečtí obyvatelé z českého a moravského pohraničí. V 50. a 60. letech pak vznikala první menší sídliště - opět bezmyšlenkovitě, bez ohledu na infrastrukturu a zpravidla bez občanské vybavenosti. Na českém území se otázka bydlení prakticky neřešila. Lidé měli kde bydlet - stěhovali se nejčastěji do domů a bytů v pohraničí, jichž byl dostatek. Neznamenalo to však, že by nedocházelo k žádné výstavbě. Stavělo se jen velmi málo bytových jednotek s nepřiliš velkým standardem. Tato situace ale netrvala dlouho. Počet obyvatel se začal zvětšovat, a tak musela československá vláda začít situaci řešit. V šedesátých letech byla zahájena, v rámci nové politiky, rychlejší výstavba sídlišť s průměrným standardem. Zatímco se důkladná výstavba bytového fondu v Československu v podstatě teprve zahajovala, východní Německo se začalo potýkat s prvními problémy. Bytové jednotky vystavěné zpravidla na okraji města, vystavěné bezmyšlenkovitě, bez ohledu na

infrastrukturu a občanskou vybavenost nebo bez ohledu na možnosti obyvatel, se staly doslova neřízenou střelou. Upadala jejich úroveň, protože stát měl sice na jejich výstavbu, ale už neměl peníze na jejich udržování a opravy, a tak zde vznikala problematická místa v rámci sídlišť. Od sedmdesátých let dochází k radikální změně strategie ve výstavbě bytového fondu. Hlavní prioritou se stal způsob a forma bydlení, nikoliv množství samotné výstavby. Důležitá byla patřičná kvalita a standard (tzn. byty se sociálním zařízením uvnitř bytu, popř. s lodžií nebo balkónem apod.). Ve skutečnosti šlo o výstavbu velkých komplexních sídlišť na vzdálenějším okraji města s náležitou infrastrukturou, zařízenou městskou hromadnou dopravou, občanským vybavením, kulturním vyžitím a zdravotnickými zařízeními. Ještě v tom samém desetiletí se ocitá výstavba tohoto druhu na svém vrcholu a v sídlišťích, jejichž velikost dosahuje až středních měst, žije více jak polovina německého obyvatelstva. Československo je s touto skutečností konfrontováno od poloviny let sedmdesátých. Byla zde vystavěna, obdobně jako ve východním Německu, sídliště s občanskou vybaveností, se stejnými funkcemi a stála rovněž na okraji měst.

O vybavenosti bytů lze konstatovat, že na území české republiky byly vždy stavěny byty s daleko vyšším standardem než ve východním Německu. V sedmdesátých letech bylo v Československu o pětinu více bytů s koupelnou, vlastním WC a topením. V osmdesátých letech se počty takto vybavených bytů v obou zemích prakticky rovnají.

Nutné je zmínit i soukromé vlastnictví v socialistickém období. Soukromé vlastnictví bylo ze strany státu velmi omezeno. Proto není divu, že ve východním Německu existovali

jen marginální vlastníci rodinných domků nebo bytů. Na českém území lze hovořit zpravidla o soukromém vlastnictví chat, chalup či zahrádek, ale rovněž existovalo vlastnictví rodinných domků nebo bytů.

Tab. 9

Výstavba bytového fondu

	NDR	Území ČR
Do roku 1950	- bezmyšlenkovitá výstavba provizorních bytů	- prakticky žádná výstavba
50. a 60. léta	- 50. léta: bezmyšlenkovitá výstavba prvních sídlišť, bez občanské vybavenosti	- vzniká otázka bytové nouze - konec 60. let: první výstavba menších sídlišť s průměrným standardem a malou občanskou vybaveností
70. léta	- počátek 70. let: první problémy s doposud vystavěnými sídlišti - výstavba velkých komplexních sídlišť, s vyšším standardem a s občanskou vybaveností - výstavba dosahuje svého vrcholu	- polovina 70. let: první „větší“ sídliště, s vysokým standardem a s občanskou vybaveností
80. léta	- první problémy s velkými komplexními sídlišti - úpadek velkých komplexních sídlišť	- konec 70. let a 80. léta: vrcholí výstavba větších sídlišť
90. léta	- výstavba státních sídlišť pokračuje - staví se menší sídliště s vysokým standardem	- omezení státní výstavby sídlišť

Po roce 1989

Procesy, které se odvíjely na každém z obou území po roce 1989, jsou diametrálně odlišné - to se projevilo v prvních postsocialistických letech. Československo bylo oproti východnímu Německu prakticky chudé. I když to do té doby bylo naopak. Východní Německo mělo to „štěstí“, že se opět sjednotilo se západním Německem, a tak byla vytvořena nová Spolková republika Německo. Bývalá NDR, která se na konci 80. let ocitá v žalostném stavu, mohla začít čerpat finance ze západního Německa. Došlo k opravování a rozvíjení všeho, na co v předešlých čtyřiceti letech socialistické vlády nebyly peníze. Pod taktovkou západního Německa se začalo ve východním Německu s nápravou všech společenských sfér života. Došlo k výstavbě nového státního bytového fondu, začaly se stavět bytové jednotky s občanskou vybaveností a domy v soukromém vlastnictví - vše v zázemí měst, protože v centrech nebyl prostor. Bohužel se stavělo i na místech bez dopravní infrastruktury, což znamenalo značný problém pro život rodin i budoucnost těchto nově obydlovaných prostor. V tu dobu tedy začal proces východoněmecké suburbanizace, který byl zpočátku „ohrožen“ emigrací obyvatelstva z východního do západního Německa. Suburbanizačnímu procesu „napomohly“ hlavně nevyřešené velmi složité restituční vztahy a výhodný hypoteční systém. Ve východním Německu tak zažívá suburbanizace boom v letech 1992-1993. V devadesátých letech začalo docházet k vylepšování bydlení, které umožnilo vyšší kvalitu bydlení, i infrastruktury. Pozvolna se uskutečňovala - a ještě dnes ve značné míře dochází - k rekonstrukci panelových sídlišť, která se v průběhu osmdesátých let stala strašákem měst. Území České republiky nebylo v prvních porevolučních letech postiženo ani značnou ztrátou obyvatel,

ani velmi špatnou kvalitou bytového fondu nebo měst. Česká suburbanizace se na počátku devadesátých let nerozvinula tak dynamicky jako na východoněmeckém území, ale značné míry začala dosahovat v druhé polovině devadesátých let. Zpočátku byl životní styl spojený se suburbanizací privilegiem jen vyšších vrstev, které si mohly finančně dovolit postavit, nebo koupit domek za městem, nebo předělat chatu či chalupu v dobře situovaném místě nedaleko města. Nový hypoteční systém, který byl oproti německému značně nevýhodný, nenabízel z počátku 90. let příznivé úroky a měsíční splátky. Střední třída, a tedy nejvíce českých obyvatel, si je tak nemohla dovolit a nadále zůstala ve městech. Tato situace se změnila v polovině devadesátých let, kdy začal suburbanizační proces.

Značný rozdíl mezi východním Německem a Českou republikou lze spatřovat v sídlištní výstavbě po roce 1989. Zatímco ve východním Německu nadále docházelo ke státní výstavbě menších, ale o to kvalitnějších sídlišť, v České republice se výstavba státních bytových komplexů radikálně omezila a stala spíše dominantou soukromých developerských firem.

V obou státech pak můžeme najít společný rys, kdy v prvních porevolučních letech došlo k neřízené, nekorigované a zběsilé výstavbě všeho a všude. Až později se ukázalo, že tento přístup není zcela ideální, že není dobré se po letech plánování, nařizování a zakazování „všeho“ vzdát jen proto, že to „všechno“ byl socialismus. A tak se dnes přistupuje k urbánnímu vývoji více zodpovědně - „plánovitě“, s ohledem na infrastrukturu, územní plán obcí a hlavně s ohledem na životní prostředí.

Po roce 1989 došlo na obou územích podle nových tržních mechanismů k privatizaci majetku, přeorientování se na tržní ekonomiku a sektor terciéru, zvyšovala se role samospráv, docházelo k nebývalé výstavbě silniční sítě jako důsledku rostoucího automobilismu, růstu životní úrovně a mnoha dalším procesům.

Berlín vs. Praha

Porovnání urbánního vývoje obou hlavních měst, Prahy a Berlína, nebude nikterak lehké. Je nutné si uvědomit, že Berlín je téměř třikrát tak větší počtem obyvatel a skoro dvakrát tak větší rozlohou - také zažil daleko více politických zásahů než Praha. Za dobu socialismu můžeme vidět řadu společných, ale také rozdílných rysů, které se v těchto městech odehrály, nebo objevily. Ať už se mluví o samotné výstavbě nebo životě lidí.

Situace hlavních měst byla v prvních poválečných letech, stejně jako při porovnání obou států, diametrálně odlišná. Berlín se nacházel v katastrofálním zdemolovaném stavu, Praha byla oproti tomu ve značné výhodě, protože neutrpěla tolik ztrát. Na druhou stranu lze vypožorovat, že i když těsně po skončení války ztratil Berlín své obyvatele, v prvních měsících se tento deficit vykompenzoval. Praha důsledkem války tolik obyvatel neztratila, ale jejich počet se snížil v důsledku migrace Pražanů do pohraničí. Zatímco Berlín potkaly v období socialismu radikální politické události, které ovlivnily jeho urbanizační vývoj, Praha se s takovým problémem nekonfrontovala a prošla poměrně klidným vývojem.

V Berlíně byla zpočátku vyvíjena snaha o jeho kompletní rekonstrukci v podobě různých projektů. Bohužel politický

vývoj zabránil jakékoliv realizaci „propracovaných plánů“ a v prvním desetiletí po válce se lze setkat jen s bezmyšlenkovitou výstavbou. Upřednostňována byla strategie demolice starých budov a nové výstavby před rekonstrukcí. Vznikaly tak bytové komplexy, které byly relativně kvalitní a poskytovaly - větší či menší - životní úroveň pro své obyvatele. V Praze nedošlo ke značným ztrátám a škodám nemovitostního fondu, a proto nebyly nutné projekty na její rekonstrukci. S výstavbou se v Praze začalo až v 50. a 60. letech v podobě malých sídlišť - taktikou zastavování proluk mezi domy. V šedesátých letech, kdy byla vystavěna Berlínská zeď, se lze na území západního Berlína setkat s nebývalým rozkvětem a různorodou výstavbou, jak sídlišť, tak rodinných domů a velkolepých solitérů. Na straně východního Berlína lze pak hovořit o strnulé, typizované a monotónní výstavbě velkých komplexních sídlišť a několika jedinečných budov. V sedmdesátých letech pak došlo k nárůstu počtu východoberlínských obyvatel, ale lze se domnívat, že to bylo způsobeno větším přirozeným přírůstkem. Odezvou na to byla intenzivní a velkolepá výstavba ohromných sídlištních komplexů s poměrně vysokou kvalitou občanské vybavenosti, jež se stala od té doby standardem. K nárůstu obyvatel došlo i v Praze a to již v 60. letech, ale bylo to způsobeno spíše připojováním okolních pražských obcí, než přirozeným přírůstkem. K Berlínu v průběhu socialistické éry nebyly připojovány žádné obce. V Praze se trend výstavby velkých sídlišť objevuje stejně jako v Berlíně v sedmdesátých letech a pokračuje rovněž v letech osmdesátých. Sídlíštní komplexy, které v Praze a Berlíně vznikaly, mají jeden zásadní rozdíl. První sídliště, která v Berlíně vznikala, jsou co do velikosti srovnatelná s největšími pražskými sídlišti.

Zatímco se největší berlínské bytové komplexy nabízely ubikaci až pro 100 tisíc obyvatel, pražská sídliště poskytla útočiště „jen“ 35 tisícům. Celkovou situaci urbánního vývoje obou měst, ale hlavně pak Berlína, lze zhodnotit tak, že se v průběhu čtyřicetileté socialistické vlády veškerý děj odehrával přímo ve městě. Za branami města se začal odehrávat až po roce 1989.

Po revoluci došlo k výrazným změnám. Přeorientování se na tržní ekonomiku přineslo značný zásah do urbánního vývoje obou měst. Stejně tak jako bylo Československo v porovnání se Spolkovou republikou Německo chudé, byla i Praha oproti znovu sjednocenému Berlínu nebohatá. Přesto se dá říci, že se v obou městech odehrála řada procesů, které jsou si velmi podobné. Obě města však mají svá vývojová specifika.

V Berlíně došlo k velké migraci obyvatel. Zde lze spatřovat analogii s migrací obyvatelstva v celém východním Německu po roce 1989. Na celém východoněmeckém území docházelo k migraci obyvatel na západ, ke stejné směřované migraci docházelo i v Berlíně. Lidé odcházeli z východní berlínské části do západní. Posun obyvatelstva „z místa na místo“ se v rámci území Prahy prakticky nekonal. V prvních porevolučních letech byl zaznamenán nárůst obyvatel Prahy, kdežto v Berlíně se tento trend objevil až na konci let devadesátých - do té doby byl populačně ztrátový.

Berlín se musel vyrovnávat s opětovným sloučením obou částí a musel tomu přizpůsobit i městskou politiku - docházelo k vyrovnávání veškerých rozdílů mezi oběma částmi. Logicky tak investice plynuly hlavně do východního Berlína. Výjimkou však byly investice do bytového fondu - ty byly s podivem daleko vyšší v části západního Berlína, který byl zvyklý na

to, že se o svůj starý bytový fond nestará a na místo toho raději staví zcela nový. Veškerých vyrovnávacích procesů v rámci města byla Praha ušetřena.

Společnými rysy hlavních měst pak byla privatizace majetku a následně jeho zvelebování, zastavení výstavby panelových sídlišť, zlepšování dopravní infrastruktury. Příliv zahraničních investorů, kteří radikálně změnili hlavně ráz vnitřní oblasti města, byl rovněž společným a velkým „ovlivňovatelem“ vývoje města. Centrum se komercializovalo a v místech, kde dříve bydleli lidé, vznikl prostor pro obchod, služby všeho druhu, turismus apod. Nastala celková restrukturační města - byl vytěsněn průmysl, nastoupilo bankovníctví, finančníctví, trh se orientoval hlavně na nemovitosti, právní a poradenské služby, vstoupila sem ve velké míře reklama, výpočetní technika, telekomunikace. Velkou roli začal hrát turismus a s ním spojené služby ve formě stravovacích a ubytovacích služeb. Obě města, Berlín i Praha, se stávají „gate city“, nebo-li „městy - branami“, svých států.

V novém období byla odstartována suburbanizace - v Berlíně začala ihned po revoluci, v Praze začíná hlavně od poloviny devadesátých let. V obou městech lze vypořádat trend odlehčování centra města a posilování center alternativních (vzniká tzv. polycentrické město). Zde už se ale dostáváme do nepřímých probádané současnosti. A popravdě řečeno, o patnácti nebo osmnácti porevolučních letech vývoje těchto měst by se dalo napsat daleko více než o celých čtyřiceti letech za socialismu. Proces probíhající posledních necelých dvacet let v obou státech je velmi chaotický a rychlý.

V rámci obecnějšího srovnání lze konstatovat, že za socialistickou éru vznikly u obou států spíše rozdíly ve vzhledu měst než v samotném procesu vývoje měst. Zjištěná fakta potom mohou vést k názoru, že obě sledované socialistické země měly velmi podobné rysy ve vývoji urbanizace. Existují však rozdíly, kterými se každá země vyznačuje. Je to způsobeno různými faktory, které v zemích působily a umožnily tak odlišný vývoj z hlediska intenzity a míry, a to v různých časových úsecích. Mezi faktory, které jsou specifické pro jednotlivé země, můžeme pro NDR jmenovat: dramatický dopad druhé světové války na města, příchod německého obyvatelstva z oblasti Sudet, Polska a Pobaltí po druhé světové válce, v letech devadesátých pak finanční dotace ze západního Německa a komplikované vlastnické struktury. Pro území České republiky je to potom odchod německého obyvatelstva ze Sudet - pohraničí.

V následující tabulce jsou uvedeny nejvýznamnější společné rysy a specifika, jež ovlivnily urbanizaci obou zemí. Jsou v ní zahrnuty nejen činitelé ale rovněž projevy činitelů, jež hrají v procesu urbanizace nemalou roli.

Tab. 10

Společné rysy a specifika obou zemí

Společné rysy	Specifika
<ul style="list-style-type: none">- socialistická vláda (znárodňování, kolektivizování, zprůmyslňování měst, omezování soukromého vlastnictví)- nárůst počtu obyvatel středně velkých měst v období socialismu- funkcionalistická výstavba- koncentrační proces a následná monofunkčnost některých měst- tržní hospodářství po roce 1989 (tržní mechanismus, soukromé vlastnictví apod.)- proces suburbanizace (v každé zemi začal v jiném časovém horizontu)	<ul style="list-style-type: none">- rozdílná pozice po válce- migrace obyvatel ze Sudet: pro NDR imigrace, pro území ČR emigrace- regionální podmínky: v NDR severo-jihní spád, na území ČR rovnoměrnější rozmístění- výrazné a časté preferování některých měst v rámci NDR- složitý restituční proces v NDR po roce 1989- finanční dotace pro NDR od západního Německa po roce 1989- v NDR velká sídliště ve velikosti velkých středních měst

V. Závěr

Ve své práci jsem se zabývala vývojem urbánního procesu na území východního Německa a České republiky po druhé světové válce. Na začátku jsem si položila několik otázek, na které jsem se pokusila najít odpověď. Nebylo to jednoduché a snad se mi je podařilo aspoň do určité míry zodpovědět. Jsem si vědoma toho, že jsem „vypustila“ některé skutečnosti, jež mohly mít a zřejmě i měly na celý urbanizační proces vliv - myslím tím například administrativní uspořádání, nárůst osobní automobilové dopravy apod., ale doufám a věřím, že tento vliv nebo vlivy nejsou natolik silné, že by mohl ve velké míře změnit mé závěry.

Cílem bylo zjistit rozdíly a shody mezi urbanizačními procesy obou zemí v období čtyřiceti let socialismu a na počátku let devadesátých, přičemž jsem zaměřovala svou pozornost hlavně na období komunismu. Považuji za možné konstatovat, že rozdíly jsou spatřitelné ve tváři - vzhledu měst, kdy jsou německá města (častokrát i celá) zpravidla více poznamenaná funkcionalismem (socialistickým realismem), kdežto česká města mají většinou zachované historické jádro. V obou zemích probíhala charakteristická socialistická výstavba bytových sídlištních komplexů, která v současné době přináší Německu značný problém. Českou republiku zatím tato nepříjemná stigmata v takové míře nepotkala - asi proto, že i samotná výstavba začala o něco později. Neznamená to však, že v České republice tyto obtíže - v obdobném rozsahu jako v Německu - nemohou nastat, v tom případě je potom možno získat inspiraci

při řešení tohoto problému právě z německých úspěšných projektů.

Menší rozdíly lze pak vidět u vývoje měst jako takových - v obou státech vzrostl počet a podíl obyvatel malých a středních měst a velká města se prakticky vůbec nezvětšovala. Oba tyto rysy jsou charakteristické pro vývoj urbanismu v socialistických zemích. Divoký, nekontrolovatelný a chaotický urbánní vývoj v podobě suburbanizace, který byl pozorovatelný na počátku a v polovině devadesátých let, představoval pro obě země velký zásah a „neočekávaně“ narušil do té doby poměrně klidný vývoj. Německo a dnes i Česká republika se s touto situací snažily - a stále snaží - nějakým způsobem vyrovnat. A stejně tak, jako si může brát Česká republika ponaučení z řešení problémů německých sídlišť, může si vzít ponaučení i z řešení problémů, které byly/jsou důsledkem dynamické suburbanizace, jež nastala v Německu o něco dříve než na českém území.

VI. Seznam bibliografie

- ANDRLE, A., MARTÍNEK, J. (1973): Tendence a některé otázky vývoje největších měst ČSSR v období 1961-1970. Územní plánování 1973 (5). s. 6-37.
- ARGIN, J., HERFERT, G. (2001): Neue Muster der Wohnsuburbanisierung. In: Barke, K., Dangschat J.S., Herfert, J.: Suburbanisierung in Deutschland - aktuelle Tendenzen. Opladen: Leske + Budrich, s. 43-56.
- BARKE, K., DANGSCHAT J.S., HERFERT, G. (2001a): Suburbanisierung in Deutschland - aktuelle Tendenzen. In: Barke, K., Dangschat J.S., Herfert, G. (2001): Suburbanisierung in Deutschland - aktuelle Tendenzen Opladen: Leske + Budrich. s. 7-12.
- BARKE, K., DANGSCHAT J.S., HERFERT, G. (2001b): Suburbanisierung in Deutschland. In: Barke, K., Dangschat J.S., Herfert, G. (2001): Suburbanisierung in Deutschland - aktuelle Tendenzen Opladen: Leske + Budrich. s. 273-279.
- BAŠE, M. (1990): Urbanismus v období přechodu k tržní Ekonomice (21. mezinárodní konference postgraduantů Johns University Baltimore, USA). V+A 1990 (5). s. 3-7.
- BEYER, W., SCHULZ, M. (2001): Berlin - Suburbanisierung auf Sparflamme!? In: Barke, K., Dangschat J.S., Herfert, G. (2001): Suburbanisierung in Deutschland - aktuelle Tendenzen Opladen: Leske + Budrich. s. 123-150.
- BÍNA, J. (1987): Typische Entwicklungsprozesse innerhalb des Siedlungssystems der ČSSR. Wissenschaftliche Mitteilungen 1987 (21). s. 65-81.
- BÍNA, J. (1988): Bedeutung und hierarchische Gliederung der Stadt-Umland-Regionen: Tschechoslowakische Sozialistische Republik. Wissenschaftliche Mitteilungen 1988 (25). s. 181-184.
- BÍNA, J. (1988): Entwicklung lokaler und regionaler Siedlungssysteme in der DDR und ČSSR: Tschechoslowakische Sozialistische Republik. Wissenschaftliche Mitteilungen 1988 (25). s. 175-178.
- BOROVÍČKA, B., HRŮZA, J. (1983): PRAHA 1000 let stavby města. Praha: Panorama.
- BŮNA, K. (2002): Osudy Čechů a Němců na území Čech a Moravy jejich osudy na Broumovsku. Publinkováno v únoru 2002 na <http://www.inexsda.cz/kriz/incl/osud.htm>. Ověřeno k 31.7.2008.
- ČTRNÁCT, P. (1988): Tendenzen der Migration nach 1970 und 1980 in der ČSSR. Wissenschaftliche Mitteilungen 1988 (25). s. 112-114.
- DUFFKOVÁ, J. (2006): O tom, jak a proč vzniklo a (zatím) nezaniklo chataření a chalupaření v Čechách. Publikováno 15.6. 2006 na <http://www.janaduff.estranky.cz/>. Ověřeno k 24.6.2008.
- EDELMAN, F. (1991): Praha: urbanistická budoucnost československého hlavního města (Mezinárodní konference 11.-13.3. 1991). Architekt 1991 (11). s. 1 a 6.

- EISNER, S. (1976): Komplexní bytová výstavba v ČSR v letech 1976-80. Územní plánování a urbanismus 1976 (5). s. 5-7.
- FRIEDRICHS, J., GENOSKO, J., HÄUßERMANN, H., STRUBELT, W. (1996): Die Entwicklung ostdeutscher Städte und Regionen: Ergebnisse, Folgerungen und Perspektiven. In: Strubelt, W. , Genosko, J. a kol. (1996): Städte und Regionen: Räumliche Folgen des Transformationsprozesses. Opladen: Leske + Budrich, s. 481-502.
- GENOSKO, J. (1996): Regionale Differenzierung der Wirtschaftsstrukturen. In: Strubelt, W. , Genosko, J. a kol. (1996): Städte und Regionen: Räumliche Folgen des Transformationsprozesses. Opladen: Leske + Budrich, s. 111-142.
- GLEISS, M. (1995): 1945 - Krieg - Zerstörung - Aufbau, Architektur und Stadtplanung 1940-1960. Berlin: Hensel-Verlag.
- HAHN, A. (2001): Lebenswelten am Rand. In: Barke, K., Dangschat J.S., Herfert, G. (2001): Suburbanisierung in Deutschland - aktuelle Tendenzen Opladen: Leske + Budrich. s. 223-233.
- HÄUßERMANN, H. (1996): Die Transformation des Wohnungswesens. In: Strubelt, W. , Genosko, J. a kol. (1996): Städte und Regionen: Räumliche Folgen des Transformationsprozesses. Opladen: Leske + Budrich, s. 263-325.
- HÄUßERMANN, H., HOLM, A., ZUNZER, D. (2002): Stadterneuerung in der Berliner Republik. Opladen: Leske + Budrich.
- HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J.(2002): Zrod velkoměsta. Litomyšl: Paseka.
- HOUŽVIČKA, V. (2005): Rozetnutí gordického uzlu. In: Houžvička, V. (2005): Návraty sudetské otázky. Praha: Karolinum.
- HRŮZA, J. (1993): 120 let moderního urbanismu Prahy. Územní plánování a urbanismus 1993 (5). s. 235-241.
- HRŮZA, J. (1996): Praha - důsledky proměn. Územní plánování a urbanismus 1996 (1). s. 68-69.
- CHAMPION, T. (2001): Urbanization, Suburbanization, Counterurbanization and Reurbanization. In: Paddison, R. (ed.). Handbook of Urban Studies. London: Sage Publication. s. 143-161.
- JANÁČEK, J. (1967): Malé dějiny Prahy. Praha: Orbis.
- KÁRA, J. ((1988): Entwicklungstendenzen und regionale Differenzierung der Bevölkerung in den einzelnen Ländern: Tschechoslowakische Sozialistische Republik. Wissenschaftliche Mitteilungen 1988 (25). s. 30-33.
- KÁRA, J. ((1988): Entwicklungstendenzen und regionale Differenzierung der Städte in den einzelnen Ländern: Tschechische Sozialistische Republik. Wissenschaftliche Mitteilungen 1988 (25). s. 46-52.
- KRAJEWSKI, Ch. (2006): Urbane Transformationsprozesse in Zentrumsnahen Stadtquartieren in Berlin. Münster: IFG.

- KRATOCHVÍL, P. (1989): Moderní urbanismus a "duch doby". Architektura ČSR 1989 (4). s. 2-5.
- LEDVINKA, V., PEŠEK, J. (2000): Od lidové demokracie k totalitě, k socialismu s lidskou tváří a k normalizaci (1949-1989). In: Ledvinka, V., Pešek, J. (2001): Praha. Praha: Lidové noviny. s. 633-702.
- LENTZ, S. (2007): German Annual of Spatial Research and Policy. In: Lentz, S. a kol. (2007): Restructuring Eastern Germany. Berlin: Springer-Verlag. s. 49-97.
- MAREŠ, J. (1987): Probleme der territorialen Industriestruktur in der ČSSR und Wege ihrer Optimierung. Wissenschaftliche Mitteilungen 1987 (21). s. 91-97.
- MARYÁŠ, J. (1988): Versorgungsräumliche Stad-Umland-Beziehungen in der ČSSR. Wissenschaftliche Mitteilungen 1988 (25). s. 158-163.
- MATĚJŮ, J. (1980): Vývoj sociálně prostorové struktury Prahy v letech 1930-1970 ve světle faktorové analýzy. Sociologický časopis 1980 (2). s. 572-592.
- MATOUŠKOVÁ, K. (1989): Urbanistický a architektonický charakter sídel v procesu územního plánování a výstavby. Architektura ČSR 1989 (2). s. 88-92.
- MATUŠEK, V. (1968): 50 let československého urbanismu ve svobodné republice. Urbanismus a územní plánování 1968 (6). s. 241-250.
- MIKŠÍČEK, P. (2006): Staré Sudety: ohlédnutí po reáliích a životě. In: Antikomplex - kolektiv autorů (2006): Proměny sudetské krajiny. Domažlice: Český les. s. 44-59.
- MIKŠÍČEK, P. a kol. (2004): Zmizelé Sudety. Domažlice: Český les.
- MUSIL, J. a kol. (1985): Lidé a sídliště. Praha: Svoboda.
- MUSIL, J. (1967): Sociologie soudobého města. Praha: Svoboda.
- MUSIL, J. (1968): The Development of Prague's Ecological Structure. In: Pahl, R.E. ed. (1968): Readings in urban sociology. Oxford: Pergamon Press Ltd. s. 232-259.
- MUSIL, J. (1977): Urbanizace v socialistických zemích. Praha: Svoboda.
- MUSIL, J. (1992): Změny městských systémů v postkomunistických společnostech střední Evropy. Sociologický časopis 1992: 28 (4). s. 451-462.
- MUSIL, J. (1995): The Czech Housing System in the Middle of Transition. Urban Studies 1995: 32 (10). s. 1679-1684.
- MUSIL, J. (2001): Vývoj a plánování měst ve střední Evropě v období komunistických režimů. Sociologický časopis 2001: 32 (3). s. 275-296.
- MUSIL, J. (2003): Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950-2000. Sociologický časopis 2003: 39 (2). s. 137-168.
- MUSIL, J. (1971): Sociologie bydlení. Praha: Svoboda.
- MUSIL, J., LINK, J. (1972): Sociologické pojetí urbanizace a otázky dosaženého stupně urbanizace v ČSSR a jejího měření. Praha: VÚVA.

- MUSIL, J., RYŠAVÝ, Z., VELÍŠKOVÁ, L. (1984): Dlouhodobý vývoj aglomerací v ČSR. Praha: VÚVA. s. 19-25.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2003): Suburbanizace Prahy. Sociologický časopis 2003: 39 (2). s. 235-253.
- PETERS, G. (1995): Kleine Berliner Baugeschichte von der Stadtgründung bis zur Bundeshauptstadt. Berlin: Stapp-Verlag.
- PŘÍLESKÝ, M. (1990): Česko-německé kolokvium k otázkám urbanistického výzkumu. V+A 1990 (6). s. 75-76.
- SAHNER, H. (1996): Städte im Umbruch. In: Strubelt, W. , Genosko, J. a kol. (1996): Städte und Regionen: Räumliche Folgen des Transformationsprozesses. Opladen: Leske + Budrich, s. 393-483.
- SCHÄCHE, W. (1991): Die Entwicklung von Architektur und Städtebau in Berlin zwischen 1933-1945 unter der Ägide der Stadtverwaltung. In: Schäche, W. (1991): Architektur und Städtebau in Berlin zwischen 1933-1945. Berlin: Gebrmann-Verlag. s. 91-151.
- SCHERF, K., RÖSELER, B., MORGENSTERN, A. (1981): Entwicklung und planmäßige Gestaltung der Siedlungsstruktur. In: Mazanova, M.B. (1981): Siedlungsstruktur und Urbanisierung. Leipzig: Gotha. s. 70-128.
- SCHÖLLER, P. (1986): Städtepolitik, Stadtumbau und Stadterhaltung in der DDR. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- SIEGEL, J. (1970): K novému modelu sídlištní sítě. Urbanismus a územní plánování 1970 (1). s. 30-35.
- STIMMAN, H. (1995): Für eine nachhaltige Stadt. In: Stimman, H. (1995): Stadt, Haus, Wohnung; Wohnungsbau der 90er Jahre in Berlin. Berlin: Ernst & Sohn.
- STRUBELT, W. (1996): Regionale Disperitäten zwischen Wandel und Persistenz. In: Strubelt, W. , Genosko, J. a kol. (1996): Städte und Regionen: Räumliche Folgen des Transformationsprozesses. Opladen: Leske + Budrich, s. 14-75.
- SÝKORA, L. (2001): Proměny prostorové struktury Prahy v kontextu postkomunistické transformace. In: Hampl, M. a kol. (2001): Regionální vývoj: Specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. s. 127-166.
- SÝKORA, L. (2003): Suburbanizace a její společenské důsledky. Sociologický časopis 2003: 39 (2). s. 217-232.
- ŠVIDKOVSKIJ, O.A. (1966): Urbanismus socialistického Československa. Praha: Academia.
- TEIGE, K. (1930-1931): Minimální byt a kolektivní dům. Stavba IX.
- TOUŠEK, V. (1988): Bedeutung und Entwicklungstendenzen der Pendelwanderung in der ČSSR. Wissenschaftliche Mitteilungen 1988 (25). s. 136-141.
- VLK, J. a kol. (1998): Dějiny Prahy, díl II. Litomyšl: Paseka.

VYSTOUPIL, J. (1988): Entwicklungstendenzen und regionale Differenzierung der Wohnbedingungen in den einzelnen Ländern: Tschechoslowakische Sozialistische Republik. Wissenschaftliche Mitteilungen 1988 (25). s. 71-76.

WERNER, F. (1981): Stadt, Städtebau, Architektur in der DDR. Nürnberg: IGW.

webové stránky:

www.berliner-hansaviertel.de